

"ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,

ΟΛΟΚΛΗΡΗ Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ.—ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ.— ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ.—ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.

1. Ν. ΜΠΟΥΚΑΡΙΝ: Θεωρία του Ιστορικού Υλισμού. Μετάφρ. Φ. Όρφανου. τόμ. 2 Δο. 90
2. Κ. ΚΑΟΥΤΣΚΙ: Οικονομικές θεωρίες του Κ. Μάρξ. Μετάφρ. Π. Πουλιόπουλου > 40
3. Κ. ΜΑΡΞ: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Μετάφρ. Γ. Δούμα και Π. Πουλιόπουλου > 50
4. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Δουλοβίσιος Φόβος και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Με δύο προσθήκες από τον Κ. Μάρξ, και με πρόλογο και σημειώσεις του Γ. Πλεχάνωφ. Μετάφραση Κ. Ζαχαριάδη > 80
5. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Η φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Καστριτη. (Τυπώνεται).
6. ΚΟΡΣ: Μαξισμός και φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Καστριτη. (Τυπώνεται).
7. Γ. ΠΑΕΧΑΝΩΦ: Αναρχισμός και Σοσιαλισμός. Μετάφραση Ν. Νικολαίδη . > 20

Β. <ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ> ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
Μετάφραση: Π. ΠΟΥΛΙΟΠΟΥΛΟΥ και Γ. ΔΟΥΜΑ

Βασικό κείμενο της μετάφρασης: η λατινική έκδοση του Κάουτσκι. Ξερισθηθρικά κείμενα: η γαλλική έκδοση του Α. Costes 1921, ή Α', γερμανική έκδοση του Ένγκελς, ή αυστριακή κριτική έκδοση και η αγγλική του C. Kerr.

Περιεχόμενα του Α' τόμου: Πρόλογος του Μάρξ στην Α' και Β' γερμανική έκδοση.— Πρόλογος και επίλογος του Μάρξ στην Α' γαλλική έκδοση Luchaire.— Πρόλογος του Ένγκελς στην Γ' και Α' γερμανική έκδοση.— Μεγάλος εισαγωγικός πρόλογος του Κάουτσκι για τη φιλολογική Ιστορία του «Κεφαλαίου», για όλες τις μεταφράσεις και τις συμπληρώσεις που έκανε αυτός, ο Ένγκελς και η κόρη του Μάρξ Ελεονώρα Έβελινγκε, καθώς και για τη φιλολογική αξία του «Κεφαλαίου» και για τον τρόπο που πρέπει να διαβάζεται από τους εργάτες.— Οι νέες υποσημειώσεις του Ένγκελς στην Γ' και Α' γερμανική έκδοση, καθώς και όλες οι συμπληρωματικές υποσημειώσεις του Κάουτσκι.— Κεφάλαιο Α': Το εμπόρευμα.— Κεφάλαιο Β': Η ανταλλαγή.— Κεφάλαιο Γ': Το χρήμα ή η κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ "ΑΘΗΝΑ", Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & ΣΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ, ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, 6

Σημ. Οι εκδόσεις της «Σοσιαλιστικής Βιβλιοθήκης» κυκλοδορούν στην Αθήνα και στις επαρχίες σ' όλα τα κεντρικά βιβλιοπωλεία.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΗ
ΠΑΙΔΕΙΑ

Β
②

ΑΘΗΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. ΓΑΛΗΝΟΣ

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΕΠΙΣΤΗΜΗ — ΤΕΧΝΗ — ΠΑΙΔΕΙΑ

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 21
(Μέγαρο Έφραλου, Δομ. άφ. 69)

ΧΡΟΝΙΑ Β' - ΦΥΛΛΑΔΙΟ 2^ο - ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1927

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΗΜΟΚΡΟΠΙΑ, ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ, ΠΑΙΔΕΙΑ	Σελ.	49
HENRI BARBUSSÉ: Πίστη και λογική	"	62
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Η θεωρία της σχετικότητας (τέλος)	"	69
ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΗΥΡΙΑΗ: Οι ιδέες του Beloch για την προσωπικότητα στην ιστορία (τέλος)	"	69
ΜΕΝΟΥ ΦΙΑΝΤΑ: Ορθογραφικά	"	68
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ: Ψυχανάλυση (συνέχεια)	"	74
ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ: Η Σαμοθράκη του Ίδα	"	83
ΕΛΙΣΑΙΟΥ ΓΙΑΝΝΙΑΗ: Η χρονική μετατόπιση	"	87
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ	"	89
ΣΧΟΛΙΑ	"	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ	"	95

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ: Οι δημοσπονδίες, σελ. 17.— ALBERT THIERRY: Γράμματα από τη Vosnes, σελ. 21.— H. G. Wells: Η ζωή και η δράση ενός μεγάλου παιδαγωγού, σελ. 27.— F. W. SANDERSON: Στοχασμοί, σελ. 30.— II. I. Η Παιδαγωγική προαγωγή στη Ρωσία, σελ. 32.— I. ΜΑΡΑΤΟΥ: Η χειροτεχνία για όλους, σελ. 36.— ΑΠ. ΡΑΦΑΗΛΙΔΗ: Το μαθητικό περιοδικό, σελ. 38.— Δ. Μ.: Συμφών το άσαφές, σελ. 40.

Η «Αναγέννηση» άρχισε με την πρόθεση να δίνει τη «Σχολική πράξη» σε όχτώ σελίδες και τώρα τη δημοσιεύει σε είκοσι τέσσερις χωρίς καμιά αύξηση συνδρομής.

Κάθε φίλος της «Αναγέννησης» πρέπει να εγγράφη ως τουλάχιστον νέο συνδρομητή. Μόνο αυτό ζητούμε, για να τελειοποιήσω αδιάκοπα και τα δύο περιοδικά. Μαζί με το ερχόμενο φύλλάδιο της «Αναγέννησης» θα δημοσιεύουμε ξεχωριστά τέσσερις σελίδες με τα περιεχόμενα του Α', τόμου.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β'

ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 2^ο

ΔΗΜΟΚΡΟΠΙΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Η μνήμη είναι χωρίς άλλο ένας από τους δημιουργικούς παράγοντες του πολιτισμού. Η συνειδητή βέβαια μνήμη και όχι η εμπειρία, που περνάει στην βξη και γίνεται ένστικτο. Όσο κατεβαίνουμε τη ζωική κλίμακα, βρίσκουμε λιγότερη μνήμη. Όσο κατεβαίνουμε τα σκαλοπάτια του πολιτισμού τό ίδιο. Ένας λαός χωρίς ομαδική μνήμη δέν αυτοελέγχεται, δέν συγκρίνει, δέν σχηματίζει οδηγητικές γραμμές στη ζωή του. Σε τέτοιους λαούς βρίσκουν εύκολα θέση οι δημαγωγοί, όσοι κολακέψουν τά ταπεινά ένστικτα, όσοι φοβίζονται το δειλό ζώο, που δέν μπορεί να θυμηθεί, να συγκρίνει και να κρίνει. Η αυτοσυνειδησία λείπει στους λαούς, που δέν έχουν μνήμη.

Σαυτό τον υπολογισμό στηρίζεται η δράση όλων των κακοποιών, που, για να στηρίξουν το άνομο συμφέρο των ολίγων, μορφινίζουν συστηματικά τους πολλούς.

Τό ίδιο γίνεται σήμερα και γύρω στο εκπαιδευτικό πρόβλημα, όπως έγινε πρωτίτερα σε τόσα άλλα.

Στόν ελληνικό λαό, από τά 1800 κι έπειτα, οι λόγιοι του, οι διανοούμενοι του, οι μεγάλοι του δασκάλοι πρόβαλαν ιδανικά σφαλερά και απόλυτα άπροσάρμοστα στη ζωή του. Τόν δίδαξαν, πώς, για να ζήσει, να γίνει μεγάλος και δοξασμένος σαν τους μεγάλους και δοξασμένους προγόνους του, πρέπει να ξαναζωντανέψει τις φόρμες της ζωής τους. Ανάσταση του αρχαίου πολιτισμού! Στη νεότερη Αθήνα θα ξαναπερπατήσουν πάλι Σωκράτηδες και Πλάτωνα, Φειδίες και Ίκτινοι, Αισχύλοι και Σοφοκλήδες και Δημοστένηδες και Θουκυδίδηδες. Άρκει να ξαναγράψουμε και να ξαναμιλήσουμε την αρχαία γλώσσα. Ότι ανάσταση του αρχαίου πολιτισμού ήταν ιδανικό όλότελα κούφιο, ο λαός δέν ήταν σε θέση να τό κρίνει. Άρχαίος πολιτισμός, χωρίς την αρχαία θρησκεία; Χωρίς την κοινωνική και πολιτειακή σύσταση, χωρίς την άμεση αρχαία παράδοση; Άρχαίος πολιτισμός με Χριστιανισμό; Άρχαίος πολιτισμός και ανάσταση βυζαντινής αυτοκρατορίας; Έλληνικός πολιτισμός και ρωμαϊκό δίκαιο; Άρχαίος πολιτισμός, χωρίς γένη και φυλές και φυλές και άστυ; Άρχαίος πολιτισμός, χωρίς δουλοπρεπή αρχαίος πολιτισμός με σιδεράδρους και μηχανές και με κάρβουνο και άνθρακα; Όχι μόνο λίγοι ρομαντικοί εήρωπαίτοι φιλόλογοι, μόνο καλλιτέχνες που καταλάγουν γαμμένες μορφές της ζωής, μόνο άφιλοσόφητοι φιλόσοφοι και ανιστορητικοί ιστορικοί υπόρροσαν νάζουν μιá κάποια έλπίδα να πραγματοποιεί ένα τέτοιο ιδανικό. Και ήταν πολύ φυσικό να καταντήσει όλη αυτή η παράλογη μετασείωση σε άστεία μνήμη μέσων άορίστων

και άττικῶν αναδιπλασιασμῶν, σὲ κάποιες ἀντιγραφὲς ἀπὸ ἀρχαῖες κολόνες και στὸ ἀπ' ὄλα ἀστειότερο μασκάρισμα μερικῶν κυριῶν μὲ τὸν ἀρχαῖο χιτῶνα και τὰ σαντάλια. Αὐτὸ ἦταν ὄλο.

Και ὅμως ξεχνάμε, πὼς ἑκατὸ χρόνια ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲ γνώρισε ἄλλο ἰδανικὸ, οὔτε ἄλλον τρόπο προσαρμογῆς στὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν κενόλογη μορφικὴ ἀνατομία μερικῶν σελίδων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, και πὼς ὡς τὰ σήμερα ἡ ἐπίσημη διανόηση, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, δὲ γνώρισε ἄλλου εἶδους ἀντίληψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οὔτε ἄλλου εἶδους προσανατολισμὸ στὶς ἀνάγκες τῆς σύχρονης ζωῆς. Αὐτὰ τὰ λησμονιάμε ὀλότελα. Και λησμονιάμε ἀκόμη, πὼς ἡ ἀνάγκη νὰ πάρουμε ὅπως ὅπως κάποιους μηχανισμοὺς τῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, ποὺ δὲ μᾶς τοὺς ἔδινε ὁ ἀρχαῖος κόσμος φυσικὰ οὔτε σὰ φῶρμες, μᾶς ἔκαμε νὰ τοὺς πάρουμε ἑτοιμους ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊοὺς. Και πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς αὐτοὺς εἶναι και τὸ ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ποὺ μᾶς ἔφεραν οἱ Βαυαροὶ στὰ 1836 και ποὺ ἀκόμη μένει τὸ ἴδιο και ἀπαράλλαχτο.

Και ξεχνάμε ἀκόμη, πὼς πολὺ πρὶν νὰ ὑψωθεῖ ὁ δημοτικισμὸς σὲ σοβαρὸ πνευματικὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, πολὺ πρὶν νὰ φανερωθοῦν ὀποιοιδῆποτε σοσιαλισμοὶ και κομμουνισμοὶ, ἡ ζωὴ εἶχε ξεκουρελιάσει και τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀρχαῖσμοῦ και τὸ βαναρικό ἐκπαιδευτικὸ μας πλαίσιο. Ἀπὸ τὰ 1880 ἀκόμη και πολὺ πρὶν, μέσα στὴ μικρὴ τότε Ἑλλάδα μὲ τοὺς ἀσήμαντους ὄρους τῆς ζωῆς της, εἶχαν κηρύξει τὴ χρεωκοπία και τοῦ ἀρχαῖσμοῦ και τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος παιδαγωγοὶ και πολιτικοὶ και λόγιοι και ἐπιστήμονες, σὺν τὸν Παπαμιάρκου και τὸ Ζαγγογιάννη, τὸν Τρικούπη και τὸ Θεοτόκη και τὸν Εὐταξία, τὸ Βερναρδάκη και τὸ Ροῖδη.

Βέβαια ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔβλεπαν τὸ ἕνα και ἄλλοι τὸ ἄλλο, και μόνον ὁ δημοτικισμὸς εἶδε ἀργότερα τὸ πρόβλημα ὀλόκληρο.

Ξεχνάμε λοιπὸν τὸ ἔσχατο κατάντημα, και τὸ οὐσιαστικὸ, πνευματικὸ, και τὸ ὀργανωτικὸ και τὸ διοικητικὸ και τὸ μορφωτικὸ και τὸ ἐπαγγελματικὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, τὴ φριχτὴ ἀγραμματοσύνη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ πιστοποιῆσαν ὄλες οἱ στατιστικὲς, τὴν ὑπερτροφία τῆς μέσης παιδείας, τὴ μονομέρεια τοῦ κλασικισμοῦ (τοῦ ψευτοκλασικισμοῦ δηλ.), τὴν ἑλλειψη πραχτικοῦ πνεύματος, ποὺ κατάγγειλαν μὲ ἔντονα λόγια και οἱ Ἐξαρχόπουλοι ἀκόμη.

Ξεχνάμε τὸ ξέφτισμα και τῆς πατριωτικῆς και τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς μας στὴν κενολογία τῶν πανηγυριστῶν τῆς 25 Μαρτίου, στὶς παπαρδέλες τῶν ὑπαίθριων ρητόρων, ποὺ ἀπ' αὐτὲς καμιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ δὲν εἶχαν οἱ ἀεροφραύσκωτες τσιράντες τῶν ρητορικῶν λόγων τοῦ Μιστριώτη.

Ξεχνάμε, πὼς ἐνάντια σὲ αὐτὰ ὑψώθηκε τιμητῆς ὁ δημοτικισμὸς μὲ τοὺς Φωτιάδηδες και τοὺς Δραγοῦμηδες και ζήτησε οὐσία και πράματα, ζήτησε ἀντίληψη τῆς πραγματικότητος και ἀλήθεια και ζωντανία και δημιουργικότητα και προσαρμογὴ και τῶν ἰδανικῶν και τῶν ὀργανισμῶν μας στὴν οὐσία τῆς ζωῆς μας.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ δημοτικισμὸς παρουσίασε ὀλόκληρο πρόγραμμα ἐκπαιδευτικῆς ἀναδημιουργίας μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος στὰ 1913. Και πὼς ἀπὸ τότε ἀγωνίστηκε νὰ πείσει τὸ κράτος, νὰ πείσει τὴν κοινωνία, νὰ πείσει τὸ λαὸ νὰ ἀναμορφώσει τοὺς θεσμοὺς και τὸ περιεχόμενο τῆς παιδείας του.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ ἀμόρφωτος ὄχλος τῶν ἐπίσημων διανοούμενων, και τῶν πολιτικῶν ἐκμεταλλεφτῶν και τῶν δημοσιογράφων ἀντιστάθηκε λυσσαλέα στὴν προσπάθεια αὐτὴ. Πὼς μόλυνε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, μὲ ἀθεῖες και προδοσίες και μὲ ἀνηθικότητες και μὲ ρούβλια και πανσλαβισμοὺς, τοὺς πρωτεργάτες τῆς προσπάθειας.

Ξεχνάμε, πὼς στὰ 1911, ποὺ δὲν ὕπηρεξε κομμουνισμὸς, πατριάρχες και δεσποτάδες και ἀρχιδικαστὲς και καθηγητάδες στὸ Πανεπιστήμιο συνταράζανε τὸν ὄχλο μὲ ὄλα τὰ μορμολύκεια, ποὺ τὸν τρομάζουν σὰ μωρὸ παιδί, και τὸν ἔβγαλαν στοὺς δρόμους, γιὰ νὰ μουντζόνει τὸ Βενιζέλο, ποὺ δὲν ἤθελε νὰ κατοχυρώσει μὲ συνταγματικὲς διατάξεις τὴν «πατριωπαράδοτον ἡμῶν γλῶσσαν».

Ξεχνάμε, πὼς στὸ πρῶτο φύσημα τῆς ἀντίδρασης μέσα στὴ Βουλὴ ἀπὸ ἕναν πλουτοκράτη στὰ 1914 τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ Τσιριμώκου μπήκαν στὸ χρονοντούλαπο.

Ξεχνάμε, πὼς ἔχτος ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὰ τέσσερα πρῶτα χρόνια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ποὺ μὲ χίλια βάσανα και διακοπὲς και μαύρη ἀντίδραση ἔγινε και αὐτὴ, τίποτα ἄλλο, μὰ τίποτα ἄλλο, δὲν ἄλλαξε στὸ μηχανισμὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τὰ 1836 ὡς τὰ σήμερα, ἔχτος ἀπὸ κάποια, μισὴ κι αὐτὴ και καταστρατηγημένη, διοικητικὴ ἀποκέντρωση.

Ξεχνάμε, πὼς ἡ φιλοσοφικὴ σχολή, ποὺ ἔχει σήμερα τὴν ἀνήκουστη ἀναισχυντία νὰ ὑψώνεται κατήγορος γιὰ τὸ κατάντημα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, αὐτὴ, ποὺ ἀπὸ τὰ 1880 ἀντιστέκεται πεισματάρικα σὲ κάθε ἐκπαιδευτικὴ ἀναδιοργάνωση, αὐτὴ, ποὺ ἔχει καταστήσει ἕνα ξεφτίδι και τοῦ ψευτοκλασικισμοῦ ἀκόμη, ἕνας καστρόφυργος κατοχυρωμένων μέσα στὴν πρόληψη ἀφιλολόγητων φιλόλογων, ἀνιστόρητων ἱστορικῶν και ἀφιλοσόφητων φιλοσόφων, αὐτὴ και μόνη αὐτὴ μορφώνει ἀδιάκοτα και ἀνενόχλητα ὡς τὰ σήμερα τοὺς δασκάλους τῆς μέσης παιδείας και τοὺς δασκάλους τῶν δασκάλων τῆς δημοτικῆς παιδείας.

Ξεχνάμε, πὼς τὰ πολιτικὰ κόμματα, ποὺ αὐτοτιλοφοροῦνται προοδευτικὰ ἢ λαϊκὰ ἢ φιλελεύθερα, ἢ πολέμησαν μὲ λύσσα, ἢ ἀφῆσαν στὴ μέση ἀτέλειωτη, ἀνυπεράσπιστη, μισή, κουτσουρεμένη, κάθε γενναῖα προσπάθεια ἀλλαγῆς.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ Βενιζέλος και οἱ διάδοχοι του διόριζαν και διορίζουν ἀπὸ τὰ 1917 ὕπουργοὺς τῆς παιδείας καθαρεβουσιάνους, γιὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, ὕπουργοὺς ἀντιδραστικοὺς, γιὰ νὰ κάμουν ἐκπαιδευτικὴ ἀναδιοργάνωση.

Μιλᾶμε γιὰ δεκαπεντάχρονη διχτατορία τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν παιδεία, ἐνῶ, ἂν ἐξιμῆσει κανεὶς τὸ τετράμηνο διάστημα τῆς ὕπουργίας τοῦ κ. Γόντικα και τὸ ἰσόχρονο διάστημα τῆς προϋπουργίας τοῦ κ. Παπαναστασίου μὲ ὕπουργὸ τὸν κ. Λυμπερόπουλο, ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ὁ καιρὸς ἢ ἡ σοβαρὴ διάθεση σὲ πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς, σὲ ὕπουργοὺς και σὲ κόμματα νὰ κάμουν κάτι γενναῖο γιὰ τὴν παιδεία. Και ὅ,τι ἔγινε στὰ ἐλάχιστα αὐτὰ φρωτεινὰ διαλείμματα γκρεμίστηκε ἀλύπητα εὐτὺς ἔπειτα ἀπὸ δῆθεν δημοκρατικοὺς ἀρχηγοὺς και ἀπὸ ἀλήτες διχτάτορες.

Και ἐνῶ ὅ,τι ζοῦμε σήμερα ἀπὸ ἐκπαιδευτικὴ και μορφωτικὴ ἀποψη, ἡ καταστροφικὴ και βίρβαρα ἀγραμματοσύνη τριῶν ἑκατομμυρίων ἑλλήνων, ἡ ἀμορφωσία τοῦ ὀλόλοιπου λαοῦ, τὸ παραφρούσκωμα τῆς μέσης παιδείας, ἡ δημιουργία προσοντούχων ἀγράμμάτων ἀπὸ τὰ γυμνάσια μας, τὸ πνευματικὸ προλεταριάτο, ἡ ἀποτροπὴ ἀπὸ κάθε δημιουργικότητα, ὁ φροβερὸς παρασιτισμὸς, ἡ ἀνικανότητα

γιὰ τὴ ζωὴ, ἡ ἠθικὴ ρευστότητα, ἐνῶ ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ καρποὶ, αὐτοῦται οἱ καρποὶ τοῦ ἑκατοντίχρονου, ἀπροσάρμοστου, ἀερόλογου καὶ ψυχοφθόρου ἑκπαυτικού μας συστήματος, βγαίνουν τώρα οἱ νέοι δημαγωγοὶ, οἱ νέοι δηλητηριαστὲς τοῦ λαοῦ, οἱ νέοι ἐχθροὶ του γὰρ τοῦ ὑψόσου πάλι τὴν αἰώνια κεφαλὴ τῆς Μέδουσας, γιὰ νὰ τὸν ἀπολιθώσουν. Καὶ τὰ νέα πλοκάμια τῆς μεδούσεως κεφαλῆς εἶναι σήμερα ὁ κομμουνισμὸς, ἡ ἀνατροπὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος, ἡ πατρίδα ποὺ κιντυνέβει, ἡ οἰκογένεια ποὺ διαλύνεται, ἡ θρησκεία ποὺ καταρτίζεται. Οἱ ἀναίσχυντα πουλημένοι στὶς ξένες προπαγάντες ἡμεριδογράφοι βγήκαν προστάτες τῆς πατρίδας. Οἱ μυκτηριστὲς τῆς θρησκείας, ποὺ τὴ θεοροῦν καλὴ μόνι γιὰ τὸ λαὸν, βγήκαν προστάτες τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινωνικῆς τάξης, ὅπου ἀνθίζουσι τὰ οἰκογενειακὰ τρίγωνα, βγήκαν προστάτες τῆς οἰκογένειας. Ἔτσι εἶναι. Γιατὶ εἶχαν στήριγμα τους τὴν ἀμορφωσιὰ τοῦ λαοῦ, καὶ τὸν θέλουσι ἀμόρφωτο. Γιατὶ τρέμουν τὸ ξύπνημα του, καὶ τὸν θέλουσι μορφωμένο. Γιατὶ ὁ λαὸς θὰ ἀναγεννηθῆ καὶ ἡ θρησκεία θὰ ζωντανέψῃ στὶς θρησκευτικὰ ψυχὰς καὶ ἡ ἠθικὴ, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἠθικὴ, θὰ ἀναστυλωθῆ, ἅμα λείψουν οἱ τέτιου εἴδους ὑποστηρικτὲς τους. Οἱ κἀπηλοι, οἱ γαντοφορεμένοι μὲ λευκὰ γάντια κἀπηλοι κἀπε ἀνθρωπισμοῦ.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

HENRI BARBUSSE

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΟ

Ἀντικρίζοντας τὸ μυστήριον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ χαμένος μέσα στὸν ἀπέραντο κόσμον, ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ καταχτήσῃ μὲ τὴ σκέψιν του τὸ Σύμπαν καὶ ν' ἀνακαλύψῃ κάποια ἐξήγηση καὶ τῆς δικῆς του φύσεως καὶ τοῦ Κόσμου. Κι ἀκόμη ἀγωνίζεται νὰ συνθέσῃ σύμφωνα μὲ τὴν ἐξήγησιν αὐτὴ τὶς πράξεις του τὶς ἀτομικὰς καὶ τὶς ὁμαδικὰς, γιὰ νὰ τὶς προσαρμόσῃ ὅσο μπορεῖ στὰ ζωτικὰ του συμφέροντα.

Ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα πρόσφεραν τοῦ ἀνθρώπου ὡς τώρα διάφορα μεγάλα διαγράμματα μιᾶς συνολικῆς ἐξήγησης τοῦ Κόσμου, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἐμπειρίαν τοῦ ἔδωσαν μόνον κομμάτια. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης διανόησης στὸ θεολογικὸ ἐπίπεδο, δείχνει τὸν πολυτάραχο ἀγῶνα

1. Ὄταν, τὸν περασμένο Γενάρην, ὁ μεγάλος γάλλος συγγραφεὺς Μπαρμπὺς δημοσίευσεν τὸ ὑπέροχον βιβλίον του «Ἰησοῦς», πολλοὶ τὸ χαρακτήρισαν ὡς ἕνα αὐθαίρετον ποιητικὸν δημιούργημα, ποὺ δὲ στηριζόταν σὲ καμιὰ ἀντικειμενικὴ βίαση. Στὸ καινούργιον του ἔργον «Οἱ Ἰουδαῖοι τοῦ Ἰησοῦ» ὁ Μπαρμπὺς ἐκθέτει ὅλα τὰ ἱστορικὰ ντοκουμέντα, ὅπου στηρίχθηκε γιὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸν τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως ἦταν πραγματικὰ.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι γεμάτον βαθειὰ νοήματα καὶ ἐμπνευσμένο μὲ τὴν πνοὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνθρωπισμοῦ, τόσο ποὺ καὶ βασί, ἀπὸ λόγους ὑποκειμενικοῦς τὸ κατάδικάζουν, δὲ μποροῦν παρὰ νὰ τὸ σεβαστοῦν καὶ νὰ ἐχτιμήσουν τὴν καλὴ πίστιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀκρίβειαν ποὺ τὸ χαρακτηροῦν.

Ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτὸ μεταφράζομε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαθυστόχαστα κεφάλαια.

ἀνίμεσα σὲ δυὸ «στοιχεῖα» διαμετρικὰ ἀντίθετα: τὴν πίστιν καὶ τὸ λογικόν. Πόσες, ἀλήθειαι, προσπαθεῖς τῶν ὅσων ὑπερασπίζονται, σὰν δικηγόροι, τὶς πιὸ παράλογες, κυριολεκτικὰ παράλογες ἰδέες, νὰ δώσουν κάποια λογικοφάνεια στὴν πολεμικὴ τους ἐναντία στὸ λογικόν. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος κατέχει τὰ μέσα—εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴ φύσιν του—γιὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν πραγματικότητα, ὅπως τοῦ παρουσιάζεται στὰ μάτια του, καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀλήθειαν. Τὰ μέσα αὐτὰ εἶναι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὰ ὅσα τοῦ δίνουν οἱ αἰσθήσεις, διορθωμένα βέβαια ἀπὸ τὴν πείραν καὶ ἀπὸ τὸ λογικόν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ ἴδιον τὸ λογικόν, ποὺ δουλέβει, εἴτε μὲ τὴ διαίστησιν, εἴτε μὲ τὸ συλλογισμόν, πάντα μέσα στὸ πλαίσιον ἀσίλεπτων ἀρχῶν. Ὅσο κι ἂν εἶναι κοπιαστικὴ καὶ περιορισμένη ἡ μέθοδος αὐτὴ τοῦ «λογικοῦ», ὁ μόνος ὅμως δρόμος ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ἱκανοποιῆσῃ τὴν ἐρευναν, τὴν ἀπόχτησιν γνώσεων καὶ τὴν ὀργάνωσιν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας, εἶναι αὐτὰ τὰ «φυσικὰ φῶτα». Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτό του πεποιθήσεις ὀλωσδιόλου ἄλλης μορφῆς.

Ἐπάρχει μιὰ ὀλοκληρὴ κατηγορία ἀπὸ δῆθεν πραγματικότητες καὶ ἀλήθειαι, ποὺ δὲ συμβιβάζονται μὲ τὸ λογικόν καὶ ποὺ στηρίζονται ἀποκλειστικὰ στὴν πίστιν, δηλαδὴ μεταφυσικὰ στὸ τίποτα. Εἶναι τοποθετημένες στὸ κενόν. Ἐπάρχουν τάχα α priori, γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὸ συνειθισμένο ὄρο. Ἡ σφαλερὴ αὐτὴ ταχτικὴ ἀναστατώνει τὴ σκέψιν καὶ τὴ ζωὴν.

Ἡ πίστις εἶναι ἡ ἀνώτατη ἡγεμονικὴ ἐπικύρωσις, ποὺ προσφέρει τὸ «ἐγὼ» σὲ μιὰ του βεβαίωσιν καὶ δεσμέβεται νὰ τὴν τηρήσῃ. Εἶναι, σὰ νὰ ποῦμε, ἡ πίστις φανέρωμα ἀτομικῆς δικτατορίας. Ἐνῶ στὸν ἄνθρωπον, ποὺ ὀρθοφρονεῖ, ἡ κἀθε του πεποίθησις εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεμένη, ἀποτελεῖ τὸ ὄργανικόν τέμα ἐνὸς συλλογισμοῦ, ἀκόμη κι ὅταν τὸ συλλογισμὸν αὐτὸν μᾶς τὸν παρουσιάζῃ σύντομα, σὰν ἀστραπὴν, ἢ ἐσωτερικὴν μας ἐνόρασιν, ὅπως π. χ. «σκέφτομαι, ἄρα ὑπάρχω». Εἶναι λοιπὸν ἡ κἀθε του πεποίθησις ἀποτέλεσμα, συμπέρασμα, ὅστε μέρος, ὄχι σύνολον, εἶναι, μποροῦμε νὰ ποῦμε, τὸ ἀπώτατον τέμα ποὺ βάζει ὁ ἄνθρωπος στὴν πραγματικότητα. Πιστέβω λοιπὸν σὲ κάτι, ἐπειδὴ εἶναι φανερόν. Κι ἄξια φρονῶ, προκειμένου γιὰ ζητήματα θρησκευτικὰ, ἀποκεφαλίζεται τὸ ἁρμονικόν αὐτὸ σύστημα, καταρτίζεται ἡ ἀλυσίδα αὐτὴ τῶν συλλογισμῶν, γρομεῖται ἡ πυραμίδα τῶν ἀποδείξεων, καὶ ἐπιβάλλεται δικτατορικὰ ἢ ἀπλή πίστις, δηλαδὴ ἡ συνέπειαν χωρὶς τὴν αἰτίαν. Βιάζονται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ λειτουργεῖ ἀνάποδα. Τοῦ προβάλλουν τὴν ἀκόλουθον ἀπαίτησιν, ποὺ δημιουργεῖ πραγματικὸν χάος: Πιστέβε, δὲ βλέπεις; εἶναι ἀληθινόν. Καὶ εἶναι ὀλοφάνερον ἀληθινόν, ἀπλούστατον ἐπειδὴ τὸ πιστέβουμε. Ἡ πίστις, ποὺ δὲ στηρίζεται παρὰ στὸν ἑαυτό της, εἶναι ὀσωστὸς παραλογισμὸς, εἶναι ἀσταθὴ, ἀμορφὴ, εἶναι μιὰ κατάφρασις, ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κἀθε στήριγμα, ποὺ στρέφεται γύρω στὸν ἑαυτό της, δὲν ἀποδείχεται παρὰ τὸν ἑαυτό της, δὲν ἐπιδραῖ σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στὸν ἑαυτό της. Δὲν εἶναι παρὰ καθαρὴ λεχτικὴ ἐκφρασις. Δὲν ἀποτελεῖ θεμέλιον, ἀπεναντίας χρειάζεται ἢ ἴδια θεμέλια λογικὰ γιὰ νὰ πάρῃ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα. Οἱ πιὸ βάρβαρες πρόληψεις, οἱ πιὸ ἀνόητες καὶ οἱ πιὸ τερατώδικες δεισιδαιμονίες εἶχαν καὶ ἔχουν τοὺς πιστοὺς των.

Ἴσως μοῦ φέρουν γιὰ ἀντίρρηση τὴν ἀμειψὴ καὶ ὀλοκληρωτικὴ προσκόλλησιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος σὲ μερικὰς πρωταρχικὰς θεμελιακὰς ἀρχὰς τῆς λογικῆς, ὅπως π. χ. στὴν ἀρχὴ τῆς ταυτότητας. Ἡ παραδοχὴ ὅμως τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὅσο κι ἂν θὰ ἠθέλων νὰ τὴν παρομοιάσουν φαινομενικὰ μὲ τὴν ἄλογον πίστιν, δὲν

είναι τὸ ἴδιο πράμα. Πηγάζει ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ «λογικοῦ» μας, εἶναι οὐσιαστικῶς σύμφωνη. Οἱ ἀρχὲς αὐτές, ἢ, ἂν θέλετε, τὰ δόγματα αὐτὰ τῆς λογικῆς βγαίνουν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ «λογικό» μας, ταιριαζοῦν καὶ μὲ τὴ φύση του καὶ μὲ τὴ μορφή του, καὶ ἐπικυρώνονται ἀδιάκοπα σὲ κάθε του βήμα. Ἔτσι π.χ. κάθε ἄνθρωπος κανονικὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ δεχτεῖ, χωρὶς νὰ γίνῃ συντριμια ὄλη ἢ ἐσωτερικῆ του ὑπόσταση, πὼς ἓνα ἀντικείμενο ταυτόχρονα καὶ ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει, ἢ πὼς θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ ἓνα ἀποτέλεσμα χωρὶς αἰτία.

Ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ τρομερὸ «πιστέβω, ἴσα ἴσα ἐπειδὴ εἶναι παράλογο», ὅσο κι ἂν μᾶς φαίνεται γελοιογραφικῶς, μὴ νομίσετε πὼς εἶναι ἀπλὸ σχῆμα λόγου. Ἀπεναντίας εἶναι τὸ παράλογο ἐπιχείρημα, ποὺ παίρνει ἀποδεικτικὴ ἀξία στὴν ἀκόλουθη θεολογικῆ ἐπιχειρηματολογία. «—Πίστεβε.—«Μὴ εἶναι παράλογο. —Γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα πρέπει νὰ τὸ πιστέψῃς καὶ μὴ ζητᾷς νὰ τὸ καταλάβῃς, ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὸν ὅρισμό ποὺ δώσαμε, τὸ εἶδος αὐτὸ οἱ ἀλήθειες εἶναι τοποθετημένες παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση. Κι αὐτὸ ἴσα ἴσα ἀποδείχνει, πὼς εἶναι ἀξιοθαύμαστο καὶ θεῖο»... Ἡ θρησκεία προχωρεῖ ἀκόμα μακρύτερα. Παραδέχεται καταρχὴν, πὼς ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη, παρὰ καὶ ὁλοκληρωτικῶς ἀντίθετη. Ἡ θεία σοφία ἀντικρῖζει τὴν ἀνθρώπινη σὰν παραφροσύνη.

«Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀλλετῆσαι». «Ἐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας». (Πρὸς Κορινθίους Α'. Κεφάλ. α'. 19). Κοῦφια σχήματα λόγου ποὺ καυσιώδεις φρονεῖν δι' ἀγγίζουσιν. Εἶναι ἀληθινὰ πολὺ ἀπλὰ νὰ προχωρεῖ κανένας ὄλο καὶ μὲ παραλογισμούς. Μὰ ποῖος δὲ βλέπει τὴν ἄβυσσὸς τῆς αὐθιγαίας, ἵππου μᾶς ὁδηγεῖ ἢ ἀνάπτυξη τῆς δοξασίας αὐτῆς γιὰ τὴν τέταρτη τερατώδη ὑπόστασι τοῦ Θεοῦ. Εἶναι, ἀλήθεια, στὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο καθαρῆ ληστρική πρῆξι.

Ἡ παράλογη πίστις ἔχει, βέβαια, ἐσωτερικὰ ἐλατήρια: τὴν τυφλὴ καὶ ἔντονη ἀνάγκη νὰ πιστέψωμε—καθαρῆ μεταφορὰ τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδιοχτησίας—καὶ τὸ τελεολογικὸ παρουσιασμα ἔμπρὸς μας τῶν ἀναμφισβήτητων πλεονεχημάτων ποὺ θὰ εἶχαμε, ἂν μερικὰ ὄνειρα ἦσαν πραγματικότητες. Τὸ συναίσθημά τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς μικρότητας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν ἀπέραντο κόσμῳ, ὁ τρόμος τοῦ ἔμπρὸς στὶς φοβερὰ φυσικὰ δυνάμεις, καὶ προπάντων ὁ τρόμος τοῦ ἔμπρὸς στὸ θάνατο, τοῦ γενοῦν ἀδιάκοπα τὴν ἐσωτερικὴ ροπὴ πρὸς τὸ ὑπεράνθρωπο καὶ τὸ ὑπερφυσικόν. Στὸν εὐκολόσπαστο μηχανισμό τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τὸ ἐλατήριο γίνεται ἐπιχείρημα. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀπλός: «Αὐτὸ εἶναι ἀληθινόν, ἐπειδὴ τὸ ἐπιθυμῶ:» Νά, ἓνα διανοητικὸ κατασκέβασμα, φτιαγμένον μὲ ὕλικὰ τόσο διαφορετικὰ στὴν οὐσία τους ἀναμεταξύ τους, ποὺ δὲ μπορούν νὰ μείνουν συναρμολογημένα παρὰ μὲ τὰ μάγια τῆς αὐταπάτης. Εἶναι λοιπὸν φανερό, πὼς τὰ αὐθαίρετα δῶρα τῆς βαθείας αὐτῆς πεποθήσεως, ποὺ δίνονται γιὰ λόγους συμφεροντικούς, εἶναι καθαρῆ ἐκπόρευση τοῦ πνεύματος.

Μᾶς λένε ὅμως, πὼς ἡ πίστις ξεπηδαίει μὲ τὴν «ἀποκάλυψη». Ὅμως στὰ ἀποκαλυπτικὰ βιβλία, ὅπου ἓνα ὁλόκληρο κείμενο ὑπαγορεύεται ὑπερφυσικὰ λέξη πρὸς λέξη σὲνα γραμματέα παθητικόν, τὸ πράμα δὲ γίνεται καὶ πολὺ ἔντιμα. Γιατί, ἂν δὲν ἔπαιξε ρόλο ἢ λαθροχειρία, ἢ «ἀποκάλυψη» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ὁπτασίες καὶ ὄνειρα. Ἀρνοῦνται τὴν ἀξία τοῦ «λογικοῦ»—καὶ ὅμως τὸ λογικόν εἶναι ἡ δημιουργικὴ πηγὴ τοῦ κάθε τι ποὺ δημιούργησε ὁ ἄνθρωπος σ' ὅλα τὰ

ἐπίπεδα τῆς δράσης του—καὶ προτιμοῦν τὰ μισοσκότεινα, μισοσυνειδητὰ τραυλισματα τοῦ θολωμένου ἢ ὑπερερεθισμένου ἐγκέφαλου. Τῆ θραυματοργίᾳ, σὰ νὰ ποῦμε, ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος τὴν ἀντικατασταίνουν μ' ἓνα εἶδος μέθης¹. Καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βίαιη καὶ παραξενὴ αὐτὴ παραφροσά, ἢ ἀνθρώπινη σκέψη «πραγματοποιεῖ» μὲ τὴ μαγικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἀπόλυτης ἀθθεντίας, τοὺς φόβους, τὶς ἐλπίδες, τὶς ἐπιθυμίες καὶ ὅλα τὰ ἀκαθόριστα.

Ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία—στὸ βάθος διαλεκτικῆ ἀπὸ τὴν ἀνάποδη—παραδέχεται τὴ μόνη ἰδιότητα τῶν ὑπερφυσικῶν μύθων, ποὺ θὰ ἔπρεπε πρώτη ν' ἀπαδείξει μὰ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ, τὴν ὑπαρξὴ τους δηλαδή, τὴ συγκεκριμένη τους ὑπαρξὴ τὴν παραδέχεται γιὰ αὐταπόδειχτη καὶ ἀναμφισβήτητη. Ὄστε κατὰ βάθος αὐτὴ τοὺς δημιουργεῖ. Ἐνῶ ἓνας νόμος τῆς λογικῆς, ἓνα ἀξίωμα, ἓνα μαθηματικὴ ἀπόδειξη, ἀκόμη καὶ μὴ γενικὴ ἔννοια, ὑπάρχουν πραγματικὰ ὄχι βέβαια μέσα στὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα, παρὰ μέσα στὸ βασίλειο τῆς ἀλήθειας. Ὅλα αὐτὰ μᾶς μεταφράζουν τὶς πραγματικότητες στὴ συμβολικὴ γλώσσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀφαίρεσης. Καὶ ἐκφράζοντας τὶς φωτίζουν αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, χωρὶς νὰ τῆς προσθέτουν τίποτα. Οἱ μαθηματικοὶ δὲ δημιουργοῦν, παρὰ διαβάξουν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ βιβλίον τῆς πραγματικότητας. Στὸ θρησκευτικὸ ὅμως ἐπίπεδο δὲν πρόκειται γιὰ τὴν καθαρῆ ἀφηρημένη ἀλήθεια, παρὰ γιὰ μιὰ εἰδικὴ πραγματικὴ προσωπικὴ, ἐπομένως καινούργια. Εἶναι φανερὴ π.χ. ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὴν ἀφηρημένη ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὸ Θεὸ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀτομικὴ σκέψη δὲ μπορεῖ νὰ κάνει ποτὲ τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ διαπιστώνει κάτι ποὺ ὑπάρχει. Ἀκόμη κι ἅμα γενικέβει, κι ἅμα προβλέπει, διαπιστώνει. Ἐνῶ στὴ θρησκευτικὴ πίστις βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς, καὶ ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ κατασκεβᾷσῃ κάτι καινούργιο. Μόλις ὅμως τὸ δημιουργήσῃ, ἢ ἴδια, ἔνῳ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε κανόνα, μεταχειρίζεται τὸ λογικὸ γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἐπιχείρησιν τῆς καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ. Τὴν παράνομη αὐτὴ οἰκειοποίησιν τῆς πρέπει νὰ τὴν τονίσω ξεχωριστά. Εἶναι σωστὴ διανοητικὴ ὑποκρισία. Ἀφοῦ πρώτα καταπάτησε αὐθαίρετα κάθε λογικὴ, ἀρχίζει καὶ λογικέβεται καὶ μᾶς λέει: Στηρίζομαι στὴ λογικὴ. Ἔτσι ἀνακατέβει, μέσα σ' ἓνα δοχεῖο πραγματικόν, ὕλικὰ φανταστικά.

Οἱ τέτοιες ἐργασίες τοῦ «λογικοῦ», ὅς μὴ φανεῖ παράξενο, μπορεῖ νὰ γίνονται, ἐπειδὴ ὁ μηχανισμὸς τοῦ νοῦ, ἔνῳ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι παρὰ ὄργανο γιὰ νὰ παρατηρεῖ καὶ νὰ κατανοεῖ τὶς αἰσθητὰς ἢ λογικὰς πραγματικότητες, ὅμως μπορεῖ ἀκόμη νὰ δουλέβει ἐπάνω σὲ ὕλικὸ ποὺ δὲν εἶναι πραγματικόν, παρὰ φαινομενικόν, ἀπλὴ ὑπόθεσις. Ὅ,τι εἶναι πραγματικόν εἶναι λογικόν, ὅ,τι ὅμως εἶναι λογικόν δὲν εἶναι καὶ πραγματικόν, παρ' ὅλη τὴ βεβαίωση τοῦ Hegel, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ ὁλόκληρος κύκλος συλλογισμοῦ ἀπάνω σὲ προϋποθέσεις ἀνύπαρχτες. Ἡ φαν-

1. Ἡ μεγαλοφυΐα εἶναι κατεξοχὴν λογικὴ. Τὰ μεγάλα δημιουργήματα τοῦ καλλιτέχνη εἶναι τῆς ἴδιας οὐσίας μὲ τὰ ἔργα τοῦ σοφοῦ. Ἡ τέχνη εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἀκριβολογημένη ἐπιστήμη, μόνον ποὺ τὴν ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸ τέλος. Σὲ κάθε δημιουργία τῆς μεγαλοφυΐας βλέπουμε νὰ συνταιριάζονται στοιχεῖα, ποὺ ποτὲ ὡς τότε δὲν τὰ εἶχε παραθέσει τὸ ἓνα δίπλα σ' ἄλλο τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Αὐτὸ πραγματικὰ γίνεται καὶ στὰ μεταφυσικὰ συστήματα, καὶ στὶς ποιητικὰς εἰκόνας, καὶ στὶς μουσικὰς συμφωνίας, καὶ στὶς θετικὰς ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἐνὸς Κολόμπου, ἢ ἐνὸς Κοπέρνικου, ἢ τοῦ Νεύτωνος, τοῦ Παπῆνου, τοῦ Pasteur ἢ τοῦ Montgolfier.

τασία είναι ένας θεός δημιουργός χάους. Όσο κι αν είναι φτωχός ο άνθρωπος στην πραγματικότητα, έχει μέσα του τον πλοῦτο ενός άπειρου — θα μπορούσαμε να πούμε, πολλών άπειρων— από νοητές εικόνες. Και αυτή η οργανική και μηχανική διάσπαση (désajustement) της σκέψης και της πραγματικότητας είναι η καλύτερη λεία για το μιλιταρισμό της πίστης. Μόλις κάψει να συμπέσει, σένα σημείο, η αλήθεια με την πραγματικότητα, όπως γίνεται άδύναμα στις φαντασιοκοπίες της αποκάλυψης, χάνεται άμέσως η αλήθεια. Οι φαντασιολόγοι αυτοί δε μπορούν να πατήσουν στερεά μέσα στην πραγματικότητα, γιατί δεν έχουν πόδια. Άμα παραδεχτείτε τα δόγματα του προλατορικού αμαρτήματος και του θείου λυτρωμού, είναι λογικό να παραδεχτείτε ολόκληρη τη χριστιανική θρησκεία. Γιατί όμως παραδέχεστε αυτά τα δόγματα; Έτσι, μόνο και μόνο, επειδή τα παραδέχεστε. Όποιος πιστέψει, πιστέψει, πριν πιστέψει. Η μυστικιστική πίστη με τους συλλογισμούς της είναι το ίδιο πράγμα με τα σοφίσματα και τους παραλογισμούς, που έχει καταδικάσει από πολύν καιρό ο άρθρος λόγος. Διαφέρουν σέ τοῦτο μόνο: τὸ ἀντικείμενο τοῦ μυστικισμοῦ είναι μεγαλοφάνταστα μεγάλο, και τὸ λεξιλόγιο που μεταχειρίζεται, ἐπιβλητικό. Ολόκληρη ἡ ἀξία τῆς επίσημης χριστιανικῆς πίστης, ἡ ἀπόδειξη τῆς παγκόσμιας περιπέτειας τοῦ λυτρωμοῦ, βγήκε ἀπὸ τὴν ὀπτασία, που εἶδε μὰ μέρα στὸ δρόμο του ἕνας μικρὸς ἐργάτης, ἑβραῖος, ὁ Σαῦλος ἀπὸ τοὺς Ταρσοὺς. Αὐτὴ ἡ νέα θεωρία γιὰ τὸν κόσμον, τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, αὐτὴ ἡ νέα ἀνθρώπινη προοπτική, που ἀντικατέστησε—βιάζοντας τις—σέ πολλὰ σημεῖα τις ἀντιλήψεις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἐρευνητῶν, στηρίζεται ολόκληρωτικὰ σὲ τὴ στιγμιαία ἔκσταση ἑνὸς διαβάτη, καὶ τὸ χριστιανικὸ πανόραμα πῆρε τὴ θέση του μέσα σὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ Σαῦλος πίστεψε, πὼς εἶδε σὲ ὄνειρο του τὴ θεία μορφή καὶ πὼς ἄκουσε τὴ θεία φωνὴ καὶ βρέθηκαν ἄλλοι που παραδέχτηκαν, χωρὶς κανένου εἶδους ἀπόδειξη, ὅχι μονίχα τὴν εὐλοκίαν του Σαῦλου παρὰ καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς ὀπτασίας του.

Ἡ διάδοση τῆς πίστης εἶναι πραγματικὰ ἔργο τῆς ἀθθεντίας καὶ τῆς ἀνιτροφῆς. Ἀληθινὰ ἡ πίστη, πριν γίνει πίστη σ' ἕνα θεϊκὸ ἀντικείμενο, εἶναι πίστη σέ μιὰν ἀθθεντία. Εἶναι ὁ δεσποτικὸς ἀντίλαλος μιᾶς ἐντολῆς. Καὶ αὐτὸ εἶναι λογικὸ, γιατί ἡ ἴδια ἡ πίστη δὲν ἀρκεῖ στὸν ἑαυτὸ της.

Μποροῦμε νὰ κάνουμε νὰ πιστέψει ὅ,τι θέλουμε καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἅμα τὸν παίρνουμε στὰ χέρια μας ἀπὸ τὴν παιδικὴ του ἡλικία, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη που ἔχει μείνει σὲ τὴν διανοητικὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ δὲν ξέρει ἀκόμη νὰ ξεχωρίσει, σὲ τὴν περιοχὴ τῆς φαντασίας, τὰ ὄρια τοῦ στερεοῦ ἀπὸ τὸ ἀστήροχο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα ζῶο ἀφάνταστα εὐκολόπιστο. Ὑπάρχουν πρόσωπα που μ' ἔβλεπον τὸν κοινὸ νοῦ καὶ τίς γνώσεις που ἔχουν, δὲ μποροῦν ν' ἀντιῆξουν στὸν πειρασμὸ νὰ ζήσουν πραγματικὰ ἕνα ἔργο θεατρικὸ που παρακολουθοῦν σὲ τὴ σκηνή, καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν τὸν ἑαυτὸ τους νὰ πιστέψει, πὼς αὐτὸ που παίζεται μπροστὰ τους ἴσως «ἔγινε ἀληθινὰ» —καὶ κανένας δὲ μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει τὸν ἑαυτὸ του νὰ δώσει χρώμα καὶ φωνὴ σ' ἀνούσια κινούμενα ἀπολιθώματα τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας¹. Ἡ ἐπι-

στία τοῦ ἀνθρώπου ἀνοίγει ὀρθάνοιχτη τὴν πόρτα, νὰ δεχτεῖ τὴν πίστη που ἐμφανίζεται μπροστὰ του κατηγορηματικὰ ἐπιταχτική, κρατώντας στὰ χέρια της, γιὰ νὰ τρομοκρατήσει, δυὸ φοβερὰ, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, ὄπλα, τὴν πίεση ἀπὸ τὸ παράδειγμα καὶ τὸν ἐξαναγκασμὸ τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ χροσωμένη τρομοκρατία με τὸ σκοπὸ νὰ μετατοπίσει τὸ κέντρο τῶν ἰδανικῶν τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ ἐμποδίσει, γιὰ τὸ συμφέρο τῆς κυριαρχίας, τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ ἐξελιχτεῖ φυσιολογικά.

Βέβαια δὲν ἀρνιέμαι τὰ δόγματα, καὶ οἱ ἱεροτελεστικοὶ κανόνες, που ἀποτελοῦν μιὰ θρησκεία, πρέπει λίγο πολὺ νὰ προσαρμοστοῦν σὲ τὸ περιβάλλον καὶ σὲ τὴν ἐποχὴ, γιὰ νὰ ἔχουν μερικὲς πιθανότητες νὰ διατηρηθοῦν. Καὶ μάλιστα μποροῦμε νὰ πούμε, πὼς οἱ κοινωνίες δὲν ἔχουν παρὰ τις θρησκείες που τοὺς ταιριάζουν.

Αὐτὴ τὴ λογικὴ καὶ ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια, που διατυπώνει ὁ Guignebert σὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ὄρατου ἔργου του «Ὁ ἀρχαῖος χριστιανισμὸς» δὲν τὴν ἀδυνατίζει διόλου ἐκεῖνο που εἶπα παραπάνω γιὰ τὸν πρωταρχικὸ ρόλο που παίζουν οἱ ἄλλοι παράγοντες, οἱ μὴ θεολογικοί, σὲ τὴν ἴδρωση μιᾶς θρησκείας. Ἄν μιὰ κοινωνία ἔχει τὴ θρησκεία που τῆς ταιριάζει, αὐτὸ γίνεται, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα τὴν πλάθει ἡ κοινωνία τὴ θρησκεία της γιὰ τίς δικές της ἀνάγκες καὶ λίγο πολὺ «κατ' εἰκόνα της» καὶ ὄχι, ὅπως λένε, ἀπὸ τὴν ἐσωκείμενη ἀξία τοῦ ἰδεαλισμοῦ, που κλείνει αὐτὴ ἡ θρησκεία μέσα της.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ κι ὅταν μιὰ θρησκεία ταιριάζει σ' ἕνα περιβάλλον, δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἀποκλειστικὸς λόγος γιὰ νὰ τὴ δεχτεῖ αὐτὸ τὸ περιβάλλον καὶ νὰ τὴν κάνει δική του. Ἀνάμεσα στοὺς διάφορους τύπους που ταιριάζουν περισσότερο ἢ λιγότερο σέ μιὰ κοινωνία καὶ σέ μιὰ ἐποχὴ, (τὸ περιθώριο σ' αὐτὲς τίς συνθήκες εἶναι πολὺ πλατὺ) ἡ ἐκλογή τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τύπου θὰ γίνει ἀπὸ πολιτικοὺς λόγους, ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Π. χ. τὰ μισὰ ἐλβετικὰ καντόνια εἶναι διαμαρτυρόμενα, τὰ ἄλλα μισὰ καθολικὰ, ἀποκλειστικὰ γιὰ λόγους πολιτικούς. Ἄν ἡ Ἀγγλία εἶχε μείνει καθολικὴ, ἡ πολιτικὴ ἔχθρα θὰ εἶχε ἐγκαταστήσει τὸν προτεσταντισμὸ σὲ τὴν Ἰρλανδία. Στους πρώτους αἰῶνες μ. Χ. ἦσαν στιγμές, που ἀνταγωνιστικὰ θρησκευτικὰ συστήματα ὑψώθηκαν ἀντιμέτωπα σὲ Χριστιανισμὸ—δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπικρατήσει—καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἀπειλοῦσε ὁ μινιχαισμὸς, ὁ νεοπλατωνισμὸς, ὁ μανιχεισμὸς. Οἱ θρησκείες αὐτὲς εἶχαν ἀρκετὴ ὁμοιότητα με τὸ Χριστιανισμὸ, ὥστε πέφτει μονάχο του τὸ ἐπιχείρημα, πὼς ὁ Χριστιανισμὸς ἐπικράτησε τάχα χάρι σὲ τίς ἀρχές του. Ἀντίθετα ἡ ἐπικράτηση του χροσωτιέται σέ λόγους σκοπιμότητας γενικῆς, πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ταχτικῆς, σέ λόγους δηλαδὴ καθαρὰ ρεαλιστικούς. Ἄν τὰ ἀντίπαλα συστήματα εἶχαν διαμορφωθεί κάπως πρωτίτερα θὰ εἶχαν ἴσως ἐπικρατήσει—ὁ μανιχεισμὸς στέκεται καλύτερα μεταφυσικὰ καὶ παρουσιάζει λιγότερες ἀντιφάσεις ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ δογματική. Παρουσιάστηκαν καὶ διαμορφώθηκαν πολὺ ἀργὰ, ὅταν πιά ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἐξελιχτεῖ ὀργανικὰ καὶ στηριζόταν ἀπάνω σὲ τὸ Κράτος. Μὰ καὶ ἡ ταχτική τους ἦταν κακή. Ὁ μινιχαισμὸς προπάντων συντάραξε τὴν κοινὴ γνώμη σὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ

1. Καὶ εἰ νὰ πούμε, σὲν κατέβουμε βλα τὰ σκαλοπάτια τῆς ὑποβολῆς καὶ τοῦ ἱπνωτισμοῦ, καὶ ἰδιαίτερα ἅμα ἀντικρίσουμε τὰ καταπληκτικὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ἀνταπάτης που παθαίνουν σὲς φακιρικὲς παραστάσεις οἱ θεατές.

Ὁ Francis de Croisset σὲ τὸ ἔργο του «La Vierge Cygnétique» μᾶς ἀναφέρει μιὰ ἀθθεντικὴ περίπτωση ἑνὸς δῆθεν φακιρικοῦ θαύματος. Ἐνῶ τὸ πλήθος πίστεψε, πὼς ἔβλεπε

ἕνα παιδί νὰ σακαφλώνει ἕνα σχοινὶ κρεμασμένο σὲν ἀέρα, χωρὶς κανένου στήριγμα, ἡ φωτογραφικὴ μηχανή, ἀδέκαστος μάρτυρας, ἀπόδειξε, πὼς δὲν ὑπῆρχε τίποτε, οὔτε σχοινὶ, οὔτε παιδί. Ὑπῆρχε ὅμως ἡ ὁμαδικὴ ἀνταπάτη.

Ρώμη, όπου είχε πιά πολλούς οπαδούς από το Χριστιανισμό, γιατί άφησε να τον κατακλύσουν οι διάφοροι μύθοι που κυκλοφορούσαν.

Όταν ο Πτολεμαῖος ὁ Αἴγιος, ὁ Ἕλληνας βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, ἔκρινε πολιτικά σκόπιμο νὰ προικίσει τὸ λαό του μὲ μιὰ θρησκεία ἑλληνοαιγυπτιακή, ἄρχισε νὰ κηρύχτει, πὼς εἶδε στὸν ὕπνο του ἕνα πλάσμα ὑπέροχα ὠραῖο πρὸ τοῦ εἶπε: «Σὲ διατάζω νὰ μεταφέρεις τὸ ἄγαλμα μου στὸ κέντρο τοῦ βασιλείου σου». Κάλεσε τότε κάποιον πρὸς ἕξερθε καλὰ ὄλα τὰ μυστήρια τῶν θρησκειῶν, τὸν Εὐμολπίδη Τιμόθεο, ἱεροφάντη στὶς ἱεροτελεστίες τῆς Ἰελευσίνας, καὶ αὐτὸς τὸν βέβαίωσε, πὼς τὸ πρόσωπο πρὸς τοῦ φανερώθηκε στὸ ὄνειρο ἦταν ὁ Ἄδης τῆς Σινώπης. Ὁ Πτολεμαῖος τότε ἔφερε στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ—λένε πὼς ἔγινε κάποιο θαῦμα τῆ στιγμῆ πρὸς ἐπιβίβαζαν τὸ ἄγαλμα—καὶ ὄρισε μιὰ μυχτὴ ἐπιτροπὴ, ὅπου εἶχαν ξεχωριστὴ θέση ὁ Ἀθηναῖος Τιμόθεος καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς Μανέθων. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἐπεξεργάστηκε, παρὰ γράφω παρὰ γράφω, μιὰ καινούργια θρησκεία, τὴν ἑλληνοαιγυπτιακὴ λατρεία τοῦ Σέρμπε, πρὸς εἶχε μεγάλη διάδοση στὶς μεσογειακὲς χῶρες καὶ ἀμέτρητους φανατικὸς πιστοὺς. Ἐνας ἀνθρώπος διηγῆθηκε ἕνα ὄνειρο, ἕνας ἄλλος ἕνα θαῦμα, ἕνας ἄλλος κάνει ἕνα νόμο, καὶ τὸ πλῆθος ἀκολουθεῖ. Ἀπάνω κάτω τὸν ἴδιον καιρὸ, ὁ Σέλευκος ὁ Νικατωρᾶς, διάδοχος τοῦ Ἀντίοχου, τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀλέξανδρου, ἔκανε τὸ ἴδιο πράγμα στὴ Συρία, ὅπου, γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐξουσία του, ἐγκαιθίδρυσσε τὴ θρησκεία τοῦ Δαφνίου Ἀπόλλωνα, ὀργανώνοντας τὴν σ' ὄλες τὶς λεπτομέρειες.

Τὰ παραδείγματα πρὸς παρέθεσα, δὲν εἶναι ἐξαιρετικά. Ἀπεναντίας, ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς δημιουργίας τῶν θρησκειῶν—τὰ παραδείγματα μᾶς τὸν δείχνουν πολὺ ἀπλά, θὰ ἔλεγα σχηματικά—εἶναι ὁ μοιραῖος κανόνας. Τὸ πολὺ πολὺ μπορεῖ κανένας νὰ αναγνωρίσει, πὼς μερικὰ δόγματα, ὅπως τοῦ πρωτόγονου Χριστιανισμοῦ, ἔχουν περισσότερη δραματικότητα ἀπὸ ἄλλα καὶ ἀγγίζουν ἀμεσότερα τὶς πυκνὲς μάζες τῶν λαῶν. Ἀς τὸ ἐπαναλάβουμε: Οἱ δυνάμεις πρὸς χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς ὀργανωτὲς τῶν θρησκειῶν ἦσαν δυνάμεις κοσμικὲς καὶ πολιτικὲς, εἴτε βασιλικὲς εἴτε ἐπαναστατικὲς, πρὸς τὸ θρίαμβο τους τὸν ἀκολουθῆσε καὶ ὁ θρίαμβος τῶν θρησκειῶν. Ἐπέβαλαν λοιπὸν μιὰ πίστη κατὰ γεωγραφικὲς ἐκτάσεις, καὶ δημιούργησαν μέσα στὸ χρόνον καὶ στὸ διάστημα τὴν τρομαχτικὴ αὐτὴ ποικιλία ἀπὸ ἀνταγωνιζόμενες πνευματικὲς τυραννίες, πρὸς ἡ καθεμιά τους εἶχε τοὺς κήρυκες τοὺς φανατικὸς καὶ τοὺς μάρτυρες της. Ὁ ἀνυπολόγιστος αὐτὸς ἀνόμοιος σωρὸς ἀπὸ καθιερωμένες θρησκείες, πρὸς ἀρνοῦνται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ πρὸς καθεμιά κηρύχτει, πὼς εἶναι ἡ μοναδικὴ μέσα στὸ ἀπόλυτο, ἡ καθαρὴ πρὸς πρὸς παρουσιάζουν οἱ διάφορες προπαγάντες, ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν ὀντολογικὴ ἀξία κάθε θρησκευτικοῦ ἰδανικοῦ, καὶ νὰ ποδείξουν πῶς ὅλη σὺν σημασία ἔχει αὐτὸ καθαντὸ τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως τῶν ἀνθρώπων.

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας

(Συνέχεια καὶ τέλος)

Ἄλλη συνέπεια τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

Ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ παραδέχεται, πὼς, ὅταν ἕνας ἐπιβάτης κινεῖται μέσα σ' ἕνα τραῖνο μὲ τὴν ἴδια διεύθυνση πρὸς ἔχει καὶ ἡ κίνηση τοῦ τραίνου, τότε ἡ ταχύτητα τοῦ ἐπιβάτη σχετικὰ μὲ τὸ ἔδαφος εἶναι $T + t$ (ὅπου t εἶναι ἡ ταχύτητα τοῦ τραίνου σχετικὰ μὲ τὸ ἔδαφος).

Ἡ πρόταση αὐτὴ τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, πρὸς εἶχαμε καὶ πρὸς πάνω τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν ἀναφέρουμε, δὲν εἶναι πρὸς σωστὴ γιὰ τὴ Μηχανικὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας.

Ἀς ὑποθέσουμε π.χ. πὼς ἕνα κινητὸ βρίσκεται μέσα σ' ἕνα σύστημα καὶ κινεῖται μὲ ταχύτητα 10000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο μὲ τὴν ἴδια διεύθυνση, πρὸς ἔχει καὶ ἡ κίνηση τοῦ συστήματος. Ἀς ὑποθέσουμε ἀκόμη, πὼς τὸ σύστημα αὐτὸ κινεῖται σχετικὰ μ' ἕνα ἄλλο σύστημα μὲ ταχύτητα 250000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο. Τότε ἡ ταχύτητα τοῦ κινητοῦ σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο, τὸ δεύτερο, σύστημα θὰ εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ Μηχανικὴ, 310000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο. Ταχύτητα δηλαδὴ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ταχύτητα πρὸς τρέχει τὸ φῶς.

Λοιπὸν, ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας δὲ μπορεῖ νὰ βγεῖ τέτιο συμπέρασμα. Ἐρχεται σ' ἀντίφαση μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς θεωρίας. Ἡ Μηχανικὴ τῆς σχετικότητας δὲν προσθέτει, ὅπως κάνει ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ, τὶς δύο ταχύτητες. Ἐχει ἀπεναντίας ἕναν ἄλλο, δικὸ της τύπο, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸν ποτὲ ἀπὸ τὶς δύο ταχύτητες t καὶ T —μικρότερες βέβαια ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός—δὲ βγαίνει γιὰ συμπέρασμα ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ταχύτητα πρὸς ἔχει τὸ φῶς. Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἄμεση συνέπεια τῶν τύπων, πρὸς συνδέουν ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὴ θέση ἑνὸς κινητοῦ καὶ τὴ χρονικὴ στιγμῆ, πρὸς βρίσκεται τὸ κινητὸ σ' αὐτὴ τὴ θέση μέσα σ' ἕνα σύστημα, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ἀντίστοιχη θέση καὶ χρονικὴ στιγμῆ τοῦ ἴδιου κινητοῦ σχετικὰ ὅμως μ' ἕνα ἄλλο σύστημα, πρὸς κινεῖται τοῦτο τὸ δεύτερο σύστημα σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο εὐθύγραμμα καὶ ὀμοιόμορφα.

Μιὰ ἄλλη σπουδαιότατη συνέπεια τῆς θεωρίας τοῦ Einstein εἶναι ἡ αὐξηση τῆς μάζας ἑνὸς σώματος μὲ τὴν ταχύτητα. Ἡ μάζα ἑνὸς σώματος εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ Μηχανικὴ «σταθερὴ», εἶναι, ὅπως τὴν εἶχε ὄρισει ὁ Νεύτωνας, τὸ μέτρο «τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης», πρὸς ἔχει αὐτὸ τὸ σῶμα. Στὴ θεωρία ὅμως τῆς σχετικότητας ἡ μάζα δὲν εἶναι σταθερὴ. Τὴν ἀπόδειξη τοῦ νόμου, πρὸς ὄριζει τὴ μεταβολὴ της, μᾶς τὴ δίνουν τὰ θετικὰ πορίσματα πρὸς βγαίνουν ἀπὸ πειράματα στὴν ἠλεκτροδυναμικὴ.

Στὰ καθαρὰ μηχανικὰ φαινόμενα οἱ ταχύτητες εἶναι τόσο μικρὲς σχετικὰ μὲ τὴν ταχύτητα πρὸς ἔχει τὸ φῶς, ὅστε γὰ ξεφεύγει ὀλωσδιόλου τὴν παρατήρηση μᾶς ἡ μεταβολὴ τῆς μάζας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μονάχα ἡ ἠλεκτροδυναμικὴ εἶναι

τὸ κατάλληλο ἔδαφος, ὅπου ἐπαληθεύονται οἱ σχετικὲς μετὰ τὴ μάζα προτάσεις τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα συμπεράσματα τῆς περιορισμένης θεωρίας τῆς σχετικότητας εἶναι καὶ ἡ πρόταση τῆς γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνέργειας. Ἡ ἐνέργεια, ἀπὸ καθαρὰ μηχανικὴ ἀποψη, εἶναι τὸ ἔργο ἢ καθετὶ ποὺ μπορεῖ νὰ μετατραπῆ σὲ ἔργο. Ἔχουμε ὅμως καὶ πλατύτερο ὄρισμό. Ὅταν τὴν ἀναζητοῦμε στὰ θερμοκῆ, ἠλεκτρομαγνητικῆ ἢ καὶ χημικῆ φαινόμενα, εἶναι κάτι ποὺ ἀλλάζει βέβαια μορφή, μὰ ποὺ μένει πάντα ποιοτικῶς σταθερό. Ὁ μεγάλος αὐτὸς φυσικὸς νόμος ἐξακολουθεῖ νὰ μένει ἀκλόνητος στὴ νέα Φυσικῆ.

* *

Ἰίδαμε, πὼς ἡ βάση, ὅπου στηρίχθηκε ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς θεωρίας τῆς περιορισμένης σχετικότητας, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ὁλότελα οἱ ἴδιοι σὲ δυὸ συστήματα, ἅμα τὰ συστήματα αὐτὰ κινουῦνται τὸ ἓνα σχετικῶς μετὰ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη. Μιὰ τέτια ὅμως εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη κίνηση μονάχα κατὰ προσέγγιση μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στὸν κόσμον. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Γαλιλαίου, ποὺ εἶναι μιὰ ἄλλη διατύπωση τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικότητας τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, μιὰ τέτια κίνηση—ὅπως εἶπαμε στὴν ἀρχή—μονάχα ἓνα ἀπομονωμένο σύστημα μπορεῖ νὰ τὴν ἔχει. Μὰ τέτια συστήματα, ὁλότελα ἀπομονωμένα, δὲν ὑπάρχουν πραγματικῶς στὴ φύση. Μονάχα κατὰ προσέγγιση, ὅπως εἶπαμε, μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε μιὰ κίνηση γιὰ εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη.

Ποιοὶ θὰ εἶναι, λοιπόν, οἱ φυσικοὶ νόμοι σὲ δυὸ συστήματα, ἅμα τὸ ἓνα ἔχει σχετικῶς μετὰ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμη, ὄχι ὅμως καὶ ὁμοιόμορφη, ἢ, γενικότερα, ἅμα ἔχει μιὰν ὁποιαδήποτε καμπυλόγραμμη κίνηση;

Ὁ Einstein ζήτησε νὰ γενικέψει τὴν ἀρχὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας σὲ μιὰν ὁποιαδήποτε κίνηση ἑνὸς συστήματος σχετικῶς μετὰ ἓνα ἄλλο. Εἶναι ὅμως φανερό, οἱ νόμοι τῆς κλασικῆς Φυσικῆς νὰ μὴ μποροῦν νὰ δεχτοῦν—καὶ πραγματικῶς δὲ μποροῦν—μιὰ τέτια γενίκεση. Ζήτησε λοιπόν ὁ Einstein καιὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς, ὥστε νὰ μένουν οἱ ἴδιοι σὲ δυὸ συστήματα, ποὺ κινουῦνται μ' ὁποιοδήποτε τρόπο τὸ ἓνα σχετικῶς μετὰ τὸ ἄλλο. Γιὰ τὴν ἔρευνα αὐτὴ χρησιμοποίησε μιὰν ἰδιαίτερη συμβολικὴ γλώσσα τῶν νεότερων μαθηματικῶν, τὴ γλώσσα ποὺ δημιούργησαν οἱ πρὸ φημισμένοι μαθηματικοὶ τῶν νεότερων χρόνων, ὁ Riemann, ὁ Christoffel, ὁ Ricci καὶ ὁ Levi-Civita.

Ἐπίσης, ἀφοῦ παραδέχτηκε τὸ χρόνο σὰν ἀξεχώριστο στοιχεῖο τοῦ χώρου, ἀπλωσε τὸ χωρὸν μετὰ τρεῖς διαστάσεις στὸ λεγόμενο χωρόχρονον, σὲ ἓναν κόσμον δηλαδὴ ποὺ ἔχει τέσσαρις διαστάσεις, τρεῖς γνωστὲς τοῦ χώρου καὶ μιὰν τέταρτη διάσταση, τὸ χρόνο. Ὁ χωρόχρονος αὐτός, καθαρὰ θεωρητικὸ κατασκεῖσμά τοῦ Minkowski, εὐκολύνει τὴ μαθηματικὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς, ἀπαράλλαχτα ὅπως καὶ ἄλλες θεωρίες τῶν ἀφηρημένων Μαθηματικῶν.

Τὸ μαθηματικὸ λοιπὸν ἐργαλεῖο, ποὺ τὸ προετοίμασαν τόσο φημισμένοι ἐργάτες τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀγνωστοὶ ὡς τόσο στὸ πολὺ κοινό, χρησίμευσε στὸν Einstein γιὰ μοναδικὸ μέσο νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους

τῆς Φυσικῆς, ὥστε νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι γιὰ δυὸ συστήματα, ὅπωςδήποτε κι ἂν κινουῦνται τὸ ἓνα σχετικῶς μετὰ τὸ ἄλλο.

Σχετικῶς μετὰ τὴ βαρύτητα, τὴν παγκόσμια ἔλξη, ἡ ἐπιστήμη ὡς τώρα δεχόταν, πὼς ἓνα ὄλικὸ σῶμα ἐπενεργεῖ ἀπὸ ἀπόσταση ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο. Πίστεψτε λοιπόν, πὼς ἡ βαρύτητα εἶχε ὁλότελα ξεχωριστὴ φύση ἀπὸ τὴς ἠλεκτρομαγνητικῆς ἐνέργειας. Ὁ Einstein παρατήρησε, πὼς ἓνα πεδίο βαρύτητας, ὅπως λέμε, δὲ φέρνει σ' ἓνα σῶμα παρὰ μιὰ σταθερὴ ἐπιτάχυνση. Ὡστε μποροῦμε τὸ πεδίο βαρύτητας νὰ τὸ ἀντικαταστήσουμε μετὰ μιὰ σταθερὴ ἐπιτάχυνση, ποὺ μεταδίδεται μετὰ ἐξακολουθητικὸ τρόπο στὰ σῶματα. Ἔτσι μπαίνει καὶ ἡ βαρύτητα στὴς ἐπενεργεῖες μετὰ ἐξακολουθητικὴ μεταβίβαση καὶ ἀποχτάει ἡ Φυσικὴ τὴν ἐνότητα, ποὺ εἶπαμε στὴν ἀρχή. Τὰ διάφορα οὐράνια σῶματα, ποὺ βρίσκονται μέσα σ' ἓνα πεδίο βαρύτητας, εἶναι σῶματα ποὺ τὸ ἓνα κινεῖται σχετικῶς μετὰ τὸ ἄλλο μετὰ ὁρισμένη ἐπιτάχυνση. Καὶ γιὰ τὸ ἓνα, ὅπως καὶ γιὰ τὸ ἄλλο, οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς θὰ εἶναι οἱ ἴδιοι, ὅπως δηλαδὴ τοὺς διατυπώνει ἡ γενικὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, ποὺ ὑψώνεται ἔτσι σὰν ἓνα τέλειον, λαμπρὸ καὶ μεγαλόπρεπον οἰκοδόμημα τῆς ἐλεύθερης σκέψης. Χάρη στὴς πολλαπλῆς πειραματικῆς ἐπαληθεύσεις τῶν πρὸ σημαντικῶν πορισμάτων τῆς, ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας ἐδραιώνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο, σὰν ἡ καλύτερη, γιὰ σήμερον τουλάχιστον, ἐρμηνεία τῶν νόμων τοῦ Κόσμου.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρὸ θεμελιακὰ πορίσματα τῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς βαρύτητας στὴ μετάδοση τοῦ φωτός. Ἡ φωτεινὴ ἀκτὴνὰ δηλαδὴ ἀναγκάζεται νὰ ξεκλίνει ἀπὸ τὴν εὐθεία, ἅμα βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση μεγάλης μάζας. Ἡ ἀπόκλιση αὐτὴ γιὰ μιὰ φωτεινὴ ἀκτὴνὰ, ποὺ περνάει στὴν περιὸχὴ τοῦ ἡλίου, φτάνει τὰ 175 ἑκατοστὰ τοῦ δευτερολέπτου τῆς μοίρας. Τὸ πορίσμα αὐτὸ ἐπαληθεύτηκε πειραματικῶς στὴς διάφορες ἐκλείψεις, ποὺ ἔγιναν τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἔδωσε θριαμβεφτικὴ ἱκανοποίηση στὴ θεωρία.

Ἄλλο πολὺ σπουδαῖο σημεῖο τῆς θεωρίας εἶναι τὸ σχετικὸ μετὰ τὴν κίνηση τοῦ λεγόμενου «περιήλιου τοῦ Ἴσρημῆ». Ἐξαιτίας τῆς ἀμοιβαίας ἐπίδρασης τῶν πλανητῶν ἀναμεταξύ τους, ὁ καθένας τους δὲ γράφει—ὅπως λέμε, ἅμα μιλοῦμε κατὰ προσέγγιση—ἑλλειψη γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ἡ ἀμοιβαία ἐπενεργεῖα τῶν πλανητῶν μεταξύ τους προκαλεῖ τὴς λεγόμενες «παρέλξεις», ποὺ ἔχουν γιὰ ἀποτέλεσμα μιὰ στροφὴ τῆς τροχιάς κάθε πλανήτη γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα τῆς. Ὁ νόμος, ποὺ ὀρίζει τὴ στροφὴ αὐτὴ, σύμφωνα μετὰ τοὺς νόμους τῆς οὐράνιας Μηχανικῆς τοῦ Νεύτωνα, συμφωνεῖ μετὰ τὴν παρατήρηση γιὰ ἄλλους τοὺς ἄλλους πλανῆτες, ἔξω ἀπὸ τὸν Ἴσρημῆ, ποὺ εἶναι ὁ κοντινότερος στὸν ἥλιο πλανῆτης καὶ γι' αὐτὸ καὶ ὁ ταχύτερος—ἡ ταχύτητα του εἶναι 100 χιλιάμετρα στὸ δευτερολέπτο, ἐνῶ τῆς γῆς εἶναι μόνο 30. Γιὰ τὸν πλανήτη αὐτὸν ὁ Leverrier ἐξακρίβωσε στὰ 1845 μιὰ μετατόπιση πρὸ πάνω ἀπὸ ὅσο ὀρίζουν οἱ νόμοι τοῦ Νεύτωνα, καὶ ποὺ φτάνει τὰ 43 δευτερολέπτα τῆς μοίρας στὰ 100 χρόνια.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ξεφεβγε τόσα χρόνια τώρα τοὺς νόμους τῆς Μηχανικῆς τοῦ Νεύτωνα, καὶ ἔτσι, ὅσο ἀφάνταστα μικρὸ κι ἂν εἶναι—οἱ νεότεροι ἀστρονόμοι τὸ ὑπολόγισαν μονάχα 38"—γέννησε τὴν ἀνάγκη νὰ τροποποιηθοῦν οἱ νόμοι αὐτοί, ὥστε νὰ περιληφθεῖ καὶ αὐτὸ μαζί μετὰ ἄλλα τ' ἄλλα οὐράνια φαινόμενα. Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας μετὰ τοὺς νόμους, ποὺ διατυπώνει περιλαβαίνει καὶ τὸ

φαινόμενο τούτο. Κατορθώνει λοιπόν να κυβερνήσει την κίνηση του Έρμη, όπως και την κίνηση των άλλων ουράνιων σωμάτων.

*
* *

Σ' αυτές τις γραμμές θα περιορίσω την έκθεση μου για τη γενική θεωρία της σχετικότητας. Η θεωρία αυτή, όπως είδαμε, δεν ανατρέπει, παρά συμπληρώνει την κλασική επιστήμη, απαρράλλαχτα όπως και κάθε άλλη θεωρία από όσες είδαν το φως ως τα σήμερα στην επιστήμη. Γιατί και η επιστήμη δεν είναι κάτι σταθερό, παρά κυλάει κι αυτή αδιάκοπα, ζητώντας ν' απλωθεί κάθε φορά σ' όλη την έκταση που ανοίγει ολόένα ο άνθρωπος πάνω στη φύση, με την αδιάκοπη προσπάθεια του να κυριαρχήσει τα φαινόμενα του Κόσμου.

Είναι αλήθεια, πως οι νέες αντιλήψεις, που μας αναγκάζει να δεχτούμε, ταράζουν πολύ τις πνευματικές μας συνήθειες—προπάντων η αλλαγή της μέτρησης του χρόνου σε δυο συστήματα που βρίσκονται σε αμοιβαία κίνηση. Μά οι νόμοι που διατυπώνει η θεωρία της σχετικότητας, αν και διαφέρουν πολύ από τους νόμους της κλασικής επιστήμης, ωστόσο δίνουν ελάχιστες, δλότελα ασήμαντες, μπορούμε να πούμε, διαφορές στα πορίσματα που βρίσκουμε κάθε φορά με τους κλασικούς τύπους. Μονάχα όταν πρόκειται για μεγάλη απόσταση, οι διαφορές αυτές μόλις μπορούν να θεωρηθούν υπολογίσιμες.

Γι' αυτό η θεωρία της σχετικότητας δεν έχει σήμερα καμιά άμεση επίδραση στην πράξη. Ο μηχανικός θα εξακολουθεί δλότελα ήσυχος να εργάζεται, όπως μέχρι σήμερα. Μά κι αυτός, καθώς και ο αστρονόμος κι ο φυσικός—κι αυτούς πολύ λίγο τους ενδιαφέρει η θεωρία στις καθημερινές μετρήσεις τους—δεν μπορεί να παραβλέψει μία θεωρία, που έχει σήμερα καθαρά επιστημονική και φιλοσοφική αξία, και που γεφυρώνει τα τόσο φαινομενικά ασύνδετα πριν απ' αυτήν μέρη της Φυσικής.

Θα μπορούσε βέβαια να δοθεί άλλη έρμηνεία στους τύπους της, πιά σύμφωνη με τις συνήθειες μας. Ο Ροϊνσάτέ παρατήρησε κάπου, πως «ένα σύστημα τύπων μπορεί να δεχτεί άπειρες έρμηνείες». Όμως είναι βέβαιο, πως κάθε άλλη έρμηνεία και πολύπλοκη και δυσκολομεταχείριστη θα ήταν, ενώ η θεωρία της σχετικότητας είναι ή πιά απλή και πιά όρθια έρμηνεία τους. Η θεωρία της σχετικότητας θα μείνει για πολλόν καιρό στην επιστήμη, σαν ένα από τα όρθαιότερα και λαμπρότερα οικοδόμηματα της.

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΒΕΛΟΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

(Συνέχεια και τέλος)

Στο προηγούμενο φυλλάδιο είδαμε, όσο μπορούσαμε συντομότερα, τις κεντρικές ιδέες του Βελόχι για την προσωπικότητα. Και αν ο ίδιος δεν τις έλεγε θα έπρεπε να τις συμπεράνουμε από την ιστορική του μέθοδο. Ποτέ δεν αφιερώνει ιδιαίτερα κεφάλαια σε προσωπικότητες, παρά και τους πιά «μεγάλους άντρες» τόν Περικλή λ. χ. μόνο μέσα στο πλαίσιο της εποχής τους τους μελετάει. Τα γενικά οικονομικά και πνευματικά ρεύματα, αυτά ναί τόν απασχολούν. Για τους μεγάλους άντρες όμως φυλάει πολύ μικρή θέση.

Ας εξετάσουμε τώρα κι εμείς. Είναι τέττα στ' αλήθεια η θέση της μεγάλης προσωπικότητας ή μήπως παρανοεί ο Βελόχι τη δράση τους;

Δέ θα συζητήσω τα παραδείγματα που φέρνει ο Βελόχι, έπειδή ανήκουν σε περιοχές, όπου δεν κινιέμαι ελεύτερα. Θα πάρω όμως άλλα από την τέχνη, ιδιαίτερα την αρχαία. Γιατί η τέχνη σ' όλους τους αιώνες μας δίνει μιά θαυμάσια εικόνα οργανικής εξέλιξης, αυστηρά υποταγμένης σε νόμους. Πουθενά άλλου ίσως δέ βλέπει κανείς τόν περιορισμό της δράσης της προσωπικότητας μέσα στο πλαίσιο της εποχής, όσο στην αρχαία ελληνική τέχνη. Ας πάρουμε λοιπόν τόν Φειδία, μιά μορφή που, όσο κι αν είναι νεφελιασμένη και ασύλληπτη σήμερα, όμως χωρισάλλο έπαιξε μεγάλο μέρος στην εποχή του. Γιατί πρέπει, βέβαια, να ήταν πολύ μεγάλος ο Φειδίας, για να τού αναθέσει ο Περικλής την καλλιτεχνική διεύθυνση τού οικοδομήματος εκείνου, τού Παρθενώνα, όπου θέλησε να συμπυκνώσει όλο τόν μεγαλείο των ιδανικών του.

Κι όμως, εξετάζοντας τα έργα τού Φειδία, την Αθηνά Παρθένο λ. χ.—έχω εμπρός μου τόν ρωμαϊκό αντίγραφο, την Αθηνά τού Βαρθάκειου—βλέπουμε, πως δέ διαφέρει στην ουσία της από τις αρχαϊκές κόρες, απόπου προσέχεται. Η μετωπικότητα των αρχαϊκών έργων έχει εξέλιχτεί παραπολύ λίγο, και αν τραβήξουμε στην Αθηνά μιά ευθεία από τόν μέτωπο ως κάτω, θα τή διαιρέσουμε σε δυο σχεδόν ίσα μέρη. Μά και τόν τετράγωνο τού κορμού της μάζ βεβαιώνει τή συγγένεια της με τ' αρχαϊκά. Η Αθηνά είναι γνήσια απόγονη των αρχαϊκών και ο Φειδίας δέν έκανε άλλο, παρά να προσδώσει τήν παράδοση, και, με τὰ τελειοποιημένα τεχνικά μέσα, να εμυρρίσει πνευματικότερα τόν μεγαλείο της εποχής του.

Ακόμη και στη ζωόρογο τού Παρθενώνα πόσες φορές τόν παρατήρησαν, πως οι θεοί, πιά κάθονται, δέν κατορθώθηκε να παραστυθούν ο ένας πίσω από τόν άλλον, όπως τούς φαντάστηκε βέβαια ο καλλιτέχνης, παρά πλάι. Αγνόησε δηλ. ο Φειδίας τόν βλάπτος. Ένας γλύπτης της ελληνιστικής εποχής θα έβρισκε χωρίς άμφιβόλια ελαττωματικό τόν τρόπο αυτόν της παράστασης και θα τοποθετούσε τόν πρόσωπα του σε προοπτική καλύτερη. Είπαν μερικοί πως, άραυ ήταν τόσο μεγάλος ο Φειδίας, δέ μπορεί παρά θα ήξερε όλα τὰ μέσα της καλλιτεχνικής έκφρασης. Προτίμησε όμως εκείνον τόν τρόπο, έπειδή έτσι τού άρεσε. Ο Ισχυρισμός αυτός πέφτει με τόν πρώτο φρόσημο. Ποιος μπορεί να πιστέψει, πως ήξερε κάτι ο Φειδίας

πὸν ὡς τότε καὶ πολὺ ἀργότερα ἔμεινε ἀγνώστο καὶ πῶς τὸ κράτησε μυστικό; Ἄν εἶναι λογικότερο νὰ πιστέψουμε, πῶς, ἴσα ἴσα ἀφοῦ τὸ ἤξερε, ἔπρεπε νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ, νὰ τὸ διαδώσῃ καὶ ἔτσι νὰ πλουτίσῃ τὴν τέχνη μ' ἓνα καινούργιο τεχνικὸ μέσο;

"Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν θὰ ποῦν, πῶς ἦταν μεγάλος ὁ Φειδίας, μὰ δὲ μπορούσε νὰ βγῆ ἀπὸ τοὺς φραγμοὺς, ποῦ τοῦ ἔβαζε ἡ ἐποχὴ του." ἔχουμε δηλαδὴ τὴ δράση του περιορισμένη μέσα σὲ χρόνον.

"Ἄς ρωτήσουμε ἕμους ἀκόμη: Γιατὶ ὁ Πολύγνωτος, ὁ ἀληθινὰ μεγάλος αὐτὸς ζωγράφος, χωρισάλλο μὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καλλιτεχνικὲς προσωπικότητες ὅλων τῶν ἐποχῶν, ποῦ ἔζησε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ε' αἰῶνα, γιατί δὲν κατόρθωσε μὲ ὅλες τὶς προσπάθειες του νὰ δώσῃ προοπτικὴ παράσταση τοῦ χώρου; Ἀπλούστατα ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἦταν αὐτὸ μπορετό. Ἐπρεπε νὰ προὔπαρξῃ αὐτὸς, νὰ βάλῃ τὸ ζήτημα ὅπως τὸ ἔβαλε, γιὰ νὰ βρεθοῦν ὁ Ἀγιάθαρχος καὶ ὁ Ἀπολλόδιωρος καὶ νὰ δώσουν στὸ πρόβλημα μιὰ καλύτερη, σχεδὸν τελειωτικὴ λύση. Καὶ ἂν αὐτοὶ ζούσαν στὴν ἐποχὴ τοῦ Πολύγνωτου, εἶναι σχεδὸν βέβαια, πῶς τίποτα περισσότερο δὲ θὰ κατάφεραν.

"Ὅποιοιδήποτε Ἕλληνα καλλιτέχνη κι ἂν μελετήσῃ κανεὶς, τὴν ἴδιαν ἐντύπωση θὰ πάρῃ. Γιατὶ κανένας τους δὲ μπόρεσε νὰ νικήσῃ τὸ φραγμὸ, ποῦ τοῦ ἔβαζε ὁ χρόνος. Τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴ γράψῃ καὶ χωρὶς ὀνόματα, κι ἔγινε κίβλας αὐτὸ μὲ μεγάλη ἐπιτυχία. Αὐτὸ ἕμους δὲ θὰ πεῖ, πῶς πρέπει νὰ ὑποτιμήσουμε τοὺς ἑλληνες καλλιτέχνες, καθὼς καὶ καθεὶ καλλιτέχνη κάθε ἐποχῆς, ὅπως θὰ ἴδουμε παρακάτω.

Καὶ στὴ νεότερη τέχνη τὸ ζήτημα δὲν ἔχει διαφορετικά. Ἄν σταθῶμε λίγο στὴν ἰταλικὴ ἀναγέννηση, θὰ ἀντιληφτοῦμε ἀμέσως, πῶς ἦταν ἀδύνατο οἱ προ-ραφαηλίτες, ὅσο κι ἂν τὸ ἤθελαν, νὰ δώσουν τὴν τεχνικὴ τελειότητα τοῦ Λεονάρντο, καὶ πῶς ὁ Ραφαήλ μὲ κανέναν τρόπο δὲ θὰ μπορούσε καὶ νὰ φανταστεῖ κὼν τοὺς μαρδὰκ τρόπους τοῦ Βερνίνι.

"Ἄς πάρουμε τώρα καὶ μιὰ μορφή ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλολογία, τὸν Εὐριπίδη. Λένε γι' αὐτὸν, πῶς ἀνακάλυψε τὸ πάθος καὶ τὴ γυναικεία ψυχὴ, πρῶτα ποῦ τὸ ἐπαναλαβαίνει κι ὁ ἴδιος ὁ Βιλαμάβιτς. Ἄμα ἕμους ἔξετάσουμε καλύτερα τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη, θὰ ἴδουμε, πῶς ἡ βαθύτερη στροφὴ στὴ γυναίκα ἄρχισε νὰ γενικέβεται τότε, ἐπειδὴ ἡ φιλία μὲ τοὺς νέους, ποῦ ἦταν πνευματικὴ καὶ ἔρωτικὴ μαζὶ, εἶχε ἀρχίσει νὰ ξελέφει στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, καὶ πῶς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ Ἀσπασία, ἡ ἀναθρεμμένη μὲ τὰ λεπτὰ ἤθη τῆς Ἴωνίας εἶναι ἡ πρώτη ἀπουδαία γυναίκα ποῦ παρουσιάζεται στὴν Ἀθήνα. Μιὰ ματιὰ στὴν ἀγγειογραφία τοῦ ε' αἰῶνα δείχνει, πῶς ἀπὸ τὸ 470 πάνω κάτω κι ἔπειτα, ἡ ἀντρικὴ μορφή, ὁ ἔφηβος, ἀρχίζει νὰ δίνει τόπο στὴ γυναίκα. Ἡ παλαίστρα χάνει σιγὰ σιγὰ τὴ γοητεία ποῦ εἶχε πρὶν, καὶ στὴ θέση της οἱ καλλιτέχνες ζωγραφίζουν μ' ἔξαιρετικὴ κομπόζη τὴ ζωὴ τοῦ γυναικωνίτη. Κι αὐτὸ βέβαια δὲ χρωσιμέται στὴν ἐπίδραση τοῦ Εὐριπίδη, γιατί στὰ 470 ἦταν παιδί ἀκόμη ὁ Εὐριπίδης.

"Ὅσο γιὰ τὸ πάθος, εἶναι γνωστὸ σήμερον, πῶς κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸ νέο αὐτὸ στοιχεῖο μπαίνει καὶ κυριαρχεῖ σ' ὅλη τὴν τέχνη, —τὸ ξέρουμε ὡς τὰ τώρα θετικὰ γιὰ τὴ ζωγραφικὴ, καὶ, φυσικὰ, καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνία—καὶ σχετίζεται ἢ εἰσβολὴ του μὲ τὸ ρεαλιστικὸ χαραχτήρα, ποῦ ἀρχίζει νὰ καθιερώνεται στὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τούτη.

"Ὅστε οὔτε τὴ γυναίκα, οὔτε τὸ πάθος ἀνακάλυψε ὁ Εὐριπίδης, παρὰ τὰ βρήκε γύρω του, σκορπισμένα στὴν ἀτμόσφαιρα ὅπου ζοῦσε, καὶ τὰ ἐκμεταλλέφτηκε γιὰ τὸ ἔργο του. Κάθε τραγωδὸς, ποῦ θὰ γεννιόταν στὴν ἐποχὴ του καὶ θὰ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθῆκες καὶ μέσα στὸ ἴδιο περιβάλλον, ἀναγκαστικὰ θὰ ἔδινε στὰ ἔργα του τὴν ἴδια μορφή.

Πρέπει λοιπὸν νὰ πειστοῦμε, πῶς «ἀναρχικοὶ τῆς τέχνης» δὲν ὑπῆρξαν ποτέ. Καὶ οἱ πρῶτοι ἐπαναστατικοὶ τὶς ἰδέες τὶς βρήκαν σκορπιες γύρω τους καὶ τὶς ἔκφρασαν μὲ τρόπο ποῦ φάνηκε δημιουργηματα τους, ἐπειδὴ πρῶτοι αὐτοὶ τὸν ἔκαμαν γνωστὸ.

* *

"Ὁ Beloch ἕμους, καθὼς εἶδαμε, προχωρεῖ πρὸ μακριά. Θὰ ἀνακαλυπτόταν, λέει, καὶ χωρὶς τὸν Κολόμβο ἢ Ἀμερικὴ, θὰ εἶχαν καὶ χωρὶς τὸ Γκαῖτε οἱ Γερμανοὶ τὴν κλασικὴ τους φιλολογία.

"Ἄς ρωτήσουμε λοιπὸν κι ἔμεις: Θὰ εἶχαμε τέχνη στὰ ἴψος τῆς φειδιακῆς καὶ χωρὶς τὸ Φειδίαν, καὶ μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε, πῶς καὶ χωρὶς τὸ Ραφαήλ θὰ ἔφτανε τὴν τελειότητα ἐκεῖνη ἢ ἰταλικὴ τέχνη;

Μιλώντας γιὰ τὸ Φειδίαν, εἶδαμε πρὶν, πῶς ἡ μορφή τῆς τέχνης του χρωσιμέται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στοὺς προκάτοχους του, ποῦ τὰ τεχνικὰ μέσα τους τὰ προόδεψε αὐτὸς, καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα στὰ μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς, ποῦ ἔδωσαν στὰ φειδιακὰ ἔργα τὴν ἀνώτερη πνευματικὴ ἐκεῖνη ἔκφραση, ποῦ δὲν ξαναφάνησε ἔπειτα στὴν ἑλληνικὴ τέχνη. Ἄν προστέσουμε καὶ τὴν παρόρμηση ποῦ ἔπερνε ἀπὸ τὸν Περικλῆ, θὰ πειστοῦμε, πρέπει νὰ πειστοῦμε, πῶς κάθε μεγάλος καλλιτέχνης ποῦ θὰ ζοῦσε τὴν ἐποχὴ τοῦ Φειδία, κατ' ἀνάγκη θὰ ἐξελιεσόταν μὲ τὸν ἴδιο, στὶς γενικὲς γραμμὲς, τρόπο καὶ θὰ ἔδινε τὴν ἴδια περίπου μορφή στὰ ἔργα του. Ἰδίδικα μάλιστα γιὰ τὸ Φειδίαν εἶναι ἐξακριβωμένο σχεδὸν, πῶς αὐτὸς μόνον καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς ἦταν στὸν Παρθενῶνα. Ὅστε χωρὶς τοὺς βοηθοὺς του, στοιχεῖα δηλαδὴ ποῦ τοῦ τὰ παραχώρησε ἡ ἐποχὴ του, θὰ τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποτελειώσῃ ἓνα τόσο κολοσιαῖο ἔργο.

Καὶ γιὰ τὸ Ραφαήλ ἕμους οἱ ἴδιοι σχεδὸν ὅροι ἰσχύουν. Κι αὐτὸς ζεῖ σὲ μιὰ ἐποχὴ μὲ μεγάλο πνευματικὸ ὄρξοντα. Ἔῖναι μοιραῖο μιὰ τέτοια ἐποχὴ νὰ παρουσιάσῃ τὸ Ραφαήλ της, κι ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτὸς, εἶναι ἀδύνατο ἢ ἰταλικὴ τέχνη, ν' ἀκολουθοῦσε ἄλλη πορεία ἀπὸ κείνη, ποῦ πιστέψουμε, πῶς αὐτὸς μόνος μπορούσε νὰ τὴ χαρίξῃ.

"Ἔτσι ἕμους, ὅπως βρέθη τὸ ζήτημα τοῦ Beloch κι ὅπως τὰ παραδεχθήκαμε κι ἔμεις, ἔρχεται ἀπὸ φυσικὴ συνέπεια ἓνα ἄλλο ζήτημα: πῶς δὲν ὑπάρχει ἐλευτερία στὴ βούληση.

"Ἄν ἡ πορεία, ἡ μορφή ἑνὸς ἔργου, εἴτε καλλιτεχνικοῦ εἴτε φιλολογικοῦ, εἶναι μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς καὶ γεννιέται ἀπὸ συνθῆκες ποῦ ἔχουν δημιουργηθεῖ μέσα σ' αὐτὴ, τότε πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, πῶς ὁ καλλιτέχνης, ὁ ποιητὴς—ὥστε καὶ κάθε «μέγας ἀνὴρ»—δὲν ἔχει ἐλευτερία στὴν ἐκλογὴ του, δὲν εἶναι στὸ χέρι του νὰ δώσῃ ἀπὸ ἔργο του ὅποια μορφή θέλει, παρὰ ἀντίθετα ἡ δράση του προσδιορίζεται ἀπὸ ὁρισμένους αἰτίες καὶ εἶναι ντετερμινιστικὰ καθορισμένη.

"Ὁ Beloch, σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό του κι ἐδῶ, ἔκφραζε ρητὰ καὶ στὸ

ζήτημα τούτο τῆ γνώμη του: «Εἶναι παραίστησι, λέει, νὰ νομίζουμε, πὸς ἔχουμε ἐλεύθερη βούλησι. Ἡ βούλησι προσδιορίζεται ἀπὸ αἰτία. Ὁ ἱστορικὸς, περισσώτερο ἀπὸ κάθε ἄλλου, πρέπει νὰ καλοκαταλάβει τὴν ἀπλή ἀτὴ ἀλήθεια. Γιατὶ ἂν ὑπῆρχε ἐλευθερία στὴ βούλησι, δὲ θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ ἡ ἱστορία γιὰ ἐπιστήμη. Μόνον ἐκεῖνο, πὸν μπορούμε νὰ βροῦμε τίς αἰτίες πὸν τὸ γέννησαν, ἀξίζει νὰ τὸ πραγματευτοῦμε ἐπιστημονικά. Μόνον ἅμα ἡ βούλησι εἶναι προσδιορισμένη ἀπὸ αἰτία, μόνον τότε εἶναι μορετὴ ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσι. Μόνον μὲ τὴν ἐξέτασι τῶν αἰτίων πὸν ὀδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπουσ στίς πράξεις, τοὺσ, μόνον μὲ τὴ ζήτησι τοῦ γιὰτὶ, θὰ μπορούμε καὶ αὐτοὺσ καὶ τὰ γεγονότα νὰ ἐξηγήσομε, καὶ προπάντων θὰ ἀποφύγομε τὴν πρόχειρη καὶ ἐπιπόλαιη ἠθικολογία.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὸν γεννιόμαστε, εἶπε ὁ Γουκλινι, βρισκόμαστε μέσα σὲ νόμουσ πὸν ἄλλοι ἔχουσ δημιουργήσει. Μᾶσ βαρτίζουσ σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια πὸν δὲν τὴν καθιερώσαμε ἐμεῖσ, ἀρχίζουμ νὰ μιλάμε γλώσσα πὸν ἄλλοι τὴν ἔχουσ διαμορφώσει, πρέπει ἀργότερα νὰ παντρεφτοῦμε σύμφωνα μὲ νόμουσ πὸν ἔγιναν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξι. Πὸσ λοιπὸν μπορούμε νὰ ποῦμε, πὸς εἶμαστε αὐτεξούσιοι, ἀφοῦ ἡ συμπεριφορὰ μασ στὰ περισσώτερα σημεῖα τῆσ ζωῆσ μασ εἶναι διαγραμμένη κιόλασ πρὶν ἀκόμη νάρθουμ στὸν κόσμω;

* *

Ὑστερ' ἀπ' ὅσα εἶπαμε, μπορούμε νὰ καθορίσομε καὶ θετικὰ τὸ μέρος, πὸν παίζει ἡ κάθε μεγάλη προσωπικὴτητα στὴν ἱστορία.

Δὲν εἶναι στὸ χέρι τοῦ ἀτόμου, ὅσο καλὰ προικισμένο κι ἂν εἶναι, νὰ διαλέξει τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή τῆσ δράσῆσ του. Ἀπειναντίας ἡ κοινωνία, τὸ περιβάλλω βάζει στὸν καθένα τὰ ὅρια, ὡσ πὸν μορεῖ νὰ φτάσει, θέλοντασ νὰ πραγματοποιήσει τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸ σκοπὸ του. Ἐχομε δηλαδὴ στὴ δράσι τοῦ κάθε ἀτόμου ἓνα περιεχόμενο κοινωνικό. Ἡ δράσι τοῦ ἀπομονωμένου, τοῦ ἐρημίτη, ἀνήκει στίς φανταστικὲσ εἰκόνεσ τοῦ 18 αἰῶνα, καὶ σήμερα κανεῖσ δὲ μορεῖ νὰ τὴν παραδεχτεῖ. Οἱ μεγάλοι ἄντρεσ δὲν εἶναι μὲ καμιά μεταφυσικὴ ἰδιότητα προικισμένοι, ὅπωσ τοὺσ θέλει ὁ Κάρλαυλ, παρὰ εἶναι δημιουργήματα τῆσ κοινωνικῆσ ἐξέλιξῆσ. Ἡ προσωπικὴτητα εἶναι πρῶτα πρῶτα κοινωνικὴ προσωπικὴτητα. Ἡ δράσι τῆσ δὲν περιέχει παρὰ τὴ σύνθεσι καὶ ἐκφρασι τῶν ἰδανικῶν τοῦ λαοῦ, τῆσ μάζασ πὸν δὲν ἔχουσ πάρει μορφή, πὸν δὲν κατορθώθηκε ὡσ τότε νὰ συνειδητοποιηθοῦν.

Εἶναι ὅπωσ ὕστερ' ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἀναπόφευχτο τὸ ρῶτημα: Ἀφοῦ τὰ ἰδανικά καὶ τίς ἰδέεσ τίς βρίσκει ἡ μεγάλη προσωπικὴτητα μέσα στὴν ἐποχὴ τῆσ καὶ δὲν τίς δημιουργεῖ αὐτὴ, τότε πὸσ θὰ ἐξηγήσομε τὰ παραδείγματα τῶν μεγάλων ἀντρῶν, πὸν καραγνορίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοὺσ; Ἀφοῦ ἐκφρασαν τίς ἰδέεσ τῆσ μάζασ, δὲν εἶναι παράξενο νὰ καταδιώχτηκαν ἴσα ἴσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαὸ;

Ἡ ἀντίρρησι αὐτὴ εἶναι ἡ πρῶτη πὸν φέρουσ ἐνάντια στὴ θεωρία τῆσ κοινωνικῆσ ὕψῆσ τῆσ προσωπικὴτητασ. Πέρφει ὅπωσ μὲ τὸ πρῶτο φύσημα. Πρῶτα πρῶτα οἱ ἰδέεσ πὸν ἐκφράζει ὁ «μέγασ ἀνήρ» δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνήκουσ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆσ μάζασ· πολὺ συχνὰ προέρχουσι ἀπὸ τὸν κύκλω τῶν πρῶτο προχωρημένων ἀντρῶν, καὶ εἶναι πολὺ φυσικό τὸ ἀμόρφωτο πλῆθωσ νὰ τίς χτυπάει.

Γίνεται ὅπωσ καὶ κάτι ἄλλω, παράξενο κάπωσ: Οἱ ἰδέεσ αὐτέσ, ἅμα συνειδη-

τοποιηθοῦν καὶ πάρουσ μορφή, πολεμοῦνται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα, πὸν τίς ἔχουσ μέσα τοὺσ τίς ἰδέεσ αὐτέσ θολέσ ὅπωσ καὶ ἀκαθάριστεσ. Πόσεσ φορέσ δὲ μᾶσ ἔτυχε νὰ συναντήσομε πρόσωπα πὸν δὲν πιστέβουσ σὲ κανένα νόμω, οὔτε θεῖο οὔτε ἀνθρώπινο, καὶ ὅπωσ σκίζουσ τὰ ἱμάτια τοὺσ, ἅμα συζητηθεῖ ἡ θεότητι τοῦ Χριστοῦ ἢ ἅμα ἀποφασιστεῖ νὰ μπεῖ τὸ ἠλεκτρικό φῶσ στίς ἐκκλησίεσ; Ὅχι βέβαια γιὰτὶ εἶναι ὑποκριτέσ, παρὰ ἐπειδὴ ὁ κάθε ἀνθρώπωσ συχνότερα συλλογίζεται σύμφωνα μὲ τίς ἰδέεσ τῶν πατέρων του. Μορεῖ ἡ ἐποχὴ του ἢ κι αὐτοὺσ ὁ ἴδιοσ νὰ ἐνεργεῖ διαφορετικὰ, ἅμα ὅπωσ κάποιωσ τοῦ συνειδητοποιήσει, ἅμα δώσει σάρκα καὶ ὁσὰ στίς ἀνάγκεσ του, στίς ἰδέεσ του, γίνεται ἐχθρικόσ. Ὀρθώνουσι μέσα του οἱ πρόγονοι του καὶ τὸν ἀναγκάζουσ νὰ σκέφτεται σύμφωνα μὲ ἀρχέσ παλαιωμένεσ. Ἡ καταδίωξι λοιπὸν τῶν μεγάλων ἀντρῶν ἀπὸ τοὺσ σύγχρονοσ τῶν δὲ μορεῖ νὰ κλονήσει τὴν ἀλήθεια τοῦ κοινωνικοῦ καθορισμοῦ τῶν.

Δὲν εἶναι, ὅπωσ θὰ πίστεβε κανεῖσ, ὑποτίμησι ὁ καθορισμὸσ αὐτοὺσ, ὁ περιορισμὸσ τοῦ κάθε «μεγάλου» μέσα στὴν ὀρισμένη ἐποχὴ του, καὶ πολὺ λιγότερο εἶναι δέσμευσι. Πρῶτα πρῶτα ὁ κάθε ἀνθρώπωσ πὸν θέλει νὰ ἐνεργήσει, δὲν ἀιστάνεται τὸ ντετερμινισμό αὐτόν, δὲν πάβει νὰ πιστέβει, πὸσ εἶναι ἐλεύθεροσ. Καὶ ἐπειτα μήπωσ πρέπει νὰ κάψει νὰ εἶναι σπουδαῖοσ καὶ ἀξιοσ τοῦ θαυμασμοῦ μασ ἓνωσ ἀνθρώπωσ, ἅμα μίθουμ πὸσ καθαντὸ δὲν ἀνακάλυψε ὁ ἴδιοσ τίποτα, ἔδωσε ὅπωσ σάρκα καὶ ὁσὰ στίς ἰδέεσ πὸν κινούσαν τὴ μάζα; Σὰν νὰ εἶναι εὐκόλω νὰ τὸ κάνει ὁ καθένας αὐτὸ καὶ νὰ μὴν χρειάζεται νὰ εἶναι μέγασ καὶ ἥρωασ. Καὶ ὑπάρχει μεγαλύτεροσ σκοπὸσ, ἀνώτερη φιλοδοξία, παρὰ νὰ ἐκφράσει κανεῖσ τοὺσ πόθουσ, τὰ ἰδανικά τῶν ἀδερφῶν του, μὲ τὴν ἀνώτερη μάλιστα ἐκεῖνη μορφή πὸν τοὺσ δίνουσ οἱ μεγάλοι; Καὶ πόσο πρῶ ἀξιοσέβαστοσ εἶναι ἓνωσ τέτιωσ ρόλωσ ἀπὸ τοῦ ἐρημίτη πὸν ζεῖ μὲ τὰ θηρία καὶ δὲ νοιάζεται παρὰ γιὰ τὸ ἄτομω του!

Οὔτε πάλι λιγοστέβει ἡ ἐπίδρασι τῆσ μεγάλῆσ προσωπικὴτητασ, ἐπειδὴ περιορίζεται στὸ πλαίσιο τοῦ χρόνου. Γιατὶ ὁ μέγασ ἀνθρώπωσ, κατανοώντας, συνθέτουσ καὶ ἐκφράζουσ τίς ἀκαθόριστεσ καὶ θολέσ ἰδέεσ τῶν ἀδερφῶν του, γίνεται ὁ συντελεστικὸσ μίωσ νέασ ἡμέρασ, καλύτερησ καὶ ἀνώτερησ ἀπὸ πρὶν. ἅμα δώσει στὴ μάζα συγκεκριμένη καὶ καθαρὴ τὴν εἰκόνα τῶν πόθων τῆσ, ἅμα τῆσ δείξει τὸ δρόμω πὸν πρέπει νὰ τραβήξει, τότε καὶ μόνον τότε μορεῖ ἡ μάζα νὰ προχωρήσει. Συντελεῖ λοιπὸν ὁ ἀνώτεροσ ἀνθρώπωσ στὴ δημιουργία ἓνωσ νέου πολιτισμοῦ, μίωσ νέασ κοινωνίασ.

Δὲν ἐξαντλιέται βέβαια ἐδῶ τὸ ζήτημα τοῦτο. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ καλὰ, χρειάζεται βαθύτερο καὶ φιλοσοφικότερο κοίταγμα. Θέλω ὅπωσ νὰ πιστέρω, πὸσ κατόρθωσα νὰ δώσω κάποια σκιαγραφία τῆσ φυσιογνωμίασ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ. ἅμα κανεῖσ διαβάζει τὸ ἔργο τοῦ Beloch, βλέπει πὸσ, κι ἂν ἀκόμη εἶναι ἀλήθεια ὅ,τι λέει κάπωσ ὁ ἴδιοσ «ἡ ἐπιστήμη εἶναι σὰν τὸν παλιὸ τὸν Κρόνω πὸν τρώει τὰ παιδιὰ του, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ κάθε ἐπιστήμονα», ὅπωσ γιὰ τοὺσ μεγάλουσ, σὰν αὐτόν, μορεῖ νὰ εἰπωθεῖ, πὸσ πρὶν νὰ φαγωθοῦν ἀπὸ τὸν Κρόνω, φέρουσ ἄλλα παιδιὰ στὸν κόσμω, ἰδέεσ καινούργιεσ καὶ ζωντανέσ πὸν προάγουσ ἐποχέσ ὀλόκληρεσ.

M. ΦΙΛΗΝΤΑ
ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ

Α΄.

Η μελέτη: «Η τονική μεταρρύθμιση κτλ.» του Ελισσιίου Γιανίδη, που δημοσιεύτηκε στο 6^ο και 7^ο φυλλάδιο της *Αναγέννησης* έχει επιστημονική αρχιτεκτονική αουνήθιστη για ελληνικά άρθρα τέτοιας λογής.

Μόνο το: «Η ορθογραφία μας» του Μ. Τριανταφυλλίδη βρίσκει αντίθετο της.

Είναι μεθοδολογημένη στην εντέλεια και εξαντλεί το θέμα από όλες του τις άποψεις. Κιάν του λείπανε μερικές αδαημοσύνες, να πούμε, όπου πάντα δέ μπορεί να μην πέσει ένας μή ειδικός γλωσσολόγος, θα είτανε πρότυπο για επιστημονικά θέματα.

Αφτές θα τις δείξουμε στο δέφτερο άρθρο.

Η μελέτη αφτή λοιπόν πείθει με την καταπληχτική λογική του συγγραφέα της τον κάθε καλόπιστο, τον κάθε πρόθυμο για μιαν πρόχειρη μεταρρύθμιση τής ορθογραφίας μας.

Είπα πρόχειρη, γιατί τέτοια είναι βέβαια μια μεταρρύθμιση που απεισβλέπει μονάχα στο τονικό μας σύστημα. Κατα τη γνώμη τη δική μου ένας είναι ο μεγάλος ο δρόμος, ένας είναι ο αληθινός: η ριζική μεταρρύθμιση του Βηλαρά.

Αφτήν ο κ. Γιανίδης τη θεωρεί όνειρο.

Βέβαια έτσι που είναι σήμερα τα πράματα στην Ελλάδα, είναι και θα είναι όνειρο. Μα εξίσου είναι όνειρο και η σκέτη τονική μεταρρύθμιση.

Ποιός θα την εφαρμόσει; Οι φρικαλέοι λόγιοι, που γράφουν *ακόμα η γυναικες*;— Απ' αφτουνούς χαιρι και προκοπή μήν περιμένεις.

Αμέ ποιός; Οι δημοσιογράφοι;— Καλά είσαι;

Οι δασκάλοι;— Ασε που φραγώνονται συναμεταξύ τους, μα και να συμφωνήσουνε, ποιός θα τους ακούσει;

Το Κράτος;— Αί λοιπόν το ελληνικό Κράτος ποτέ δέν ενδιαφέρθηκε, ούτε και θα ενδιαφερθεί ειλικρινά για τα ελληνικά γράμματα, για την ελληνική εκπαίδευση.

Οποιος δέν το βλέπει αφτό, λυπούμαι για τη μυωπία του.

Τί βγήκε από ένα δυό αληθινά προκομμένους, που ποιθώντας οποσδήποτε τη μεταρρύθμιση γράφουνε από κανένα άρθρο χωρίς τόνους, ή με μιαν οξεία; Αφτοί οι ίδιοι, άμα θελήσουνε να τυπώσουνε βιβλίο αλάκερο, θα βρεθούνε μπρός σε αξεπέραστες τυπογραφικές δυσκολίες, όπως βρέθηκα εγώ, όταν θέλησα να τυπώσω τη γραμματική μου χωρίς βαρείες.— Τάκούς; μόνο χωρίς βαρείες και στάθηκε αδύνατο.

Γιατι εγώ, προτου φανούνε όλοι οι όψιμοι ντιλετάντηδες, και πριν απ' τον Τριανταφυλλίδη ακήμα, ζήτησα τη γραφική και μάλιστα την τονική μεταρρύθ-

μιση, λέγοντας μέσ' στη γραμματική μου, απ' τα 1902 (§ 92) και κατόπι πάλι στα 1907 (§ 157): «Τόνους στη σημερινή μας γλώσσα για την ώρα έχουμε δυό, την οξεία και την περιπωμένη, που μās έμειναν απ' την αρχαία γλώσσα.

«§ 158. Κριτ. σημ. Μεγάλο κέρδος πρέπει να τὸ θεωρούμε, που με τή συνήθεια καταφέραμε να ξεφορτωθούμε τή βαρεία (στά χειρόγραφο τουλάχιστο). Καλὸ δὲ εἶναι να βαλθοῦμε ὅλοι να ξεκάνουμε και τὴν περιπωμένη απ' τὴ ρωμαϊκή γλώσσα, γιατί μόνο σκουτούρα και τίποτε ἄλλο δέ μās δίνει, οὔτε φελάει πολὺ και για τὴν ἱστορική ὀρθογραφία, ἀφοῦ καθαφτὸ ἀρχαία δέν εἶναι τὰ σημάδια τῶν τόνωνε, μόνο τὰ φτειάσαν οἱ ἄλεξαντρινοὶ γραμματικοὶ για να κρατήσουν τίχα τὴν ἀρχαία προφορά. Μὰ ἡ ἀρχαία προφορά δέν κρατήθηκε ἔμειναν ὡστόσο τὰ σημάδια ἀφτά για να βασανίζουν τὰ μικρά μας στα σκολειά κ' ἔμās τοὺς μεγάλους ὄχι λιγότερο. Μια ὀξεία μās εἶναι ἀρχετὴ για τονισμόῦ σημάδι γιατί ὁ τόνος στὴν νεοελληνική δέν ἔχει τὴν ἴδια ἐνέργεια που εἶχε στὴν ἀρχαία. Σήμερα καθὸς εἶπαμε προφέρουμε λίγο δυνατώτερα απ' τίς ἄλλες συλλαβές τῆς λέξης ἐκείνην πῶχει ἀπάνω της ἕναν απ' τοὺς τόνους, χωρίς καθόλου, μὰ καθόλου, να ξεχωρίζει ποιὰ ἔχει ὀξεία. Ἀμα λοιπόν σηκώσουμε και τὴν περιπωμένη, γλυτόνουμε κι απ' τὸν κόπο να ξεχωρίζουμε τὰ φωνήεντα σὲ μικρόχρονα και σὲ κοντόχρονα».

Εἶλεπε και § 128, και σελ. 285 υποσημ. 2, και προλεγόμενα του Ψυχάρη σελ. 5.

Κιωστόσο μου την τυπώσανε τη γραμματική μου με τις βαρείες.

Αφτό μέκαμε να νοίξω τα μάτια μου στην πραγματικότητα και θυμήθηκα μιαν Ανατολίτικη παροιμία: Ρωτήσανε το Μεμέτη στην ξενιτεία, που καφχιότανε.

—Τί κάνει ο πατέρας σου στο χωριό σας;

—Εἶναι σίζ-μπασης (=«ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου» Πραξ. ιδ', 12)

—Κιάν ο λόγος του δέν ἀκούεται;

—Μένει σκέτος γκεβεζές (=φλύαρος).

Για τούτο από τότες ολότελα απογοητεμένος με την κατάσταση, βέβαιος πως θα έμενα σκέτος γκεβεζές, παρατήθηκα από κάθε είδος μερική μεταρρύθμιση και απόβλεφα στη γενική γραφική μας μεταρρύθμιση, που θα τη φέρει μόνο μια γενικότερη κοινωνική μεταρρύθμιση.

Φαντάζομαι τι δυσκολίες θα δοκίμασε ο ίδιος ο Γιανίδης, για να τυπώσει το «Μεγάλο πρόβλημά» του με το μονοτονικό σύστημα.

Για να εφαρμοστεί ολοκληρωτικά η τονική μεταρρύθμιση πρέπει να την παραδεχτεί το Κράτος και η Κοινωνία μας, ώστε να αναγκαστούνε τα τυπογραφεία να κάνουνε τεχνικές εγκατάστασες σύμφωνα με την τονική μεταρρύθμιση.

Νά λοιπόν που και η σκέτη τονική μεταρρύθμιση είναι για την ώρα ένα όνειρο. Ίσως μάλιστα αφτή είναι για πάντα ένα όνειρο.

Γιατί θα πεις;

Γιατι με τη σημερινή σύσταση του Κράτους μας, της Κοινωνίας μας, της Δημοσιογραφίας μας, της παιδευτικής μας ολότητας, με πρόβοδο το φλογερὸ καμίνι του λογιωτατισμού, του σχολαστικισμού, της στενοκεφαλιάς, της αντίδρασης, και τώρα τελευταία με τὴν τεταρτερευμένην γλαῦκα, ἡ ἐστὶν ἡ Ἀκαδημία, (η πιο χειρότερη ψόφα που μας φώρτωσε η δικτατορία, και που στην κρίσιμή της ώρα τη διατήρησαν στη ζωή οι δημοκρατικοί—ὄχι τη δικτατορία, την Ακαδη-

μία—άξιος ο μιστός τους), καμιάν τέτοια μεταρρύθμιση δέν ελπίζει κανένας, που βλέπει τα πράγματα ωμά και ρεαλιστικά.

Για να πετύχει ένα τέτοιο πράγμα πρέπει να γράψει όλο το έθνος έτσι μονοτονικά και την καθαρέρβουσα, που δέν υπάρχει ελπίδα τώρα κοντά να πάψει να γράφεται ολότελα.

Για τούτο εγώ εξακολουθώ να πιστεύω, πως το ζήτημα της τονικής μεταρρύθμισης είναι συνεδεμένο με το όλο μας ορθογραφικό ζήτημα, και μόνο όταν αλλάξει η σύσταση των ως άνω εθνοκοινωνικών παραγόντων, θα κατορθωθεί η μεταρρύθμιση.

Κιάν πάλι, δ μή γένοιτο ως πούμε, αλλάζει ποτέ η σύσταση των παραγόντων αυτών κάπορασιστεί η μεταρρύθμιση, αφτή βέβαια δέ θάιναι σκέτη η τονική, παρά θα είναι η ριζική ορθογραφική μεταρρύθμιση του Βηλαρά.

Και πως έχω δίκιο στις πρόβλεψές μου το αποδείχνει τρανότατα το παράδειγμα των ελληνικών Κοινοτήτων στη Ρωσία, που μόλις βρεθήσαν σε βολική περιγυριά να εφαρμόσουνε τη γραφική μεταρρύθμιση, εφαρμόσανε σόλα τους τα γραφτά, έντυπα και χειρόγραφα, μια και καλή τη φτογγογραφική ορθογραφία του Βηλαρά με τα πέντε φωνήεντα α, ο, ου, ε, ι, μένα σ, με κς=ξ και κς=ψ και με μαν οξεία.

Άφτό το τελευταίο δείχνει, πόσο δίκιο έχει ο Γιανίδης που δέ θέλει την ολότελα άτονη γραφή. Είναι άπειρες οι λέξεις που διαφοροούνται και θα παρέχοννε πολλή δυσκολία όχι μόνο στα παιδιά (που απωτελούνε το μισό του έθνους) όχι μόνο στους ξένους, μα και στο λαό.

Ξεσηκάνω απο την ανέκδοτη μεγάλη «Ελληνική γραμματική» μου το σχετικό μέρος για να φανεί πόσο έχει δίκιο ο κ. Γιανίδης που λέει: «είναι πολύ περισσότερες απ' ότε συνήθως φανταζόμαστε»:

«Ο τόνος (όχι τά σημάδια του) έχει ξεχωριστή σημασία στην ελληνική, γιατί μία αλλαξοτονία αλλάζει άλακρη τή λέξη και τó νόημα της.

Ίδού όσα παραδειγματα κατάφερα νά συνάξω: τά άβλαζια και ή άβλαζιά, κήρυξ: Άγάθη και επίθετο ή αγαθή, προσταχτική: άγάπη και γ' ενικό τοῦ ένεστ. άγαπᾶ, τά άγγουρια και ή άγγουριά, άγκάδια και άγκαθιά, άγκωνάρια και άγκωναριά, άφηρημένο: ή άδρα (=άδρότη) και τά άδρά, ή (ά)δρασελά, τó ίδιο και προσταχτική τοῦ ρήματος, και: (ά)δρασελά τó γ' εν. προσ., Άθήνα και Άθηνᾶ, τά αίτια και ή αίτία, άκουήματα και άκουήπᾶ, άκρογιάλια και άκρογιολιά, άκροθαλάσσια και άκροθαλασσιᾶ, άλλα και άλλα, άλλον και άλλου, άλλερια και ή άλλεριά, άλλερια και ή άλλεριά, άλλκη (=βαθειᾶ κόκκη) και άλλκη, άμπάρια και άμπαριά, ή άνάβρα και άναβρα, άνάγωγη και άναγωγή, άνθη και Άνθη, άνιφι και άνιφιά, άνοσία (τά ή) και άνοσία (=έλλειψη άνησίαιας) άντιστραφή και άντιστροφή, άξια (τά, ή επίθ.) και άξια (άφηρ.) και Άξιά (=ή Νάξο), άξιος και Άξιος, άπαντα, άπάντα και άπαντᾶ, άπίδια και άπιδιά, άπλωτάρια και άπλωταριά, άποκότα και άποκοτᾶ, άπόχτα και άποχτᾶ, Άργος και άργός, άρμύρα και άρμυρά, άρπάγη και άρπαγή, Άρτεμη, Άρτεμη και άρτεμή, (ά)στραγάλια και άστραγαλιά, άγλάδια και άγλαδιά, άχνα και άχνᾶ, άχνη και άχνή, τó (ά)ηήλος και ό (ά)ηήλος, (ά)ηήφα και (ά)ηήφᾶ.

βάδια και βαδιά, βαλανίδια και βαλανιδιά, βάλτος και βαλτός, βιμπάκια και βιμπακιά, βάρα και βαρά, βάστα και βαστᾶ, βασίλεια και βασίλεια, βελάνια και βελονιά, βλαστήμα και βλαστημά, βλαστολόγη και βλαστολογᾶ, βλόγη και βλογᾶ, βλόγη και βλογᾶ, βόδια και βοδιά, βόηθα ή βοήθα και βοηθᾶ, βούβια και βουβᾶ, βουβάλια και βουβαλιά, βούλα και βουλᾶ, βούτα και βουτᾶ, βράδια και βραδιά, βρώμη και βρομᾶ, βυξαστάρια και βυξασταριά.

γαϊδούρια και γαϊδουριά, γαλάρια, γαλαρία και γαλαριά, γαλατάρια και γαλαταριά, γαλέντζια και γαλεντζιά, γαλήνη και γαληνή, γάλια και γαλιά, γέλα και γελᾶ, γέννα και γεννᾶ, γέρνω και γερνώ, γέρος και γερός, γίδια και γιδιά, ή γλάρα και τά γλαρά, γλάρος

και γλαρός, γλίστερα και γλιαστᾶ, γλόκα και γλουκά, γνῶστες και γνωστές, γνώστης και γνωστής, γροίκα και γροικᾶ, γυρνᾶ και γυρνᾶ, γωνία και γωνιά.

Δασκάλικος και δασκαλικός, δειλη και δειλή, δειπνα (και δειπνα) και δειπνᾶ, δημόσια και δημοσία, Διαβάτη (χωριό) και διαβάτη και διαβατή και Διαβατή (άλλο χωριό), διάφορα και διαφορά, δίδω και Διδώ, δικανίγια και δικανικιά, δίκη και δική, δίπλα και διπλά, δίπλη και διπλή, διχάλια και διχαλιά, δίρα και διρᾶ, δόντια και δοντιά, δοξάρια και δοξαριά, δουλεία και δουλειᾶ. Έβγένης (άτομικό άνομα) και έβγενής, Έλληνικο (χωριό και ποταμός) έλληνικό και ή Έλένικο (γεν. άτομικό άνομα) έμενα και έμένα, έξοχη και έξοχή, επίβουλη και επιβουλή, έλίμονη και έπιμονή, έπιτρόπων και έπιτροπών, έχτος και έχτός.

Ζάρια και ζαριά, ζεμάτια και ζεματᾶ, ζέστα και ζεστά, ζέστη και ζεστή, ζήτα και ζητᾶ, ζήτω και ζητῶ, ζιμπούλια και ζιμπουλιά, ζούλα και ζουλᾶ, ζούπα και ζουπᾶ.

Θαλάσσια και θαλασσιᾶ, θεᾶ και θεᾶ, θεία και θειά, Θέρμα (τά) και θεριά, θέρμη και θεριμή, θόλη και θολή, θόλος και θολός, θρεφτάρια και θρεφταριά, θυμάρια και θυμαριά, Καβλαμένα και καβλομανᾶ (κιδῆλα τᾶ με β' συνθετικό τó—μανῶ), καθάρια και καθαρά, καθίκια και καθικιά, καθίσια και καθισιά, καίκια και καϊκιά, Κάκεια και κακία, κάκια (και Κάκια) και κακιά, κακοτόπια και κακοτοπιά, καλάθια και καλαθιά, καλαμάρια και καλαμαριά, καλάρια και καλαριά, κάλος και καλός, κάμποσος και καμπόσος, κάνεις και κανείς, κανόνια και κανονιά, ή κάπνα και τᾶ καπνᾶ, καράβια και καραβιά,καρβούνια και καρβουνιά, καρπούζια και καρπουζιά, καρτέρα και καρτερᾶ, καρτέρια και καρτερία, καρύδια και καρυδιά, κάτουρα, κατούρα και κατουρᾶ, καταράκια και καταρακιά, κεράσια και κερασιά, κέρνα και κερνᾶ, κεφαλάρια και κεφαλαριά, κλειώ και Κλειώ, κλώσα και κλωσᾶ, κλώτσα και κλωτσᾶ, κοίτα και κοιτᾶ, κολοκάσια και κολοκασιᾶ, κολοκύθια και κολοκυθᾶς, κοντάκια και κοντακιά, κοντάρια, και κονταριά, Κόντος και κοντός, κόπος και κοπός (Φιλήτ. Γλωσσικόν. Γλωσσικόν. Έλλ. α', 218) κόπρια και κοπριά, κοράσια και κορασια, κορφολόγη και κορφολογᾶ (κιδῆλα τᾶ με β' συνθετικό τó—λογῶ), κότα και κοτᾶ, κοτρόνια και κοτρονιά, κουβάρια και κουβαριά, κουμάρια και κουμαριά, κουμπούρια και κουμπουριά, κοντάλια και κονταλιά, κούτσα και κοντσᾶ, κούφι και κουφᾶ, κούφος και κουφός, κοφίνια και κοφινιά, κράτα και κρατᾶ, κρεμαστάρια και κρεμασταριά, κρέμνα και και κρεμνᾶ, κριθάρια και κριθαριά, κρ(ο)ύσταλο και Κρ(ο)υστάλλο (ΓΓΕ. γ', 30—35), κριβέρνα και κριβερνᾶ, κιδάνια και κιδωνιά, κινήγα και κινήγᾶ, κύρια και κυρία, κύριων, κυρίων και κυριών, Κυριάκη και Κυριακή (ΓΓΕ. α. 67), Λαγάρια και λαγαριά, λαγίγια και λαγινιά, λαγκάδια και λαγκαδιά. (ΓΓΕ. γ'. 70), λάδια και λαδιά, λάζος και λαζός (ΓΓΕ. α'. 67) λαθούρια και λαθουριά, λάρια και Λαρία, Λάμπρος και λαμπρός, λανάρια και λαναριά, Λάπας και λαπάς, λαχτάρια και λαχταρᾶ, λειτούργα και λειτουργᾶ, λειτουργία και λειτουργιά, λεμόνι και λεμονί, λεμόνια και λεμονιά, λεπίδια και λεπιδιά, λέρια και λεπρά, Λέρο και λερό, λέρια και λερᾶ, λέρκη και λερκή, λερτοκάρια και λερτοκαριά, λιβάνια και λιβανιά, ή λίμα και τᾶ λιμᾶ, λόξα και λοξᾶ, λούλουδα (τά), λουλούδα (ή) και λουλουδᾶ (ρήμη κτλ.) λουλουδῆ και λουλουδιᾶ, λύγα και λυγᾶ, Λύγερη και λυγερή, Λύγερος και λυγερός (ΓΓΕ. α'. 69), λυχνάρια και λυχναριά, ή λώβια και τᾶ λωβᾶ, λώβη και λωβῆ.

Μαβροφόρα και μαβροφορᾶ, μάγια και μαγιά, μάδα και μαδᾶ, ή μαδάρα και τᾶ μαδαρά, μαλάκα και μαλακά, μαλάκια και μαλακία, και μαλακιά, μαντήλια και μαντηλιά, μαρτύρα και μαρτυρᾶ, μάρσα και μαρσᾶ, μάτια και ματιά, μαστάρια και μασταριά, μαζάρια και μαζαριά, μελάνη και μελανή, μελάνι και μελανί, μελέτα και μελετᾶ, μέρια και μεριά, μεσημέρια και μεσημεριά, μέτρα και μετρᾶ, μήνας και μηνᾶς και Μηνᾶς, μιλια και μιλιᾶ, μίτος και μισός, μοιράσια και μοιρασιά, μονάχη και μοναχή (=καλογριά), μονάχος και μοναχός (καλόγερος) μόνη και μονή, μόνος και μονός, μοσκοβόλα και μοσκοβολᾶ, μπακάλικη και μπακαλική, μπασιτόνια και μπασιτουνιά, μπόγια και μπογιά, μποτίνια και μποτινιά, μυρολόγια και μυρολογᾶ, μυτάρια και μυταριά.

Νέκρα και νεκρά, Νήσι (χωριό) και νησί, νίκα και νικᾶ, νόμος και νομός, νότια και νοτιά, νόχια και νοχιά, Ξόρα και ξερά, ξέρτα και ξερτᾶ, ξέχνα και ξεχνᾶ, ξήγᾶ και ξηγᾶ, ξομολόγια και ξομολογᾶ, ξιουρήρια και ξιουραριά.

Όδηγα και όδηγᾶ, όλονόχια και όλονοχιά, όλος και όλός, ούρανια και Ουρανία και ουρανιά, παγώνια και παγωνιά, πάθος και παθός, παλάμια και παλαμιά, παλιούρια και παλιουριά, παλληγάρια και παλληγαριά, πάπας και παπάς, πάπια και παπιά, παράγωγη και παραγωγή, παραμέλει και παραμελεῖ, παράτα και παρατᾶ, παρατήρα και παρατηρᾶ, ή παρ-

δάλα και τά παρδαλιά, τά πασκάλια και ή πασκαλιά, πίστι και ποσιά, πύτι και πατιά, πατέρα και πατέρια, πείνα και κεινά, πελέκα και πελεκιά, κετόνια και κετονιαί, περιβλοχη και περιπλαχή, περιπέτρα και Περιπετραί (χωριστά), πέτρα και κερνά, αένα και πετιά, πετροβόλα και πετροβολιά (κυβλα τά με β' συνθετικό τό—βολώ), πηγες και πηγές, κήδα και κηδά, πίζελια και πίζελιά, πίκρα και πικρά, πιλάλα και πιλαλά, πινόκια και πινουσιά, πιπέρια και πιπεριά, πιδούνια και πιδουσιά, πίστη και πιστή, πλάγια και πλάγιά, πλατιέρα και κλισταριά, πλημύρα και πλημυριά, ποδιάρια και ποδιουριά, πόδια και ποδιά, πολίρια και παλεριά, πολιτική και πολιτική, πολιτικός και πολιτικός, πορτοκαλι και πορτοκαλί, πορτοκαλία και πορτοκαλιά, πόσο και ποσό, ποτήρια και ποταμιά, Πόταμος (χωριστά) και ποταμός, ποτήρια και ποτηριά, ποτε και ποτέ, πούλια και πουλιά, πρινάρι και πριναριά, πρύβια και προβιά, πρόγονος και προγονός, προσκόνα και προσκονιά, προτίμα και προτιμιά, προμάρια και προμαριά, προμάρια και προμαριά.

Ρεύια και ρευιά, ρήχη και ρηχή, ροβόλια και ροβολιά, ρόδια και ροδιά, ρουάνια και ρουανιά, ρουδία και ρουδιά, Ρουφος και ρουφός, ρύχια και ρυχιά, ρόγια και ρογιά.

Σακζούλια (τά) και σακζουλιά (ή), σαπούνια και σαπουνιά, σημάδια και σημαδιά, σίδερο και σιδερό (=σιδερού) σηαριδία και σηαριδιά, σιάλη και σιαλή, σιάλια και σιαλιά, Σκόπια και σκολιά, τά σκολιάλια και ή σκολιαλιά, ή σκόρπα και σκουραϊ, σκόρπιος και σκουρπίος, σκουληκάρια και σκουληκαριά, σκούνα και σκουναϊ, σκουνέλια και σκουνελιά, Σάνθη και ξανθή, Σάνθος και ξανθός, ξέρα και ξερά, ξέρη και ξερή, Σόφια και Σοφιά και σοφία, Σπίρτα (της Ηαυδίας) και σπιρτά, Σπίρτη και σπιρτή, σπύριτος και σπιρτός, σπειρούνια και σπειρουνιά, σπύρια και σπυριά, ή στέγνα και τά στεγνά, στέγη και στεγή, Στέγη (χωριστά) και στεγή, στέρια και στεριά, στέρνα (ή) και στερνά, στέρνο και στερνό, σιβάλια και σιβαλιά, στράγγα (=ή στράγγ) και στραγγιά, στρογγύλα (ή) και στρογγυλιά, στοιχείο και στοιχείο, στίοφορία και στίοφορια, Στρίτος και στριτός, στρογγύλια και στρογγυλιά, σμηκιά και σμηκιά, σμηκιά και σμηκιά, σφάρινα, σφάρινα και σφαιριά, συχία και συχιαϊ, σφοντόλια και σφοντολιά, σφουγγάρια και σφουγγαριά, σωτήρια και σωτηρία, Τάρσο (άνομο) και Τάρσο (της Κιλίκις), τέλεια και τελεία, τετζέρια και τετζεριά, τζάμι και τζαμί, τήρα και τηρά, τίρα και τιρά, τόλια και τολιά, τόπια και τοπιά, τοῦ κάπου και τοῦ κακού, τουρέκια και τουρεκιά, τράβα και τραβιά, τραγούδα και τραγουδιά, τρέλα και τρελά, τρύγα και τρυγιά, τρύπα και τρυπά, τρυπάνια και τρυπανιά, τσαλαβούτια και τσαλαβουτιά, τσαλαπάτα και τσαλαπατιά, τσαμπούνα και ταιμπούνα, τσιζούρια και τσιζουριά, τσιμπα και ταιμπα, τσι(ρ)λα και ται(ρ)λιά.

Υπέροχη και υπεροχή, υπόμονη και υπομονή, φασόλια και φασολιά, φεγγάρια και φεγγαριά, φελτζάνια και φελτζανιά, φίλα και φιλιά, φιλία και φιλιά, Φίλικος (άνομο) και φιλικός, φιστίκια και φιστικιά, φλιμουρία και φλιμουριά, φοβέρο και φοβερύ, φόρα και φοριά, φουντούκια και φουντουκιά, φρακάλια και φρακαλιά, φτυάρια και φτυαριά, Φύλαχος (άνομο) και φυλαχτός, φύρα και φυρά, φυρονέρια και φυρονεριά, φύσα και φυσιά, φύλια (τά) και φυλιά (ή), φώτα και φωτιά.

Χαιρέτα και χαιρετά, χάλι και χαλί, χαλίκια και χαλικιά, χαμογέλα και χαμογελά, χάρες και χαρές, χαροκόπα και χαροκοπά (κυβλα τά με β' συνθετικό τό—χαρώ) χασομέρα (ή) και χασομερά, χασομέρια (τά) και χασομεριά, χέρια και χεριά, χερσιόχι και χερσιχαχιά (κυβλα τά με β' συνθετικό τό—μαχά), χιόνια και χιονιά, χλώρη και χλωρή, χόντρος και χοντρος, χοροπήδα και χοροπηδά, χορτάρια και χορταριά (είδος φάρι), χουλιάρια και χουλιαριά, χρόνια και χρονιαί, χρυσάφι και χρυσαφι, χτένια και χτενιά, χτύπα και χτυπά, χώρα και χωρία και χωριά.

Ψαλίδια και ψαλιδιά, ψάρι και ψαρι, ψάρια και ψαριά, ή ψάχνα και τά ψαχνά, ψάχνη και ψαχνή, ψηλάρα και ψηλαρά, ψήφα (ή) και ψηφιά, ψυχάρια και ψυχαριά, ψύρα και ψυρά. Όμως και άμους.

Και με τη φτογγική γραφή (που μόνο μαρτυρή μαζί θα γίνει κή μονοτονική) οι τέτοιες λέξεις (ή τύποι λέξεων) τριπλασιάζονται, οπότε για ατόνιατη (όχι άτονη βέβαια) γραφή ούτε λόγος.

1. Παρακαλώ τους φίλους αναγνώστες της Αναγέννησης, όπως βρίσκει κιάλλα τέτοια (ακόμα και ένα μονάχο) να μου τα στείλει στη διεύθυνση του περιοδικού, για να συμπληρώσω τον κατάλογο μέσ' στη Γραμματική μου, όπου θάαναφερθεί και τόνομά του. Μ. Φ.

Μα ούτε και τούτη που προτιμά ο Γιανίδης, να μὴν παίρνει δηλαδή τονικό σημάδι η λέξη που τονίζεται στη λήγουσα, δέν είναι πραχτική ούτε εφαρμόσιμη για τα παιδιά και για το λαό, μα και για μας που είμαστε οπωσδήποτε συνηθισμένοι να βάζουμε ένα τονικό σημάδι εκεί που τονίζεται η λέξη. Και ούτε βλέπω κανένα πραχτικότερο όφελος σάφτό το σύστημα. Το ζήτημα της ομορφιάς του ματιού που λένε, είναι αιρέλεια ανάξια για σοβαρή συζήτηση, σαν εκείνη της ψιλής και της δασείας απάνω στα δυό θό της Μυθόάρας.

Το σωστό είναι να βάζουμε τονικό σημάδι απλά και φυσικά σε κάθε συλλαβή, που διαβάζοντας την τονίζουμε οπωσδήποτε. Είτε σε πολυσύλλαβη λέξη βρίσκεται λ.χ. καλός άνθρωπος είναι τούτος, εκείνος είναι καλός, είτε σε μονοσύλλαβη λ.χ. πώς το λές; θύστες ή θα μείνης; καὶν έρθεις, ποῦ θέλεις να πάμε; γὰ σε τί πρόκειν κάπαντήσεις; γιά δέν μπορείς για την ώρα; Μα τότε, μά την αλήθεια, ως που κάποιασάεις, εγώ πῶ και ξανάγομαι, γιατί δέν έχω καιρό γὰ σε περιμένω. Μή μου λές πως είμαι ιδιότροπος; γιατί φέρονεσά ως παιδί; Γράψε μου το. Στείλε μᾶς τονε κλπ. Είτε και είναι δυό οι τονιζόμενες συλλαβές μῆς και της ίδιας λέξης, δηλαδή στην έγκλιση τόνου λ.χ. λογάριασέ με, το κάρβουτό σας. Κιόκόμα: όμορφα μορφα, αφι' άκούγονται, άβριώ' ρχεται, αφηλ' άψηλό κλπ. Και στους ντοπιολάλητους τύπους: έραγάμε, έγραφέτε, έρχοντάνε κλπ.

Έτσι βγαίνει αψτός εδώ ο πολύ απλός κανόνας.

Δέν παίρνουνε το τονικό σημάδι όλες οι μονοσύλλαβες και δισύλλαβες λέξεις που φυσικά δέν τονίζονται κατά την απαγγελία, είτε είναι προκλιτικές, δηλαδή προάτονες, είτε είναι εγκλιτικές, δηλαδή χυπότονες.

Προάτονες ή προκλιτικές στη νέα Ελληνική είναι:

α'. τα άρθρα: ο, η, το, τον, τη, την, του, της, οι, τους τις (τες), τα.

β'. οι πρόθεσες: σε, προς, για, με, απο, απ', κατά, παρα, αντι, οχ(=εχ).

γ'. τα μόρια: σα(ρ), ως (τό όμοιωματικό), γιατί (τό αιτιολογικό),* χωρίς, δίχως, πρι(ρ), πριχον, προτιον, (έ)ξον, και το ξανα, όταν προηγείται χωρίς έμφραση: ξάνα το λέω (αλλά: τό λέω ξανά με τόνο), πον (τό άναφορικό), πως (τό ειδικό) οτι, τι (τα ειδικά), και, όταν, αφον, αμα, καθώς, ποτε, άλλυ, υ(ρ), γά (τό τελικό), θα, θανα, (θενα), ας' ίσως και κανα άλλο:

δ'. Το αριθμητικό: ένας, μια, ενα, όταν είναι άόριστο άρθρο, κιόταν είναι σύνθετο: κανίς, καμία, κανι.

Οι συγκομένοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών είναι λέξεις προκλιτικές όταν προηγούνται απο τα ρήματα, και είναι εγκλητικές όταν ακολουθούνε μετά τα ρήματα (ως προσωπικές), και μετά τα πτωτικά (ως χτητικές άντωνυμιες) ετούτες εδώ: μου, με, μας, σου, σε, σας, τος, το, τον, τονα, τονε, τη, την, τηνα, τηνε, του, της, τει, τις, τους, τα.

Να κένας κανόνας ξεδιαλυτικός: Όταν μιά απο τις αντωνυμιες, που μπαίνουνε στο λόγο και ως προκλιτικές και ως εγκλιτικές, τύχει ανάμεσα σένα πτωτικό και σένα ρήμα, την αφιόνουμε άτονη, αν θέλουμε να πάει με το πτωτικό

* Το αιτιολογικό γιατί είναι: γὰ σε και κατά κραση: γατί' μα επειδής είναι λέξη προκλιτική, δηλ. προάτονη και συμπροφέρεται με την ακόλουθη, τόνο δικό του δέν ξεχωρίζανε, και τον βάλανε το τονικό σημάδι στη λήγουσα από τό ρατηματικό γιατί' (σύγκρινε τόνε λέγω, τονά λέγω, προφορά: τονε λέγω).

(εγκλιτική), αλλά την τονίζουμε (σάφτη μόνο την περίσταση, έννοείται, για ναπο-φύγουμε τη σύγχυση), αν θέλουμε να πάει με το ρήμα (προκλιτική), λ. χ. απ' το χωριό μας ήρθανε και απ' το χωριό μας ήρθανε.

Έτσι αποφεύγουμε και τους πολλούς τόνους, που φοβάται ο κ. Γιανίδης και το ενωτικό (-) δηλ. τη μικρή πάβλα του κ. Γ., που είναι πολύ κουραστική, και για τούτο αντιπαθητική στην Ελληνική γραφή.

Αυτό το σύστημα, να μένουμε δηλαδή ατόνιστες οι φυσικά άτονες λέξεις, είναι το πιο έφκολο, γιατί είναι το πιο φυσικό.

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Τὰ όνειρα

Για να κατατοπιστούμε καλύτερα στις διάφορες επιστημονικές θεωρίες για τα όνειρα, που ξεπρόβαλαν τα τελευταία χρόνια, ύστερα από τη συστηματική μελέτη και τις πειραματικές εργασίες, που έκαναν επίανω στα όνειρα πολλοί σπουδαίω επιστήμονες, φυσιολόγοι και ψυχολόγοι, γιατροί και ψυχίατροι, χωρίσαμε¹ ύλες αυτές τις θεωρίες σε δυο ομάδες, στις φυσιολογικές και στις ψυχολογικές.

Οι πρώτες παραδέχονται, πως οι παράγοντες που προκαλούν τα όνειρα είναι φυσιολογικοί, οι δεύτερες, πως οι αίτιες που τα γεννούν είναι ψυχικές.

Ξέρουμε, μās λένε οι όπαδοί των φυσιολογικών θεωριών, πως το καθαυτό όργανο όλων των ψυχικών λειτουργιών είναι το κεντρικό νευρικό σύστημα του ανθρώπου και προπάντων τα εγκεφαλικά κύτταρα. "Όταν είμαστε ξύπνοι, το μυαλό μας όλόκληρο βρίσκεται σ' ένέργεια. Τα εγκεφαλικά κύτταρα λειτουργούν στο γερό άνθρωπο κανονικά και με πλέρια συνεξάρτηση. Γι' αυτό και ο ψυχικός μας κόσμος τρέχει κανονικά, έχτος αν έχουμε πάθει κάποια μικρή ή μεγάλη ψυχική διατάραξη. "Αμα όμως κοιμώμαστε—και τα όνειρα τα βλέπουμε μόνο στον ύπνο μας—τα εγκεφαλικά κύτταρα ξεκουράζονται κι αυτά. "Έχουν σταματήσει τη λειτουργία τους και γι' αυτό έχει σταματήσει και η ψυχική μας ζωή. Μā όσο και αν έχουμε στον ύπνο μας διακόψει την επικοινωνία μας με τον έξωτερο κόσμο, όσο κι αν είμαστε κλεισμένοι στον έαυτό μας, όμως η φυσιολογική ζωή μας έξκολουθεϊ. Τυχαίνει λοιπόν στον ύπνο μας πολλές φορές να μās έννοχλήσει κάποιος έρεθισμός, είτε από τον έξωτερο κόσμο, π. χ. ένας κρότος, μιά φωνή, κάποιο

φώς, κάποια καλή ή κακή μυρουδιά, είτε από τα έσωτερικά μας όργανα, π. χ. κάποιος πόνος, βάρος στο στομάχι, πλάκωμα της άναπνοής, μούδιασμα του χεριού ή του ποδιού, ή κάποια φυσιολογική ανάγκη, ή κάποιος έρεθισμός από τα γεννητικά μας όργανα. "Αμα ένας τέτιος έρεθισμός φτάσει στο κέντρο του νευρικού συστήματος, ξυπνούν, σά να είπομε, άλλοτε λιγότερα και άλλοτε περισσότερα εγκεφαλικά κύτταρα, ανάλογα με την ένταση του έρεθισμού και ανάλογα με το βάθος του ύπνου, γιατί, όπως ξέρουμε, ο ύπνος δέν έχει πάντα την ίδια βαθύτητα. Μā και όσα κύτταρα ξύπνησαν είναι σαν μούδιασμένα λίγο ή πολύ και χωρίς μεγάλη ή και χωρίς καμιά συνενόηση μεταξύ τους. "Από το ξύπνημα τους λοιπόν αυτό, σαν μιά αντίδραση που κάνουν στον έρεθισμό, που μās ένόχλησε, τα όσα εγκεφαλικά κύτταρα λειτουργούν, γεννιούνται τα όνειρα. "Έτσι όσο πιο έλαφρός είναι ο ύπνος, τόσο και περισσότερα κύτταρα ξυπνούν, τόσο και η συνεξάρτηση τους είναι μεγαλύτερη, τόσο και τα όνειρα είναι καθαρότερα, λογικότερα, καλύτερα συναρμοσμένα. Καί αντίθετα, όσο πιο βαθύς είναι ο ύπνος, τόσο και τα κύτταρα, που ξυπνούν από τον έρεθισμό, είναι λιγότερα, τόσο και η λειτουργία τους πιο κομματιασμένη και ασύνδετη, τόσο λοιπόν και τα όνειρα σκοτεινότερα, ασυνάρτητα, παράλογα και παράδοξα. Καταλήγουν λοιπόν οι φυσιολογικές θεωρίες στ' ακόλουθα συμπεράσματα για τα όνειρα.

α'. Τα όνειρα είναι γέννημα της άτελης και κατώτερης λειτουργίας των κυτάρων του εγκέφαλου. Γι' αυτό και μās φαίνονται λίγο ή πολύ μπερδεμένα και ασυνάρτητα.

β'. Οι αίτιες που τα γεννούν είναι καθαρά φυσιολογικές. Είναι οι διάφοροι έρεθισμοί που άνεβαίνουν, την ώρα του ύπνου μας, ως το κέντρο του νευρικού συστήματος, και προπάντων οι έρεθισμοί που έρχονται από τα έσωτερικά μας όργανα είτε τα όργανα αυτά βρίσκονται σε κανονική είτε σε παθολογική κατάσταση.

γ'. Οι ψυχικές λειτουργίες, ή μνήμη, ή φαντασία, ή προσοχή, ή κρίση, ή θέληση κ.τ.λ. που παίρνουν μέρος στα όνειρα, κακολειτουργούν και λίγο ή πολύ είναι ή μια άνεξάρτητη από την άλλη. Μοιάζουν με τις ρόδες ενός ρολογιού, που ή καθεμιά γυρίζει άνεξάρτητα από τις άλλες.

δ'. Τα όνειρα δέν έχουν καμιά σκοπιμότητα. Είναι άνώφελο παιχνίδισμα του ύπνου μας, μιά άνώφελη και λίγο ή πολύ άρωστιάριχη λειτουργία του εγκέφαλου. Μās θυμίζουν τα φαινόμενα της διανοητικής διατάραξης. Δέν έχουν, δέ μπορεί να έχουν κανένα νόημα. Μοιάζουν με τους ήχους που βγάζει το πιάνο, άμα κυλούν άπάνω του τα δέκα δάχτυλα ενός ανθρώπου, που δέν ξέρει να παίζει πιάνο και ούτε νιώθει διόλου μουσική. Πρόβλημα λοιπόν έρμηνείας των όνείρων δέν υπάρχει. Καί όποιος το θέτει, το πολύ μās αποδείχνει τη ροπή του προς το μυστικισμό.

Για να δώσουν οι όπαδοί της φυσιολογικής θεωρίας στην έρευνά τους επίανω στα όνειρα τη σφραγίδα της ακριβολογημένης παρατήρησης, και στα πορίσματα τους άντικειμενική αξία, χρησιμοποίησαν δυο προπάντων μέθοδες, την έτεροπαρητηρησία και το πείραμα. "Έπειδή δηλαδή παρατήρησαν, πως ή λησιμονάμε το πρώι που θα ξυπνήσουμε όλόκληρο το όνειρο, ή συγκατομε μερικά μόνο κομμάτια, κι αυτά τις περισσότερες φορές ξεκάφωτα, και εκείνος που μās διηγείται το όνειρο του πολύ συχνά, χωρίς βέβαια να το θέλει, το στολίζει με φανταστικές λεπτομέρειες, το συμπληρώνει, το μεταμορφώνει, ή και το παραμορφώνει, για να μπωρέσουν λοιπόν να έρευνήσουν επιστημονικά τα όνειρα, από το ένα μέρος σό-

1. Συνέχεια. Κοιλία «Αναγέννηση» Χρονιά Α' σελίδες 27—32, 96—103, 150—158 226—236, 294—301, 418—423 και 652—659.

2. «Αναγέννηση» Χρονιά Α' σελ. 698.

φίσηκαν διάφορα μέσα, για να προκαλέσουν οι ίδιοι είτε στον εαυτό τους είτε σε άλλα πρόσωπα με πειραματικούς ερεθισμούς διάφορα όνειρα, και από το άλλο μέρος υπόβαλαν σε συστηματική παρατήρηση διάφορους ανθρώπους την ώρα που κοιμούνται και πιθανό να όνειρέβονται.

Έτσι λοιπόν ο έρευνήτης στέκει δίπλα σε κείνον που κοιμάται, χωρίς έπινοος να το ξέρει, και τον παρατηρεί με όλη του την προσοχή. Σημειώνει κάθε φορά τη θέση που έχει στον ύπνο, την κλίση του σώματος, τις αλλαγές στη φυσιολογία του, τις χειρονομίες που κάνει, τις όμιλίες του, τις φωνές του και ταυτόχρονα σημειώνει τη διαδοχή και την ώρα, που γίνεται το κάθε τι. Μετράει με τα γνωστά όργανα την κυκλοφορία του αίματος, την ένταση και τη συχνότητα στο σφυγμό του, μετράει την αναπνοή του στην κάθε λεπτομέρεια. Και τέλος εξετάζει τη βαθύτητα του ύπνου, πράγμα εύκολο, με τα διάφορα μέσθησιόμετρα. Τη στιγμή που θα νομίσει κατάλληλη ο παρατηρητής, τον ξυπνάει και τον βάζει να του διηγηθεί όσο μπορεί αντικειμενικότερα το όνειρο που είδε, να του αφηδιάσει δηλαδή τις εικόνες που είδε, τις σκηνές όπου έδρασε ή παραβρέθηκε, και τη συγκίνηση που ένιωσε, χωρίς να φέρει καμιά κρίση και καμιά δικαιολογία.

Άλλοι πάλι έρευνήτες προκαλούν, όπως είπα, με πειραματικούς ερεθισμούς διάφορα όνειρα. Περνούν π.χ. έμπρός στα μάτια εκείνου, που κοιμάται, κάποια λάμψη ή διάφορα φώτα χρωματιστά. Προκαλούν διάφορους ήχους, χτυπούν το κουδούνι, παίζουν κάποιο γνωστό μουσικό κομμάτι, ή βιάζουν το ξυπνητήρι να χτυπήσει. Του προσφέρουν σε αυτά λόγια χτυπητά ή ανάματα γνωστά. Του βάζουν κοντά στη μύτη ή ξεχύνουν στο δωμάτιο μυρουδιές καλές και ευχάριστες ή βαριές και δυσάρεστες. Τον άγγιζουν σε διάφορα μέρη του δέρματος με έργαλεία, μυτερά, κοφτερά κτλ. ή τον γαργαλούν. Και τέλος αλλάζουν ή γενικά τη θερμοκρασία μέσα στο δωμάτιο ή τοπικά σε ώρισμένα σημεία του σώματος. Μόλις λοιπόν μεταβιβάσουν έναν από τους ερεθισμούς αυτούς, ξυπνούν το πρόσωπο, όπου πειραματίζονται, και το βάζουν να τους διηγηθεί το όνειρο, που ίσως να είδε. Έτσι βλέπουν και κρίνουν τί μέρος έπαιξε στη γένεση του όνειρου και τί συμμετοχή παίρνει στις σκηνές, στο περιεχόμενο, του όνειρου ο έρεθισμός που μεταβίβασαν.

Άλλοι πάλι δημιουργούν είτε στον εαυτό τους είτε σε άλλα πρόσωπα, ύπνο θα πειραματιστούν, στενότατο σύνδεσμο άναμεταξύ σε έναν έρεθισμό και σε ένα τοπείο ή αντικείμενο ή ζωντανό πλάσμα, π.χ. άναμεταξύ ενός μουσικού βάλς και μιας κυρίας, χορέβοντας πολλές φορές και πολύν καιρό το ίδιο κομμάτι βάλς με την ίδια γνωστή κυρία. Αφού λοιπόν παγιώσουν το συνειρημό αυτόν, προκαλούν τη νύχτα, στον ύπνο, τον έρεθισμό π.χ. τη μουσική του βάλς, για να ίδούν τί επίδραση θα έχει και στη γένεση, και στο περιεχόμενο του όνειρου. Κλασικά θα μείνουν τα πειράματα, που έκανε με μεγάλη επιτηδεισύνη ο νορβηγός φυσιολόγος Mourly-Vold. Ο Mourly-Vold θέλησε προπάντων να έρευνήσει την επίδραση των μυϊκών έρεθισμών στα όνειρα. Εφαρμοσε τα πειράματα του και στον εαυτό του και σε πολλούς άλλους γνωστούς του. Για να καθορίσει λοιπόν τί επίδραση έχουν και ποιά συμμετοχή παίρνουν στα όνειρα ή άφύσικη και λίγο ή πολύ άνωμαλη στάση, όπου μπορούμε να βρεθούμε στον ύπνο μας, καθώς και ή ποικιλότητα πίεση που παθαίνουν καμιά φορά τα μέλη μας, υπόβαλε το σώμα εκείνου που κοιμάται σε παρόμοιες άφύσικες συνθήκες. Έτσι π.χ. του σφίγγει ή δένει τα διάφορα μέλη του σώματος σε παράξενες στάσεις, του κρατάει το πόδι τέντω-

μένο, ή του βάζει στο χέρι ένα στενό γάντι, έτσι που το χέρι να κίμπιεται και να μένει σε αυτήν τη στάση, ή του δένει στην πλάτη κάποιο φορτίο. Σε λίγο τον ξυπνάει και τον βάζει να του διηγηθεί το όνειρο που ίσως να είδε.

Κριτική στις φυσιολογικές θεωρίες για τα όνειρα. Όσο κι αν έχτιμήσουμε τη συστηματικότητα της έρευνας, που έκαναν στα όνειρα οι όπαδοί των φυσιολογικών θεωριών, και τη δεξιοτεχνία τους στην εφαρμογή του πειράματος, όσο κι αν δεχτούμε πως έργάστηκαν έπιστημονικά, μακριά από κάθε φαντασιόπληχτο αντίκρισμα των όνειρικων προβλημάτων, όσο κι αν θαυμάσουμε το πλούσιο υλικό που μάζεψαν, όμως πρέπει να όμολογήσουμε, πως δε μας ίκανοποιούν και πολύ, γιατί και κάμποσες άτέλειες μας παρουσιάζουν και τα συμπεράσματα, όπου καταλήγουν, δεν είναι άκλόνητα. Οι φυσιολογικές θεωρίες για τα όνειρα έχουν δυο μεγάλα έλαττώματα. Είναι μονοκόμματα, και από το άλλο μέρος μεγαλοποιούν και γενικέβουν τα πορίσματα τους. Είναι μονοκόμματα, επειδή άρνοούνται, πως στη γένεση και στη ζωή του όνειρου μπορεί να παίξουν πρωταρχικό μέρος και ψυχικές αίτιες και ψυχικοί παράγοντες. Από το άλλο μέρος τα πορίσματα τους, που σύμφωνα με την έρευνα τους, μόνο σε μερικές ομάδες όνειρα θα μπορούσαν να ίσχύουν, τα γενικέβουν σε όλα τα όνειρα, και έτσι τα κλονίζουν, ως που καμντούν άπαραδέχτα. Μα ως εξετάσουμε κάπως καλύτερα το ζήτημα αυτό.

I. Είπαμε, πως ένα από τα σημεία, άπόπου ξεκινούν οι φυσιολογικές θεωρίες, είναι οι φάσεις του ύπνου. Όμως ή αντίληψη, πως τα όνειρα είναι πλούσια, όπωσδήποτε καθαρά και λογικά, ή σκοτεινά, μπερδεμένα και άσυνάρτητα, άνάλογα με την έλαφρότητα ή τη βαθύτητα του ύπνου, είναι μια άπλή υπόθεση, που δε στέκει και τόσο καλά στα πόδια της. Γιατί, αν πραγματικά, όσο πιο έλαφρός είναι ο ύπνος, τόσο και τα όνειρα πρέπει να είναι πιο καθαρά, πιο λογικά συναρμολογημένα, αν λοιπόν αυτό ήταν άληθινό, τότε, όπως λέει ο Freud, θα έπρεπε, όσο πιο καθαρότερο είναι το όνειρο, άφου στην περίσταση αυτή και ο ύπνος μας θα ήταν τόσο έλαφρός, που μόλις θα ξεχώριζε από τον ύπνο, θα έπρεπε όλοένα και περισσότερο να καταλαβαίναμε, πως έχουμε να κάνουμε με όνειρο, και ούτε να πιστέβαμε τα όσα βλέπαμε, πως τα ζούμε πραγματικά, ούτε και να παθαίνόμαστε. Και το σπουδαιότερο, αν ή υπόθεση αυτή ήταν άληθινή, τότε πως θα εξηγήσουμε το τόσο συνειδημένο φαινόμενο, να έχουμε μέσα στο ίδιο όνειρο, δίπλα από λογικά και καθαρά κομμάτια, άλλα κομμάτια άσυνάρτητα και σκοτεινά, και πάλι έπειτα από αυτά, άλλα κομμάτια πάλι λογικά και όλοκάθαρα; Θα ήταν, άλήθεια, πολύ παράλογο να παραδεχτούμε, πως και ο ύπνος αλλάζει με την ίδια εύκολία την ένταση του, και γίνεται διαδοχικά και γρήγορα έλαφρός, έπειτα βαθύς και την ίδια στιγμή πάλι έλαφρός και πάλι βαθύς.

II. Όσο κι αν οι φυσιολογικές θεωρίες προσπαθούν, ύστερα από την κριτική που τους έγινε, να εξηγήσουν όπωσδήποτε τα όσα όνειρα φαίνονται πως έχουν κάποια καθαρότητα στο νόημα, κάποια λογικότητα στο περιεχόμενο τους—και είδαμε πως ή προσπάθεια τους δεν πετυχαίνει—όμως ή άλήθεια είναι, πως ξεκινούν στην έρευνα τους από κάποια ύπομητική διάθεση, από κάποια περιφρόνηση για τα όνειρα. Γιατί το σημείο, άπ' όπου ξεκινούν οι φυσιολογικές θεωρίες, και όπου καταλήγουν, είναι, όπως είπαμε, πως τα όνειρα δεν έχουν κανένα νόημα,

καμιά αξία, μοιάζουν λίγο ή πολύ με διανοητικά παρακρούσματα, έπειδή είναι γέννημα της άτελης και κατώτερης λειτουργίας του εγκέφαλου. Η υποτίμηση αυτή φαίνεται την πρώτη στιγμή δικαιολογημένη. Όμως έχει τη ρίζα της σε μια αντίδραση ενάντια στη μυθολογική αντίληψη, που απόδινε στα όνειρα τόσο μεγάλη προφητική σημασία. Για να χτυπήσουν λοιπόν τη λαϊκή θεωρία για τα όνειρα, έφτιασαν στην αντίθετη άκρη και ζήτησαν με κάθε τρόπο να αποδείξουν, πως τα όνειρα είναι κατώτερες, ανώφελες και άσκοπες λειτουργίες. Έτσι έπλασαν την υπόθεση, πως η λειτουργία των εγκεφαλικών κυττάρων στα όνειρα είναι κατώτερη και άσυνάρτητη. Μ' άλλα λόγια την υποτίμηση τους για τα όνειρα τη μεταφέραν και στη λειτουργία των εγκεφαλικών κυττάρων. Έπειδή δηλαδή τα όνειρα για μας δεν έχουν κανένα νόημα, και είναι λίγο ή πολύ άνοητα, πρέπει χωρισάλλο και ο εγκέφαλος, την ώρα που όνειρεβόμαστε, να λειτουργεί και αυτός ανώμαλα, άσυνάρτητα. Η εξήγηση λοιπόν, που μας δίνουν οι φυσιολογικές θεωρίες για το μηχανισμό των ονείρων, δεν είναι στο βάθος εξήγηση, απεναντίας είναι νομιμοποίηση της υποτιμητικής τους διάθεσης, είναι ένα στήριγμα, όπου ζητούν να στηρίξουν την από τα πριν σχηματισμένη γνώμη τους.

Το ουσιαστικότερο χαρακτηριστικό των ονείρων είναι, μας λένε, το μέρδεμα, ή άσυναρτησία στο περιεχόμενο τους. Αν όμως ρίξουμε απροκατάληπτοι μια ματιά σ' όλα τα όνειρα σ' όλες τις ηλικίες, θα ιδούμε, πως η βεβαίωση τους αυτή δεν είναι σωστή.

Πρώτα πρώτα όλα τα παιδικά όνειρα, και προπάντων της πρώτης παιδικής ηλικίας, είναι πολύ απλά, πολύ καθαρά στο περιεχόμενο τους, κάθε άλλο παρά άσυνάρτητα. Και ακόμη όλα τα παιδικά όνειρα, όπως ή' αναπτύξω παρακάτω, όταν θα μιλήσω για την ψυχαναλυτική έρμηνεία, κάτι μας λένε, δεν είναι άσκοπα, δεν είναι ανώφελο παιγνίδισμα του ύπνου. Παραθέτω ένα δυο παραδείγματα.¹

«Ένα αγοράκι 22 μηνών πρόσφερε την παραμονή, που είδε το όνειρο του, ένα καλάθι γεμάτο κεράσια στο θείο του. Το έκανε με μεγάλη του στενοχώρια, μολοντί του υποσχέθηκαν, πως για ανταμοιβή θα του έδιναν και αψιμουχιά μερικά. Το άλλο πρωί, μόλις ξύπνησε, είπε χαρούμενα, πως τη νύχτα «ο Herrmann—ο ίδιος δηλαδή—έφαγε όλα τα κεράσια».

«Ένα κοριτσάκι 3½ χρονών μπήκε για πρώτη φορά σε βαπόρι για ένα μικρό ταξιδάκι. Τη στιγμή του ξεπαρκαρίσματος δεν ήθελε να βγει από το βαπόρι και άρχισε να κλαίει δυνατά. Το άλλο πρωί διηγήθηκε γεμάτο χαρά, πως «έκανε ένα μεγάλο ταξίδι τη νύχτα στη λίμνη».

Όσο έπειτα ανεβαίνουμε από την παιδική ηλικία, τόσο και τα όνειρα σιγά σιγά παραμορφώνονται και μας φαίνονται λίγο ή πολύ άσυνάρτητα. Και όμως και στους ενήλικους έχουμε, πολύ συχνότερα απότι νομίζουμε, όνειρα πολύ καθαρά και λογικά, έτσι που δε διαφέρουν σχεδόν διόλου από τις ενέργειες που κάνουμε οι ίδιοι, όταν είμαστε ξύπνοι. Παραθέτω και πάλι ένα δυο παραδείγματα.

«Ένας νέος όνειρεβεται, πως στο δρόμο, που περπατούσε, συνάντησε τον κ. Χ. Κάνει μερικά βήματα μαζί του και έπειτα πάει στο ξενοδοχείο για να φάει. Σε λίγο μπαίνουν στο ξενοδοχείο δυο κυρίες μαζί μ' έναν κύριο και έρχονται και κά-

θονται στο τραπέζι του. Θύμωσε, λέει, και ούτε θέλει να τους κοιτάξει. «Όμως δεν άντέχει, σηκώνει τα μάτια του και βλέπει, πως οι κυρίες είναι πολύ, πολύ κομψές».

«Βρίσκομαι στο δρόμο για να πάω σ' ένα ώρισμένο μέρος. Σε λίγο φτάνω σ' ένα σταυροδρόμι. Ποιό δρόμο να πάω τώρα; Δεν ξέρω τί να κάνω, όταν ξαφνα περνάει κάποιος διαβάτης. Τρέχω κατόπιν του, τον ρωτάω και αυτός, χωρίς δισταγμό, μου δείχνει το δρόμο μου».²

Έχτος όμως από τα τέτια όνειρα, και ο καθένας μας ξέρει από τον έαυτό του πως δεν είναι λίγα, έχουμε στους ενήλικους ακόμη και ολόκληρες κατηγορίες όνειρα με λογικότητα στο περιεχόμενο και λαμπικαρισμένο το νόημα τους. Αναφέρνω μόνο τρεις τέτιες κατηγορίες: πρώτα πρώτα τα όνειρα, όπου ικανοποιείται κάποια οργανική μας ανάγκη, τα όνειρα της πείνας, της δίψας, και πολλά σεξουαλικά, όπου η ευχαρίστηση μας φτάνει ως τα όρια της πραγματικής σαρκικής ήδονης. Έπειτα τα λεγόμενα «άνυπομονητικά όνειρα»: πολλές φορές δηλαδή αφού κάναμε όλες μας τις έτοιμασίες για ένα ταξίδι ή για κάποια συνάντηση, τυχαίνει να όνειρευτούμε, πως πήγαμε κιάλας στο ταξίδι, ή πως συναντηθήκαμε με το πρόσωπο που θέλαμε, και ζούμε στο όνειρο μας όλες τις έντυπώσεις, που φανταζόμαστε πως θα είχαμε από το ταξίδι μας ή από τη συνάντηση. Θυμίζω ακόμη τα «όνειρα της τεμπελιάς», όπου όνειρεβόμαστε, πως σηκωθήκαμε βιαστικοί το πρωί, γτυπήκαμε γλήγορα γλήγορα και πήγαμε στη δουλειά μας, ενώ πραγματικά βαθιοκοιμώμαστε ξαπλωμένοι στο κρεβάτι μας.

Όλα αυτά τα παραδείγματα, μας πείθουν ακράδαντα, πως δίπλα από τα λίγο ή πολύ άσυνάρτητα όνειρα, έχουμε και άλλα παραπολλά, που, αντίθετα με τα πρώτα, ξετυλίγονται με τέτια λογικότητα, ώστε, αν δε μας το ειπουν, δε μπορούμε να τα ξεχωρίσουμε από σκηνές της καθημερινής ζωής. Με ποιό λοιπόν δικαίωμα τα όνειρα αυτά θα τα παραβιάσουμε με τα διανοητικά παρακρούσματα, και με ποιό δικαίωμα θα τα θεωρήσουμε αποτέλεσμα της κατώτερης και άσυνάρτητης λειτουργίας των εγκεφαλικών κυττάρων; Πως θα τα υποτιμήσουμε, σαν ένα ανώφελο παιγνίδισμα του ύπνου, αφού έχουν τα ίδια ψυχικά στοιχεία με τα ψυχικά φαινόμενα της ξύπνιας ζωής μας; Νομίζω, πως θα ήταν πολύ πιο σωστό, αντί να ξεκινήσουμε, όπως κάνουν οι φυσιολογικές θεωρίες, από τα παράδοξα και άσυνάρτητα όνειρα και να καταλήξουμε σε μια εξήγηση, που παραβλέπει ολόκληρα τα καθαρά και λογικά—και δεν είναι λίγα, όπως είδαμε τα τέτια όνειρα—νομίζω λοιπόν, πως είναι πιο σωστό να τραβήξουμε τον αντίθετο δρόμο. Να ξεκινήσουμε δηλαδή από τα απλά, τα λογικά όνειρα, να ιδούμε ποιοι παράγοντες και ποιες αιτίες τα γεννούν, να ιδούμε αν παίζουν κανένα ρόλο στη ζωή μας, αν είναι σκόπιμες λειτουργίες ή όχι, και αφού καταλάβουμε το βαθύτερο νόημα τους και εξηγήσουμε το μηχανισμό τους, τότε να κοιτάξουμε μήπως, με τη βοήθεια τους, μπορούμε να καταλάβουμε και το μηχανισμό και τις αιτίες που γεννούν και παραμορφώνουν τα άλλα τα όνειρα, τα άσυνάρτητα και παράλογα. Μ' άλλα λόγια να καταλήξουμε σε μια θεωρία, που να εξηγεί ικανοποίητικά όλα τα όνειρα. Και αυτό κάνει, όπως θα ιδούμε παρακάτω, η ψυχαναλυτική θεωρία.

III. Καταλαβαίνουμε τώρα, πως ο ίσχυρισμός όσων υποστηρίζουν, πως στα όνειρα οι ψυχικές λειτουργίες, ή μνήμη, ή προσοχή κ.τ.λ. λειτουργούν ανώμαλα

1. «Introduction à la Psychanalyse» σελ. 141.

2. «Introduction à la Psychanalyse» σελ. 140.

καὶ ἀνεξάρτητα ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ μᾶς δίνουν, σὰ νὰ εἰποῦμε, ὄλιγὸ κατώτερης ποιότητος, ὁ ἰσχυρισμὸς λοιπὸν αὐτὸς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σιωπῶν τρυφίχιστο γιὰ τὰ ἀπλά, τὰ καθαρὰ, τὰ λογικὰ ὄνειρα. Μὰ καὶ στὰ ἀσυνάρτητα, τὰ μπερδεμένα ὄνειρα, σὰν τὰ καλοεξετάσουμε ἀπροκατάληπτοι, θὰ βεβαιωθοῦμε, πὼς καὶ ἐκεῖ, ἂν ὄχι ὅλες οἱ λειτουργίες, χωρισάλλο ὅμως οἱ περισσότερες, λειτουργοῦν κανονικά, ὄχι βέβαια ὅπως στὸν ξύπνο μας, παρὰ κάπως διαφορετικά, ἐπειδὴ καὶ οἱ συνθήκες, οἱ ὅροι τῆς λειτουργίας τους, ὅπως θὰ φανεῖ ἅμα μιλήσω γιὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία, εἶναι διαφορετικοί.

Ἔτσι, π.χ. σχετικὰ μὲ τὴ μνήμη, τὰ ὄνειρα μας ὅλα, καὶ τὰ πὺ πικρῶδεα εἶναι γεμάτα μνημονικὲς φωτογραφίες. Βλέπουμε στὸ ὄνειρο μας πρόσωπα συγγενικά, φιλικὰ, γνωστά, διάφορα ἀντικείμενα, τοπεῖα, ποὺ τὰ συναντήσαμε στὴ ζωὴ μας, ἔπειτα ἐνέργειες μας, πράξεις μας, ποὺ κάναμε ἢ ποὺ συχνὰ κάνουμε. Ἀκόμη λίγο σὰν προσέξουμε, θὰ βροῦμε σὲ κάποια μορφή, ποὺ μᾶς φαίνεται ὀλίγοντε ἀγνωστή, κάποιο χαρακτηριστικὸ, τὴ μύτη π.χ. τὰ γένηα, τὰ μάτια, ἢ κάτι ἄλλο, ποὺ εἶναι πιστὴ ἀντιγραφή τοῦ ἴδιου χαρακτηριστικοῦ ἑνὸς ἄλλου προσώπου γνωστοῦ μας. Θὰ βροῦμε στὰ φανταστικὰ πρόσωπα, στίς κωμικὲς σκηνὲς τῶν ὁνείρων μας, διάφορες ἀναμνήσεις μας, παρμένες ἀπὸ δῶ καὶ ἀπὸ κεῖ, εἴτε πρόσφατες, εἴτε πολὺ παλιὲς ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία μας. Λειτουργεῖ λοιπὸν καὶ στὰ ὄνειρα ἡ ἀναπλαστικὴ ἱκανότητα τῆς μνήμης καὶ λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς ἴδιους νόμους, ὅπως καὶ στὴν καθημερινή μας ζωὴ. Ἡ διαφορὰ μόνον εἶναι, πὼς στ' ἀσυνάρτητα ὄνειρα γίνεται ἡ ἀνάπλαση μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἐλευθερία, καὶ γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα μᾶς φαίνεται καὶ τὸ περιοχόμενο τῶν ὁνείρων παράξενο καὶ ἀσυνάρτητο. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι γιὰ τὰ ὄνειρα ἡ ἀναπλαστικὴ ἱκανότητα τῆς μνήμης λειτουργεῖ μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἐλευθερία. Γίνεται τοῦτο, ὅπως παραδέχονται πολλοί, ἐπειδὴ ἡ μνήμη στὰ ὄνειρα λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα καὶ χειρότερα, καὶ τοῦτο ἐπειδὴ τὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα, ὅπως λένε οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες, λειτουργοῦν ἄτελα καὶ ξεκάρφωτα; Τότε ὅμως περιορίζουμε τὴν ὁποσδήποτε ἐξήγηση μᾶς μόνον στ' ἀσυνάρτητα ὄνειρα καὶ δὲ λογαριάζουμε διόλου τὰ ἄλλα, τὰ λογικά. Ἡ χρωσιέται ἡ σχετικὴ ἐλευθερία σὲ ἄλλες αἰτίες, πολὺ πιθανότερες; Καὶ ποιὲς νὰ εἶναι τάχα οἱ αἰτίες αὐτές; Εἶναι φυσιολογικὲς ἢ εἶναι ψυχολογικὲς; Μὰ ἂν ἦσαν φυσιολογικὲς, θὰ καταλήγαμε ἀναγκαστικὰ πάλι στὴν κατώτερη λειτουργία τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων. Ὡστε δὲ μένει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ εἶναι οἱ αἰτίες αὐτὲς ψυχικὲς. Μ' ἄλλα λόγια ἡ ἐλευθερία στὴν ἀναπλαστικὴ εὐκολία τῆς μνήμης στὰ ὄνειρα, χρωσιέται στὸ ὅτι, ὅταν κοιμώμαστε, λείπει, ἅμα εἶναι ἀνάγκη, τὸ κριτικὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπιβολή, λείπει δηλαδὴ ὁ ἔλεγχος τοῦ συνειδητοῦ «ἐγώ» μας, ὅπως ἄλλωστε γίνεται καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς π.χ. στὰ ὄνειροπολήματα. Γιατὶ ὅμως τότε νὰ μὴ λείπει ὁ ἔλεγχος τοῦ «ἐγώ» μας καὶ στὰ καθαρὰ καὶ λογικὰ ὄνειρα; Ἀπλοῦτα ἐπειδὴ ἄλλες εἶναι οἱ συνθήκες, οἱ ὅροι, ποὺ γεννιέται ἓνα ὄνειρο καθαρὸ, καὶ ἄλλοι, ἅμα μέσα μας ξετυλίγεται ἓνα ἀσυνάρτητο ὄνειρο.

Ποιὲς εἶναι οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς συνθήκες; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ οὔτε καν τὸ ἀντιμετώπισαν οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες γιὰ τὰ ὄνειρα. Τὸ ἀντιμετωπίζουν

μόνον οἱ ψυχολογικὲς θεωρίες, καὶ ἀπ' ὅλες τους τὴν πὺ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση τὴ δίνει ἡ ψυχανάλυση.

Ἄν ρίξουμε μιὰ γοργὴ ματιὰ καὶ στίς ἄλλες ψυχικὲς λειτουργίες, θὰ καταλήξουμε στὸ ἴδιο συμπέρασμα. Ἔτσι καὶ ἡ φαντασία δουλέβει στὰ ὄνειρα, βέβαια πολὺ πὺ ἀχαλιναγώγητη, καὶ εἶναι ἡ καθαυτὴ, μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὄνειροπλάστρα, καὶ ἡ προσοχὴ λειτουργεῖ, ὅπως—γιὰ νὰ φέρω ἓνα χτυπητὸ παράδειγμα—στὰ ὄνειρα, ὅπου βλέπουμε, πὼς κάποιος μᾶς παραμονέβει νὰ μᾶς χτυπήσει, καὶ ἐμεῖς μὲ ὅλη μας τὴν προσοχὴ παίρνουμε τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, καὶ ἡ θέληση μπαίνει σὲ ἐνέργεια, ὅπως π.χ. στὰ ὄνειρα, ποὺ καταβάλλουμε ὅλη μας τὴ δύναμη νὰ ξεφύγουμε ἓνα κίντυνο, ἢ κάνουμε τὸ κάθε τι μ' ὅλη μας τὴν ἐπιμονὴ γιὰ νὰ πετύχουμε κάτι, ν' ἀποσπάσουμε π.χ. μιὰ συνέντευξη ἀπὸ μιὰ χαριτωμένη γυναῖκα. Ὅσο γιὰ τὰ συναισθήματα, τοῦτο μόνον τονίζω, πὼς ἡ συμμετοχὴ τους στὰ ὄνειρα εἶναι ἀφάνταστα μεγάλη. Δὲν ὑπάρχει συναισθημα, ποὺ νὰ μὴ τὸ συναντήσουμε, σ' ὅλους τοὺς χρωματισμούς, στὰ ὄνειρα μας. Μὰ καὶ ἡ λειτουργία τῶν συναισθημάτων εἶναι ἄλλοτε ὀλίγοντε κανονικὴ, ὅπως στὸν ξύπνο μας, καὶ ἄλλοτε λίγο ἢ πολὺ διαφορετικὴ. Ἡ μεγαλύτερη ἀνωμαλία παρουσιάζεται στὴν ἐνταση τους. Γιατὶ ἐνῶ ἄλλοτε μένουμε ὀλοσδιόλου ἀδιάφοροι ἐμπρὸς σὲ μιὰ σκηνή, σὲ ἓνα περιστατικὸ, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς συγκινήσει, τυχαίνει πάλι πολλὲς φορὲς νὰ νιώσουμε μιὰ βαθύτατη συγκίνηση, π.χ. ἓναν τρομαχτικὸ φόβο, ὑπερβολικὰ δυσανάλογο μὲ τὴν αἰτία ποὺ τὴν προκαλεῖ. Καὶ ἡ αἰτία τῆς παράξενης αὐτῆς μετάπτωσης τοῦ συναισθήματος δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ψυχολογικὴ, καὶ ἀπὸ ὅλες τίς θεωρίες μόνον ἡ ψυχανάλυση, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, μᾶς τὴν ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικὰ.

Καταλήγουμε λοιπὸν στ' ἀκόλουθα συμπεράσματα.

α'. Ὅλες οἱ ψυχικὲς λειτουργίες λειτουργοῦν στὰ ὄνειρα πολλὲς φορὲς κανονικὰ καὶ ἄλλοτε λίγο ἢ πολὺ διαφορετικὰ, ἀπὸτι λειτουργοῦν στὴν ξύπνια ζωὴ μας.

β'. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ χρωσιέται στίς διαφορετικὲς συνθήκες τῆς λειτουργίας τους.

γ'. Οἱ αἰτίες, ποὺ δημιουργοῦν τίς διαφορετικὲς αὐτὲς συνθήκες, πρέπει νὰ εἶναι ψυχικὲς. Ἡ ἐξήγηση ποὺ μᾶς δίνουν οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρωθεῖ, καὶ νὰ βρεθεῖ ὁ ψυχικὸς μηχανισμὸς τῶν ὁνείρων.

δ'. Οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες εἶναι μονοκόμματα, ἀφοῦ ἀρνοῦνται, πὼς στὴ γένεση καὶ στὴ ζωὴ τοῦ ὁνείρου παίζουσι πρωταρχικὸ μέρος καὶ ψυχικὲς αἰτίες. Εἶναι ἀκόμη ὑπερβολικὲς, γιὰτι μεγαλοποιοῦν ὑπερβολικὰ τὰ πορίσματα τους καὶ τὰ γενικέβουν καὶ ἐκεῖ, ὅπου εἶναι ἀπαράδεχτα.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

X. ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Η «ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ» ΤΟΥ ΙΔΑ

Δεν ξέρω—ούτε μπορώ εδω που βρισκομαι να το το εξακριβώσω—αν το έργο αυτό του Ίωνα Δραγούμη το πρόσεξαν και το μελέτησαν κι από άλλη άρετηρία έξω από την καθαρή λογοτεχνική. Έγώ ο ίδιος, όταν εδω και τέσσερα χρόνια, αναγκασμένος να πάω στη Σαμοθράκη, ζήτησα να ξαναδιαβάσω το βιβλίο και μη μπορώντας να το βρω (γιατί ήταν εξαγλημένο) θέλησα να το ξαναθυμηθώ, είδα πώς από το έργο, που πριν από πολλά χρόνια είχα διαβάσει, δε μου είχαν μείνει στη μνήμη παρά οι λογοτεχνικές του χάρες και προπάντων το πλούσιο ύφος του. Πρόσεξα ωστόσο στη Σαμοθράκη, όσο μπορούσα, τα φαινόμενα της ζωής του νησιού, με το σκοπό να συγκρίνω κάποτε με την πραγματικότητα το βιβλίο του Ίδα.

Η «Σαμοθράκη» του Ίδα ξανατυπώθηκε πέρυσι για δεύτερη φορά. Το αποτέλεσμα της σύγκρισης που έκανα ήταν, πώς η πραγματικότητα του νησιού στάθηκε για τον Ίδα μονάχα μια πολύ μακρινή και συχνά πολύ τραβηγμένη αφορμή. Έπειτα μάλιστα από ένα προσεχτικό ταξίδι και αν βρισκόταν κανένας με τα ίδια λογοτεχνικά χαρίσματα, θα μπορούσε εξαίρετα να γράψει μια πολύ πιο πιστή «Αντι-Σαμοθράκη». Δεν πρόκειται όμως τώρα καθόλου γι' αυτό. Μά η δεύτερη έκδοση του έργου τούτου του Ίδα δίνει αφορμή σε κάποιο κριτικό αντίκρισμα του ιδεολογικού του περιεχόμενου, που στις σημερινές συνθήκες είναι ίσως περισσότερο παρά κάθε άλλοτε επίκαιρο. Μια τέτια προσπάθεια, απλή απόπειρα, θα γίνει εδω.

* * *

*Ας ιδούμε το βιβλίο το ίδιο.

«Θάλασσα». Η φθινοπωριάτικη δροσάτη θάλασσα, απλωμένη μπροστά του, όπως την κοιτάζει πολύν καιρό από το έρημο ακρογιάλι της Θράκης, του πλημμυρίζει την ψυχή με λογιές λογιές συναισθήματα, που τα περιγράφει με ύφος γεμάτο νεανικό αισθησιασμό. Πότε του γεννιάει ζεστούς ιδανικούς πόθους* άλλοτε ξανοίγει στο βάθος του ορίζοντα την εύγενική μορφή ενός ψηλού νησιού—της Σαμοθράκης—και αυτό του γεννιάει ένα αίσθημα εύτυχίας δυνατό μιά δίχως μορφή. Ύστερα νιώθει πώς είναι μόνος στον κόσμο δίχως κανένα δεσμό με την κοινωνία. Αυτό μπορεί τώρα να τον στενοχωρεί κάπως, άλλοτε όμως το θεωρεί εξαιρετική δύναμη. Έπειτα το χειμώνα θαυμάζει τη δύναμη της θάλασσας, που δε λογαριάζει τίποτα, παρά σκοτώνει τους άνικανους, και λυγίζει που δεν είναι το ίδιο αλλόμοστη και αδαμνή και η πατρίδα. Περνάει κάποτε με φουρτούνα το τρομερό θρακικό πέλαγος κι ενώ τα κύματα αφρίζουν άγρια και ο βοριάς φυσομανάει, αυτός τα παρακολουθεί ήσυχος από το πλοίο, χορεύοντας μαζί τους, και νιώθει πώς είναι το ίδιο μοναχικός, ελεύθερος και νικητής σαν κι αυτά και, καθώς ψηλά στα σύννεφα μύλις ξεχωρίζει το γνώριμο του σκοταδιωμένο νησί, ποθεί δυνατό να βρεθεί εκεί πάνω. Ο ίδιος πόθος του γεννιάει κι άλλοτε με καλοκαιριά, που το νησί το λούζουν άπαλά ο ήλιος, τα θαλασσινά νερά και ο αέρας, και του φαίνεται σαν ζωντανός βράχος.

Το λαμπερόχρωμο αυτό prelude μας μιλάει μέσα στην ψυχασύνθεση του Ίδα. Ανάμεσα σε περιγραφές, που μόνο για την όμορφη τους γράφτηκαν, ξεχωρίζουν ωστόσο κάποια βιολικά χαρακτηριστικά της ψυχασύνθεσης του. Η ψυχολογία του είναι αντικοινωνική, ατομικιστική. Στέκεται έκστατικός μπροστά στην αλλόμοστη δύναμη και την έτσι δίχως σκοπό νίκη. Τις χάρες αυτές τις πιστεύει και δικές του κι έτσι προικισμένη όνειρέβεται και την πατρίδα του.

Τα σύννεφα. Το νησί το κοιτάζει απ' έξω πρώτα, έτσι που το ζάνει σφιχτά ή απέχρυντη θάλασσα. Είναι τα σύννεφα του καθαρά και ξάστερα. Τα επέβαλε στους ανθρώπους μιά

για πάντα με καταστροφική δημιουργία ή φύση, που για τον Ίδα είναι πάντα η άγριας δυνατή, κρωτόγνη φύση, και προπάντων η θάλασσα. Αυτή χωρίζει τους νησιώτες αιώνε, δλόκληρους από τον άλλο κόσμο, αυτή εμπόδισε με την τρομερή κι αναπάντεχη συχνά άγριότητα της την επικοινωνία, και τους έκανε να γίνουν άλλοι άνθρωποι. Κι οι στεριανοί, το ίδιο έχουν σύνορα, τα βουνά. Μπορεί τα σύνορα να είναι άλλοτε στενά, άλλοτε πλατιά. Όμως τα τελευταία, το συχνότερο, κρύβουν ανθρωπομαζώματα, όχι δυνατό λαό. Αντίθετα με τα στενά σύνορα, τα άτομα μαζέβονται στον εαυτό τους, συμπυκνώνεται η ψυχή τους και θέλουν πάντα ν' ανεβούν ψηλότερα, όπως το νησί αυτό, η Σαμοθράκη, που σφιγμένο δλόγυρα από τη θάλασσα ξεπετάει την κορφή του στα ύψη. Τέτοιο είναι χάρη στα σύνορα τους, στη θάλασσα, οι Έλληνες. Τους χρησιμέβει όμως και για να τους ανοίγει δρόμο σε άλλους τόπους.

Δεν άργει κανένας να ξανοίξει, κάτω από το ποιητικό αυτό ντύσιμο, τη θεωρία του φυσικού περιβάλλοντος, τόσο της μάδας άλλοτε. Ο Ίδας θα δυσυνασχετούσ επολύ, αν του έκαναν αυτή την παρατήρηση. Προέρχεται η θεωρία αυτή από την επιστήμη, και για την επιστήμη δεν έχει μεγάλη υπόληψη. Όπως θα θυμόνε ίσως ακόμα περισσότερο, αν του πρόβαλαν την αντίθεση: το φυσικό περιβάλλο μένει πάντα το ίδιο, γιατί τότε οι άνθρωποι αλλάζουν; Κι αν αυτό δεν το δέχεστε, γιατί τα κάθε λογιές φαινόμενα τους δε μένουν τα ίδια; Μ' άλλα λόγια, πώς γίνεται και ξετυλίγεται η ιστορία; Η θάλασσα είναι πάντα το ίδιο άγρια ή ήμερη* γιατί λοιπόν από ώρισμένη μονάχα εποχή κι έπειτα άρχισαν τα καράβια των ανθρώπων να την αύλακώνουν κι έπρεπε πολύς καιρός ακόμη να περάσει, ώσπου να μπορέσουν οι ποιητές να παρακολουθούν άτάραχοι από το κατάρωμα τη φουρτούνα της κάνοντας στοχασμούς για νίκη, έλευτερία κτλ; Το φυσικό περιβάλλο είναι άνικανο να εξηγήσει την ιστορική εξέλιξη. Η επιστήμη δίνει άλλη εξήγηση, πολύ «πεζή» βέβαια, μιά τη μόνη άληθινή. Η φύση είναι μιά ύλική προϋπόθεση μονάχα* η δύναμη όμως που κινεί την ανθρωπότητα είναι η κοινωνική ζωή στηριγμένη στην πρωταρχική ανάγκη να διατηρηθεί μέσα στο φυσικό αυτό περιβάλλο ή ύλική ζωή των ανθρώπων. Κι αυτό, μονάχα τα τεχνικά μέσα το εξασφαλίζουν. Αυτά είναι που αλλάζουν, προοδέβουν, και μαζί τους κινιέται και ξετυλιγεται δλόκληρο το πελώριο έποικοδόμημα, που λέγεται κοινωνική ιδεολογία (πολιτεία, δίκαιο, θρησκεία, τέχνη, επιστήμη κτλ.) και γεννιέται η ανθρωπινή ιστορία.

«Η χώρα». Τέλος πατάει το πόδι του στη Σαμοθράκη. Από τους πρώτους που βλέπει είναι ένας ήλιθιος, ντυμένος γυναικεία, που τρελάθηκε από έρωτα. Η ιστορία του αφήνει τον Ίδα άσυγκίνητο. Και σαν το έπεισόδιο αυτό να ήταν το συμβολικό leit-motiv της πρώτης του έντυπωσης από το νησί (ή πηγή) του βιβλιακή, όπως θα ιδούμε), το ίδιο αδιάφορος μένει για όλα τα μέρη που πρώτη φορά κι ύστερα από τόση λαχτάρα βλέπει από κοντά. Κι ωστόσο, πιστός στην ψέφτικη θεωρία του, έπιμένει πάλι, πώς η μορφή ενός τόπου αυτή είναι που πλάθει και την ιστορία του «κατ' εικόνα και όμοίωσιν αυτού». Μά γιατί να είναι έτσι βαρύν και ψυχρός εκείνο το πρωί; Ίσως, λέει, «μιλούσαν μέσα του κάποιες βαθύτερες φωνές» που δεν τις ξεκαθαρίζει.

Αυτή του η διάθεση, που την πιστεύουμε άληθινή, είναι τόσο στενά προσωπική. Και κάποιος άλλος, εδω και τέσσερα χρόνια, ξεπαρκαρίστηκε ένα βράδυ με το σούρουπο στο πιο έρημο ακρογιάλι του ίδιου νησιού, δίπλα σ' ένα μικρό ποτάμι δαπωμένο από τα πολλά πλατάνια, και δε βρήκε άλλον για να του δείξει το δρόμο για τα σπέτια, παρά μιά γριά που κατοικούσε σε μιά καλύβια καμωμένη μέσα στην κουφάλα ενός δέντρου. Οι πρώτες του έντυπώσεις από το νησί ήταν πολύ δυνατές κι η ψυχή του καλλόταν από συγκίνηση. Ίσως να έφταιγε σ' αυτό και η φλογισμένη από τις ιστορικές αναμνήσεις φαντασία του. Ο τελευταίος αυτός δε νόμισε, πώς τα στενά προσωπικά του συναισθήματα μπορούν να ενδιαφέρουν κι άλλους ανθρώπους, άμα δεν καθρεφίζονται μέσα τους τίποτε από το γενικόταρο πραγματικό περιεχόμενο της κοινωνίας της εποχής του, και ποτέ του δε σκέφτηκε, πώς τα στιγμιαία παιγνιδίσματα της φαντασίας του μπορούσαν ν' αποτελέσουν την άρετηρία της κριτικής ενός τόπου και της ιστορίας του. Μά ο Ίδας δε γνώρισε τέτοιους διατάγρους. Πρώτα πρώτα είναι έτοιμος να υποστηρίξει την πιο έγωκεντρική αντίληψη της ζωής κι έπειτα, όταν είναι κανένας τεχνίτης στο γράψιμο, του τα χωράει όλα, όπως θα ξαναδούμε πιο κάτω.

Το ίδιο άσυγκίνητος μένει περνώντας από τα ερείπια της Παλιάπολης, της αρχαίας πόλης της Σαμοθράκης, και βιάζεται να πάει στη Χώρα των σημερινών Σαμοθρακιτών, ελπίζοντας

νά νιώσει καλύτερα την Παλιάπολη. Φτάνει στο σημερινό χωριό, μα κι εκεί ακόμα ή πλούσια όμορφα της φύσης δέ μπορεί να του διώξει τα στενόχωρα αίσθηματά του. Με τους λίγους χωριάτες που τον τριγυρίζουν, κάνει κοντινούς περιπατικούς κι ακούει από το στόμα τους την ιστορία του χαλασμού της Σαμοθράκης από 21 από τους Τούρκους. Τα άτομα φταίνε που δεν ήταν παλληκάρια. Έδω σταματάει, δε μπορεί να ξεκολλήσει από την ατομικιστική του άφρητη-ρία. Αν την άφρητη, θα του γεννιόταν μια βασικότερη άποψη που θα τον έφερνε στη σωστή λύση: Γιατί τα άτομα στάθηκαν έτσι; Γιατί στο μικρό τοίχο μίξερ νησι, με τους μικροχη-νοτρόφους και τους καρβουνιάρους του, δεν έπιασεν ή επανάσταση, όπως και σε τόσα άλλα μέρη με ανάλογη κοινωνική κατάσταση, ενώ άλλου θέρειψε;

Και κάνει πάλι όνειρα μοναξιάς. Νά έμενε πάντα σ' ένα νησι κρυμμένος, να τ' έκανε δικό του ή να τ' όριζε σαν βασιλιάς. Φαντάζεται τάχα, πως θα μπορούσε ν' αλλάξει την ψυχρότητα των όρκων του, που όρισμένο είδος κοινωνική ζωή ατόμων την είχε σχημα-τίσει, και πως θα μπορούσε να μορφώσει τα άτομα όπως αυτός ήθελε; Μολονότι δεν τ' όνει, καθαρά, όμως αυτό θα έννοει. Πολλοί τέτοιοι κοινωνικοί αναμορφωτές έχουν ως τώρα φανεί. Ζήτησαν σε κάποιο ξεχωριστό μέρος, νησι συχνά, να εφαρμόσουν στην πράξη τις θεωρίες τους με βάση την αλλαγή των ατόμων, από τον Πλάτωνα ως τον Cabot με την «Τσαρία» του. Όλοι τους άποτύχαν οίχτερα, όταν δεν γελωτοποιήθηκαν. Είναι τ' ό πολύ διδαχτικό παράδειγμα των ούτοπιστών. Η έπιστήμη όμως ακολουθεί άλλο δρόμο. Αρχίζει από τα θεμέλια μιας κοινωνίας, από τον τρόπο της παραγωγής και την τεχνική της, δηλ. από την άνάλυση της οικονομικής της βάσης, και προσπαθεί να ξεδιαλύνει ποιές είναι οι πραγματικές της τάσεις και ποιές οι αντιτάσεις και οι συγκρούσεις της. Έτσι φέρνει στη συνείδηση των ανθρώπων τ' ό δρόμο που αναγκαστικά θα πάρει ή εξέλιξη, και κατορθώνει μ' αυτόν τον τρόπο να περύνει, δε, κανένα άτομο, και τ' ό πιο δυνατό, δε θα μπορούσε ποτέ: να κινητοποιήσει πλατιές μά-ζες, τις τάξεις εκείνες που είναι ο πραγματικός φορέας της εξέλιξης, και ν' αλλάξει έτσι, με τραχιούς άγώνες συχνά, μα πραγματικότητα που έπαιξε να είναι τέτια.

«Παλιάπολη». Ξεκινώντας από τους σημερινούς Σαμοθρακίτες, άγωνίζεται να νιώσει την αρχαία τους ιστορία, γιατί για τον Ίδα δεν υπάρχει άμφιβολία, πως χάρη στο νησι τους και στη θάλασσα που τους ζώνει, οι σημερινοί νησιώτες είναι οι ίδιοι με τους αρχαίους. Μα ή ψυχή του είναι άκόμη γεμάτη άνελευθέρωση. Τι ήταν εκείνα τα ξακουστά στην αρχαιότητα μυστήρια των Καβείρων που γινόντουσαν έδω; «Πώς μπορεί, λέει να ξέρει; μα και με τί δικαίωμα γυρέσουν οι τσιγγιό άνθρωποι να ξεσκαλίσουν την ύπόστασή και να ξεσκεπάσουν τα μυστήρια των Μεγάλων Θεών; Η άδιακρισία των ανθρώπων δε λέγεται; τι έβλεπαν ή τι έκαναν οι μυημένοι, είναι σε μας άδιάφορο, όμως ό, τι ξέρουμε θα τ' ό πούμε». Έπιάσαν άποφα-σίζει να καταφύγει επί τέλους στην έπιστήμη και διαγιγνεται ό,τι είναι γνωστό από την ιστο-ρία, σταματώντας με ιδιαίτερη χαρά στα λόγια ή στις πράξεις μερικών «ξεχωριστών» άντρών της αρχαιότητας: Πώς ο Αύσαντρος, ήμα ό Ιερέας, που τον μιμήσε, τ' ό ζήτησε να τ' ό πει τ' ό μεγαλύτερο του κόμμα, τ' ό άποκρίθηκε περήφανα «τραβήξου έσύ και ως με φωτίσουν οι Θεοί να τ' ός πω την άλήθεια». Πώς έκει γνωρίστηκε ο Φίλιππος με την Όλυμπιάδα κι από τον έρωτα τους γεννήθηκε ο Μ. Αλέξανδρος κλπ. Με τα έπεισόδια αυτά κι άλλες παρόμοιες λεπτομέρειες ξεπερνάει με την παλιά ιστορία της Σαμοθράκης. Μα που θέλει να φτάσει; «Ιστορικό οδηγό δεν είχε βέβαια στο νού του να γράψει. Τ' ό θεωρούσε, όπως θα έδομα, δου-λειά κατώτερων «λογικών» ανθρώπων. Φαντάζεται όμως πως ή ιστορία, κι έτσι πρωτόγονα και άκοινωνιολόγητα παρμένη, τ' ό δίνει έπιχειρήματα για την άκόλουθη θεωρία του:

«Κοινότητες». Οι Μεγάλοι Θεοί της Σαμοθράκης, οι Κάβειροι, πέθαιναν και άντίκρι-νους στην κανόνηλη κορυφή τ' ό Άθω, οι άνθρωποι προσκυνούν τώρα την Ένα Θεό με τους Άγιους του. Γιατί οι άνθρωποι πρέπει όπως όπως να γλυτώνουν πάντα, είτε μοναχοί τους είτε με των Θεών τή βοήθεια, άδιάφορο ποιών Θεών. Έτσι οι Θεοί παρνούν και χάνονται, οι άνθρωποι όμως μένουν, επειδή από κάθε θρησκείας τις ρίζες δυνατότερες είναι οι ρίζες της φυλής. Δε θα σταματήσουμε πολύ στην άντίληψη αυτή τ' ό Ίδα για τις θρησκείες. Ο έχυός αυτός της λογικής μας παρουσιάζει ένα λογικό σχήμα τ' ό χειρότερου είδους, άδειο από κάθε συγκεκριμένο περιεχόμενο. Έπειτα ξεχνάει την εξέγηση που άποπειράθηκε σε κρηγοόμενά κεφάλαια («Σύνορα», «Παλιάπολη») να δώσει της λατρείας των Καβείρων από την έπίδραση τ' ό φυσικού περιβάλλοντος (στο Θρακικό πέλαγος συχνά σεισμοί, καταποντισμοί, ήφαιστιάγενα νησιά, τρικυμίες—οι Κάβειροι Θεοί ή δαιμόνιοι της φωτιάς, προσπίτες των ναυτικών κλπ.),

ούτε τ' ό γεννιέται ή άπορία: πως άφοϋ ή φύση δεν έλλαξε, ή μορφή της θρησκείας έλλαξε Ένας άλλος, που θα είχε τ' ό έπιστημονικό «σαράκι» μέσα του, θα έδινε άλλο δρόμο στη σκέψη του. Ποιοί τάχα κοινωνικοί όροι γέννησαν στους άνθρώπους τή θρησκευτικότητα—γιατί ούτε αυτή είναι ζήτημα άτομικής ψυχολογίας—και θα υπάρχουν πάντα αυτοί οι όροι, άρα και θρησκεία; Και ποιοί πάλι είναι κάθε φορά οι όροι που δίνουν σε κάθε έποχή ώρισμένη μορφή και περιεχόμενο στη θρησκευτικότητα;

Μα εκείνος βιάζεται να φτάσει άλλοϋ. Πως κατορθώσει να διατηρηθεί ή φυλή τόσους αιώνας; Χάρη στην τοπική αυτοδιοίκηση. Αυτή είναι ο κοινωνικός όργανισμός, που και έπλασε τή φυλή τέτια που είναι και τή βάσταξε αιώνας τώρα, ή κοινότητα. Γιατί την ύσρη της στους Έλληνες νομίζει ο Ίδας πως μπορεί να τή βεβαιώσει από την πανάρχαιη έποχή ως τα σήμερα. Ποιοί λόγοι τή δημιούργησαν, δεν τους καλοξεδιαλύνει, μας λέει, ο άνθρωπος ή θάλασσα όμως, που πλάθει τ' άκρογιάλια και τα νησιά και ξεχωρίζει και τις στεριές μπαίνοντας άνάμεσα τους, θα είναι κάποια αίτια.

Είναι τόσο γεμάτος πλάνες και μπερδέματα ο δρόμος που άκόλουθησε έδω για την κατα-νόηση ενός κοινωνικού φαινομένου σαν την κοινότητα, που για να βρούμε άκρη θα έπρεπε να πάμε πολύ μακριά. Μερικές παρατήρησης ίσως φτάνουν. Πρώτα πρώτα ή φυλή, έτσι που τή φαντάζεται σαν μια φυσιολογική λειτουργία με όρισμένες αναλλοίωτες ιδιότητες, είναι όλοτελα άνύπαρκτη. Ούτε ή κοινωνιολογία ούτε ή βιολογία τ' ό παραδέχεται πιά. Η άντίληψη αυτή διαμορφώθηκε και άναπτύχθηκε από τα μέσα επάνω κατω τ' ό περασμένου αιώνα κι έπειτα και—για δυστυχία των έλληνοπληχτων «διανοούμενων» μας—δεν έχει καν έλληνική την καταγωγή της (Gobineau, Chamberlain, Gumplowicz) (με τις θεωρίες αυτές τί σχέση μπορεί να έχει ή άντίληψη τ' ό αρχαίου. Αθηναίου, έξαφνα, που μόλις γεννιόταν βρισκόταν ν' άνήκει σε μίαν από τις 10 «φυλές»;) και δεν υπάρχει πιο άβασίμος ισχυρισμός από τ' ό ότι ή «φυλή» από βιολογική άποψη, είναι ή Ίδια όπως και πριν από 3000 χρόνια.

Έπειτα, ή τοπική αυτοδιοίκηση, ή κοινότητα, τ' ό «κοινωνικό αυτό πρωτοκύτταρο» παρουσιάζεται στην ιστορία με τεράστιες μεταλλαγές, και υποχωρεί ή και ξεμηδενίζεται σχεδόν ήπου έμφανίζεται κάποια γενικότερη δργάνωση συμφερόντων, κάποια έστω και πρωτόγονη άπόπειρα κράτους (ήγεμονία Αθηνών, Σπάρτης κλπ). Δεν παρουσιάζεται μονάχα στην έλληνική ιστορία, παρ' ό και σε παραπολλούς άλλους λαούς (ή ρωσική Μίρ, ή γερμα-νική Mark κλπ.) για να σβύσει όλοτελα μπροστά στα νεότερα μεγάλα κράτη. Βασίστηκε παντού, όπως έδειξε ή έρευνα, επάνω στην κοινότητα οικονομικών συμφερόντων, και όταν αυτά έλειψαν ή πήσαν άλλη μορφή, όταν, έξαφνα, ή κοινωνία πέρασε από τ' ό φεουδαλικό βτάδιο στο κεφαλαιοκρατικό, έσβυσε και ή κοινότητα. Αν ξανασυστήθηκαν μέσα σε νεότερα κράτη οι κοινότητες, μοιάζουν όμως τόσο λίγο με τή μεσαιωνική όσο κι εκείνη με τις άρ-χατες έλληνικές πολιτείες κι αυτές πάλι με την πρωτόγονη κομμουνιστική κοινότητα. Τ σχέση μπορεί να έχει λοιπόν με τή «διατήρηση της έλληνικής φυλής» ή κοινότητα, που έτσι άπόλυτα παρμένη, δίχως συγκεκριμένο περιεχόμενο, δε θα πει τίποτα, και που μάλιστα δεν έλειψαν έρευνητές (Kriemhacher) να την άποδώσουν σ' έπίδραση της σλάβικης χωρικής Μίρ; Έπειδή την παίρνει για καθαρό έλληνικό φαινόμενο και δε λαβαίνει τον κόπο να παρακολουθήσει την εξέλιξη του μέσα στην ιστορία, οίχτείρει τους πρώτους νομοθέτες τ' ό νεοέλληνικού κράτους, που με μια μονοκοντυλιά κατάργησαν τις κοινότητες. Μπορεί να έχει δικιο, μα θα έπρεπε, παρ' ό, να μπει κάποτε και να εξεταστεί και τ' ό άκόλουθο ρόστημα: Οι νεοέλληνες εκάينو νομοθέτες με την κατάργηση αυτή σκότωσαν κάτι που ήταν ακόμα και στην έποχή τους πραγματικά ζωντανό και άκμαίο σαν καθολικό φαινόμενο βέβαια; Γιατί αν σε όρισμένα μέρη για ειδικούς λόγους άνθούσαν ακόμα οι κοινότητες, αυτό είναι άλλο ζήτημα. Άς άπαντήσουν οι πιο ειδικοί. Για τή Σαμοθράκη όμως άναγκάζεται και άθελα τ' ό Ίδας να εξιστορήσει πάρα κάτω («Οι Σκλάβοι») πόσο μίξερ λειτουργούσε στις ήμέρες του, ο θεσμός αυτός και πως βρισκόταν σχεδόν σε άποσύνθεση, επειδή δε μπορούσε πιά να ύπηρετήσει τα συμφέροντα, άφοϋ δεν ήταν τα Ίδια για όλους.

Κόμμα που τή βάση αυτή τή μόνη πραγματική, τα οικονομικά συμφέροντα δηλ. τή μιάται πολύ σπάνια. Τότε μπορεί και βλέπει κάπως καθαρότερα, όπως έξαφνα όταν τ' ός να ξεκαθαρίσει τή σχέση κατακτητών και κατακτημένων και την αίτια της

αύθυπαρξίας που οι πρώτοι αφήνουν¹ στους δεύτερους, διακρίνει πώς «κάθε κατάκτηση είναι νέα ίσοροπία από συμφέροντα». Μά λες και κάτι τον σπρώχνει από μέσα του να παραιτήσει γρήγορα το στέρεο έδαφος. "Όλοι οι ξένοι κατακτητές, λέει, σεβιάστηκαν τις κοινότητες, μόνο οι Έλληνες οι ίδιοι τις κατάργησαν, ενώ πολλές φορές τους γλύτωσε από το θάνατο. Μήπως έχασαν και τη θέληση της αυτοσυντηρησίας; "Αλλά και τι αξίζει να θέλει να ζει μια φυλή αν δεν θέλει και να κηρύσει; Τι θα πει να θέλει να ζει μια φυλή και τότε και πώς παρουσιάζεται αυτή ή θέληση, και είναι τάχα ζήτημα της βούλησης των ατόμων, τα προβλήματα αυτά δεν τον ενδιαφέρουν παρά τον συνεπαίρνει ολόκληρον ή φράση εκείνη: «ή θέληση της νίκης» (ή ομοιότητα της με τη νικητική «θέληση της δύναμης» δεν είναι μονάχα στις λέξεις).

* *

«Νίκη». Είχε πει προηγουμένως (*Κοινότητες*) πώς «σκοπός των κατακτητών δεν είναι να εξαντληθούν πολεμώντας από πείσμα μονάχα να σβύσουν κάθε ξένη ζωή γύρω τους», παρά ν' αναγκάσουν τους λαούς ν' αναγνωρίσουν την εξουσία τους. Μά τώρα τα ξεχνάει όλα αυτά. Σά να του πήρε τα συλλοϊκό του ή λέξη «Νίκη» και, θυμούμενος και την άλλη εκείνη τη φρενωτή μαρμαρένια Νίκη της Σαμοθράκης (το γνωστότατο ελληνιστικό άγαλμα, που Γάλλοι τό πήραν από το νησί στο Λούβρο του Παρισιού), νιώθει να του φουρνώνουν και το ίδιο φρενά, που για πολλή ώρα τον σηκώνουν στα σύννεφα μακριά από κάθε πραγματικότητα. Και μεθώντας από τα λόγια του τα ίδια, ξεσπάει σ' ένα λυρικό ξεχειλισμα άδουγκράτητο, σ' έναν ξόφρενο ύμνο στη Νίκη και στο Νικητή, που, τώρα, «χωρίς σκοπό αγωνίζεται για τη Νίκη» και «δεν πολεμάει για κανέναν άλλο σκοπό παρά για να νικήσει». Σάν ύμνος μπορεί να είναι δημοφής, άνακλι κατάφορτος από υπερβολές και σοφιλidia. Τα νοήματα όμως άδύνατο να τα παρακολουθήσει κανένας. Είναι ζήτημα μάλιστα, αν κι ο ίδιος έδινε πολλή σημασία σ' αυτά, αφού εκείνο που προπάντων θαυμάζει είναι ο «τεχνίτης στο γράμμα».

Και ίσα ίσα βρίσκει ευκαιρία στο επόμενο κεφάλαιο «Το Φεγγάρι» να ειρωνευτεί σαρκαστικά την επιστήμη, βάζοντας αντίκρου της τη φαντασία. Φεγγάρι ονομάζεται το ψηλό βουνό της Σαμοθράκης μ' ένα πολύ περίεργο νταντελωτό τραχύ περίγραμμα, που το σχηματίζουν άπειρες μυτερές κορυφές. Το διηγώθηκαν πώς ένας Άγγλος ελληνιστής ήρθε επίτηδες από την Άγγλία στη Σαμοθράκη για να ιδεί αν αλήθεια βλέπει κανένας από την κορυφή του Φεγγαριού την Τροία, όπως λέει ο Όμηρος. «Η ιστορία» αυτή τον διασκεδάει πολύ, γιατί δείχνει που φτάνει ή επιστημονική μανία, που δε διστάζει να πασπατέψει, να ψάχνει, να αναποδογυρίζει κάποτε και την τέχνη ακόμα(!) για να βρει αποκάτου την αλήθεια. Αυτόν όμως από μικρό τον ένθουσιάζουν τα λόγια του Πλάτωνα: «Τι είναι αλήθεια;» σάμπως υπάρχει κανένα ψέμα; «και γιατί να ψάχνουν τόσο πεισματάρικα για ν' ανακαλύψουν την Αλήθεια, ενώ θά ήταν πολύ εύκολο να την πιάσουν»; Υπάρχουν πολλές μικρές αλήθειες που τις πλάθει ο καθένας πάντα ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του, τη δύναμη του ή την άδυναμία του. «Δεν ταιριάζει να πιστέψει κανείς πώς είναι ή Αλήθεια» βσα πλάθει, γιατί αυτό είναι ψέμα. «Αν όμως αυτό το ψέμα βοηθεί τον άνθρωπο να ζήσει»;

Οι στοχασμοί του αυτοί που θα τις υπόγραφαν μ' ένθουσιασμό κι ένα σωρό άλλοι διανοητές μας (οι ίδιοι που ένθουσιάζτηκαν και με το στενό ρελατιβισμό του Pirandello), δείχνουν έξακολουθητικά την ίδια ατομικιστική και ιδεαλιστική άπειρη, που με τα ξεκάφρωτα λογικόφρανα σχήματα της έμποδίζει την κατανόηση και το πιό άπλοο φαινόμενο. Βέβαια δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια. "Όσοι το υποστηρίζουν εκφράζουν, χωρίς να έχουν πάντοτε συνείδηση του τι λένε, τους πόθους μιας κοινωνίας που ενδιαφέρεται για την αιώνια διατήρηση μιας όρισμένης κοινωνικής κατάστασης. Η σχετικότητα όμως της αλήθειας δεν κρεμείται καθόλου από το κάθε άτομο. Η έρευνα έδειξε, πώς ή αλήθεια αλλάζει με τις εποχές και με τις κοινωνικές τάξεις. Κρίμα που δεν υπάρχει ο καιρός και ο τόπος που χρειάζεται, άλλως δε θά μπορούσε να υπάρξει πανηγυρική διάφρευση των λόγων του Ίδα από μια ανάλυση της δικής του «αλήθειας». Θα φαινόταν καθαρά πώς ή «αλήθεια», του είναι κάθε άλλο παρά δημιουργία του ατόμου του ούτε άλλων «ατόμων».

(άκολουθεϊ συνέχεια)

1) Όταν την αφήνουν! Κι αυτό αλλάζει με τις εποχές και με τα συμφέροντα. Υπάρχει κάποιος λόγος, που ο Κεράλ δε φέρθηκε καθόλου σαν το Μωάμεθ το Β'.

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Η ΤΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ

(Απάντηση στον κ. Μίτα)

Ο κ. Μίτας προτιμα το σύστημα του τονισμού όλων των λέξεων με οξεία. Και απορεί γιατί δεν είπα τίποτε γι' αυτό. Μα, καθώς λέει πάλι ο ίδιος, «το παραμέρισα, γιατί μ' αυτό θάχουμε, όπως και σήμερα, πάλι πολλούς τόνους». Αυτό είναι βέβαια. Θάχουμε πολλούς τόνους περιττούς και παράλογους. Και γιατί το απλό, το απέριτο, το λιτό, είναι πάντα ωραίο.

Μα τον κ. Μ. δεν τον καταλαβαίνω καλά. Γι' αυτόν η συνήθεια έχει την πρώτη θέση στο ζήτημα. «Όπως είμαστε συνειθισμένοι... θα δυσκολευτούμε...». Μια φορά και καθιερώθηκε ο τόνος... εμείς οφείλουμε να τον σεβαστούμε (!). Δε μπορούμε να κάμουμε κι' αλλιώς (!). Μα, αν ήταν έτσι δε θα κάναμε λόγο για καμία μεταρύθμιση, αφού οφείλουμε να σεβάμαστε κάθε πράμα που καθιερώθηκε. Και όμως ο ίδιος πιο κάτω υποστηρίζει πως πρέπει να μεταρρυθμίσουμε την ιστορική ορθογραφία. Αυτήν λοιπόν δεν οφείλουμε να τη σεβαστούμε; Και όμως η ιστορική ορθογραφία στις ρίζες είναι πιο δικαιολογημένη από πολλούς τόνους, και χρειάζεται πολύ περισσότερη σκέψη προτού την αγγίξουμε.

Ας εξετάσουμε τώρα, αν το σύστημα του γενικού τονισμού είναι τόσο απλο όσο το νομίζει ο κ. Μ. «Ένας κανόνας, λέει, θα διδάσκει όλο τον τονισμό: «Κάθε λέξη θέλει κ' έναν τόνο, στη συλλαβή που τονίζεται κάπως δυνατότερα από τις άλλες». Λησιμονει πολλά πράματα ο κ. Μ. Θα ρωτώ πως, αν μελετούσε προσεχτικότερα την πρότασή μου, δε θα είχε τόσο πολλές αντίρρησης. Ο κανόνας-του, πρώτα, δε σκεπάει όλη την έκταση του ζητήματος. Δε λέει τίποτε για τα μονοσύλλαβα, που δεν έχουνε «μια συλλαβή που να τονίζεται δυνατότερα απ' τις άλλες». Και μένει αιμρίβολο αν αυτά θα τονιστούν ή όχι. Λοιπόν συμπληρώνω σύμφωνα με την ιδέα του: «θα τονιστούν και τα μονοσύλλαβα». Ύστερα έρχονται οι εξαιρέσεις: «Εξαιρούνται τα άρθρα, ο, η, οι, το ως και τα εγκλιτικά».

Μα τώρα ας ιδούμε αν και αυτός ο συμπληρωμένος κανόνας ικανοποιεί όλες τις ανάγκες της γραφής. Τι θα κίμει το σύστημα του κ. Μ. με τη φράση: δε μου ξήγησε γιατί (γιατί) είτατε βιαστικός; ρωτώ γιατί (γιατί) πρέπει να πάμε; Πώς θα ξεχωρίσει το για να (για) ιδούμε από γιά (φέρε) να ιδούμε; Δεν ήξερα πως (ότι) ήρθες και δεν ήξερα πως (με πιο μέσο) ήρθες. Αυτός που κίμει και αυτός που κίμει; Ναι, μί την αλήθεια και ναι, μα (αλλά) την αλήθεια θα την πο; Ναι πηγαίνω λοιπόν και νά (ιδού) πηγαίνω λοιπόν.

Ας μη μου πει ο κ. Μ. πως σε μερικές απ' αυτές τις φράσεις το κόμμα δείχνει την έννοια. Πρώτο, αυτό δε συμβαίνει σε όλες, και δεύτερο, έχω να παρατηρήσω, όπως το έγγραφο κι' άλλου, πως το κόμμα, που είναι ένα χρησιμότερο σημάδι για να σαφηνίζει το νόημα της φράσης, δεν ξαίρουμε ακόμη ούτε να το βάλουμε όταν πρέπει, ούτε συνεπώς, να το προσέχουμε όταν διαβάζουμε. Ακολουθούμε δουλικά ένα σχολικό κανόνα: «Όταν έρχεται ότι, αν, διότι, που, ο οποίος... βάζε κόμμα»¹

1) Κατα σύμπτωση διαβάζω σε μια εφημερίδα την ακόλουθη περίοδο, που επικυρώνει θαυμάσια την παρατήρησή-μου, και δείχνει πως μπορεί ένα κόμμα να αναποδογυρίσει το νόημα μιας φράσης. «Δεν θα μεταβληθώμεν ως προσήτας Ιερειμ και δεν θα καθήσωμεν επι των ερειπίων, δια να θρηνησωμεν. Όχι, (κόμμα) διότι είναι δυνατόν να λησμονήσωμεν τας μικρας και θαλασρας Ελλάδας της Μικρασιας...». Θέλει να πει βέβαια δε θα θρηνησωμεν, μα αυτο δε θα πει πως μπορούμε να λησμονήσωμεν... Ο απροκατάλητος όμως αναγνώστης θα καταλάβει ακριβώς το αντίθετο: δε θα θρηνησωμεν, και λόγος είναι επειδη μπορούμε να λησμονήσωμεν... Και όλη αυτή την καταστρόφη την έφερε εκείνο το αφηρολογόγητο κόμμα που μπήκε στο όχι.

Να με συμπαθήσουν οι αναγνώστες αν τούς πονοκεφαλω με τέτοια ψυχολογήματα, μα η ταπεινή—μου γνώμη είναι πως αυτά τα πραγματάκια έχουνε βαθύτερη ψυχολογική σημασία.

Αυτά λοιπόν είναι που μας αναγκάζουν να σκεφτούμε πως πρέπει μερικά μονοσύλλαβα και το γιατί να μείνουν άτονα. Αυτή είναι, να πούμε, η πρώτη αφορμή που δίνει γένεση στο τονικό ζήτημα. Πιστεύω να αναγνωρίζει ο κ. Μ. πως αυτά είναι απαραίτητα, μονάχα δεν τα πρόσθεξε. Ύστερα, άμα σπάσουμε μια φορά σ' αυτά την τόσο αξιολογική συνήθεια, δυσσιάζονται—την στη λογική της ανάγκης, παρουσιάζονται από πίσω—τους μια αρμαθία άλλα μονοσύλλαβα: *θά, νά, καί, μέ, σέ, άς, άν, τί*, (αιτιολογικό), *τόν, τήν, τούς,...* και μας ρωτούν για ποιο λόγο τους βάζουμε τόνο, και υψώνεται εμπρός—μας ο παραλογισμός του τονισμού—τους. Και καταλήγουμε στην ιδέα (βαθμίδα πρώτη) πως θα είναι πολύ πραχτικό, μάλλον αναγκαίο για την ομοιομορφία, ν' αφήσουμε όλα τα μονοσύλλαβα άτονα, εκτος σπο κεινα τα ορισμένα. Και ύστερα βλέπουμε καμία φράση σαν τούτη εδώ: *για να μη σου το πω και χαϊρώμαιτε για την απλότητα και την ομορφιά της γραφής—της απέναντι στην άλλη: γιά νά μή σου τό πώ.*

Λογικά, θά μπορούσαμε ίσως να σταθούμε εδώ. Είναι, καθως είπα, η πρώτη βαθμίδα. Αυτήν την επιβάλλει η ανάγκη. Όσο για τη δεύτερη, την κατάργηση του τόνου στη λήγουσα των πολυσύλλαβων, παραδέχομαι πως δεν την επιβάλλει πραγματική ανάγκη, την υπαγορεύει μονάχα η αγάπη της απλότητας. Ο κ. Μ. παραπονιέται που καταργώ κανόνες και στη θέση—τους βάζω άλλους. Καμία γλώσσα δε γράφεται χωρίς κανόνες. Φαντάζομαι τι δυσκολία θα τραβα το παιδι στο γαλλικό σχολείο για να μάθει να ξεχωρίζει τότε το ον είναι σύνδεσμος διαζευτικός, για να το γράφει έτσι, και τότε είναι επίρρημα τοπικό, για να βάλει βαρεία. Αλλά δεν υπάρχει άλλος τρόπος: *πρέπει να το μάθει*. Και το μαθαίνει. Το ζήτημα δεν είναι να μην έχουμε κανόνες. Εκείνο που ζητούμε προ πάντων είναι το αποτέλεσμα: να έχουμε ένα σύστημα όσο γίνεται απλο, με όσο μπορεί λιγότερα περιττα σημάδια, και που να μη μας φέρνει ποτε σε εκφράσεις διαφορετικές, αυτο που συμβαίνει με το σύστημα του γενικού τονισμού.

Ο κ. Μ. βρίσκει δυσκολίες στην ανάγνωση και στη γραφή. Τις λέξεις σαν το *αλλά* «θα σκεφτόμαστε καλά και ύστερα θα τις διαβάσουμε». Στο τέλος όμως θά τις διαβάσουμε, ενώ με το *για να μάθουμε* και με το *δεν ήξερα πως ήρθες* όσο κι αν σκεφτούμε, δε θα καταλάβουμε ποτε τι ήθελε να πει εκείνος που τα έγραψε. Όσο για τη δυσκολία που βρίσκει ο κ. Μ. στη γραφή, δε μπορεί απτην πράξη να κρίνει, γιατί δε θα έχει γράψει βέβαια ως τώρα παραπάνω από δέκα λέξεις με αυτο το σύστημα. Εγώ τον βεβαιώνω πως, άμω γράφω μια σελίδα, τόσο πολυ συνειθίζω, που ύστερα, όταν θα γράφω με την καθιερωμένη γραφή, λησιμονω νά βάζω τους τόνους.

Σε μερικά άλλα σημεία όλος διόλου δεν κατάλαβα τον κ. Μ. Λυκολεύομαι, λέει, να σηκώσω τον τόνο απο μερικές λεξούλες, αν και εκεί μπήκε ολότελα αδικαιολόγητα. Ποιες είναι αυτές οι λεξούλες, μουστήριε. Σ' εκείνα τα ορισμένα μόνια όπου διατήρησα τον τόνο, εξήγησα την ανάγκη. Έτσι έχει και η γαλλική *a-à, la-là, ou-ou*. Στα ιταλικά *e-è*.

Αφου οφείλουμε να σεβόμαστε τους τόνους που καθιερώθηκαν, κώς δε διαμαρτύρεται ο κ. Μ. για κάποια άλλη καινοτομία, που δεν είναι δική μου. Βλέπω στο σημείωμά-του: «*το σύστημα του*», «*η ύπαρξη του*», δίχως δεύτερο τόνο. Είτε ο ίδιος τα έγραψε έτσι, είτε τυποήθηκαν έτσι σύμφωνα με το σύστημα που επικράτησε τώρα τελευταία, πως δε λέει τίποτε γι' αυτήν την αξιόπληρη συνήθεια; Αποφασίσαμε να καταργήσουμε έναν τόνο, και, αντι ν' αρχίσουμε απο πλήθος των περιττων τόνων στα *θα, να,...* αρχίσουμε απο έναν που είναι απτους πιο ζωντανους και αληθινους. Αυτο λέγεται αρχίζω μια μεταρύθμιση απτην ανάποδη. Μου είπαν πως, επειδη αυτές οι λέξεις έχουν έναν τόνο, δε χρειάζονται δεύτερο. Και ποιος νόμος λέει πως κάθε λέξη πρέπει να έχει έναν τόνο και μόνο έναν; Νά μερικές που θέλουνε δυο και μερικές άλλες που δε χρειάζονται κανέναν. Εγώ, κάθε φορά που απαντω απτην τη γραφή, μου έρχεται να διαβάσω το σύστημα τοδ... και περιμένο να βρω παρακάτω ένα όνομα στη γενική.

Ελισσαίος Γιανίδης.

N. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ. «Νικηφόρος Φωκάς» δράμα 'Αθήνα, 1927.

Ο Νικηφόρος Φωκάς του κ. Καζαντζάκη που κυκλοφόρησε αυτές τις μέρες είναι λυρικό δράμα με ιστορική υπόθεση. Ο τίτλος αυτός δε λέει τίποτα, γιατί πολυ συχνά σκεπάζεται η μορφική αδυναμία με ρητορικά και φουσκωμένα λόγια, και στην ιστορία κατατρέβουν πολλοί, άμα τούς λείπει η επινόηση ή όποιοι κινούνται από όρισμένες αισθητικές ή εθνικιστικές θεωρίες, ξένες προς την καλλιτεχνική δημιουργία.

Έδω όμως έχουμε μπροστά μας ένα ποιητικό ξέσπασμα τόσο άτρυφο, που σέ χτυπάει κατακέφαλα σά δυνατό καθάριο κρασί και σου αναποδογυρίζει όσες προσχηματισμένες ιδέες είχες για αισθητική ένδπωση, ένότητα, ένδιαφέρο, δράση, διάλογο, και άλλα. Θάξιζε τον κόπο, σάν πνευματικό παιγνίδισμα, να γραφτεί μιá Ποιητική με βάση το έργο τουτο. Μά ή αλήθεια του πάθους που αποπνέει από τό σύνολο, όσο κι από την κάθε γραμμή, βρίσκει στη ραγδαία εξέλιξη, που μονάχα μπορούν να την καταλάβουν όσοι περάσανε ποτε όξύτατες διανοητικές ή ψυχικές κρίσεις.

Ο «Νικηφόρος» είναι δράμα έσωτερικό, που ξετυλίγεται στην ψυχή του ήρωα σέ λίγες όρες, που συμπυκνώνουν τη ζωή του ολόκληρη. Τάλλα πρόσωπα είναι τό καθένα σάν τό αντιπρόσωπο μιās του διαφορετικής στιγμής και παραστέκονται, πλακωμένα από τις άτομικές τους μικροφιλοδοξίες και πάθη, στην περιστροφική δόνηση που σφίγγει τό Νικηφόρο από άγωνία σέ άγωνία, ως την υπέρτατη στιγμή που ξεσκαπάζει τό Θεό στο ίδιο του τό στήθος. Ύστερ' απ' αυτήν, κι ως ξαναπάσει στον ανθρώπινο φόβο, στην ανθρώπινη ήδονή και λαχτάρα, ή ζωή γίνεται άβίασταχη από την ίδια της πληθώρα. Κι οι συνωμότες που μπαίνουν να τον σκοτώσουν, ξετελιώνουν την άδιέξοδη άνάταση με τον άσπαστο κύκλο, που ή ανθρώπινη ψυχή δε μπορεί να περάσει παρά με τό θάνατο. Έτσι κι έδω άκόρια, ή έξωτερική πράξη ξεπροβάλλει από έσώτατη αναγκαιότητα. Ύστερα, σέ λίγες γραμμές, ή ζωή ξαναπέφτει πίσω στα παλιά καλούπια, χαλαρωμένη. Ο νέος αυτοκράτορας είναι σκληρότερος από τον προκάτοχο του. Έξήγησε στενά, με την πολιτική του μονάχα σημασία, τό ίδιότατο της ανώτατης εϋθύνης που δονούσε τό Νικηφόρο απέναντι στο θεό του. Το χυρτασμένο μίσος σωπσίνει ή άσχημονει. Και ή Θεοφανώ που αντιπροσώπεβε όλη τη γλύκα της γής, καθως θολώνει τα φρένα των άντρών την ώρα της ώριμης πράξης, ξεφωνίζει τώρα νικημένη, ενώ τη σέρνουν στην παντοτινή έξορία της.

Από την ώρα που πέφτει ή φανταστική αυλαία, τα πρόσωπα του δράματος δε μάς ένδιαφέρουν πιά καθόλου' τόσο τέλεια είναι ή πνευματική ένότητα που τα συμπυκνώνει σέ μιá στιγμή. Μά τι ήθελε ό Νικηφόρος και σκορπούσε τόση φλόγα και πάθος τρυγύρω του, που είναι τό πνευματικό κίνητρο που σά βουκέντρα τον στροβιλίζει άκαταμάχητα γύρω από τον ίδιο πυρήνα; Τό βασίλειο του τό κατέχει από τό θεό. Ο θεός του δεν είναι ή ώφελιμιστική φόρμουλα της εϋτυχίας, της καλοζωίας του πλήθους. Είναι ό άγριος κυβερνήτης της Παλαιάς Διαθήκης που ζώνει τα νεύρα των πιστων του με τριδίπλο χαλκό και τους μαστιγώνει άνίλει προς ένα άκατανόητο σκοπό. Είναι εκείνος που δεν ήρθε να φέρει ειρήνη παρά μαχαίρι. Καλά, ως ένα ώρισμένο σημείο, ως ένα πολυ προχωρημένο σημείο της ζωής του, ως τα χτες, ό Νικηφόρος τον πίστεψε όπως του είχε παραδοθεί, και του έδινε με φόβο κι εϋλάβεια τό μερίδιό του από τις νίκες που όλοένα τον στεφάνωναν. Μά τώρα που ή πρώτη σκιά της άποτυχίας τον άγγιξε με τη μαύρη ιπερούγα της, κατατρέβγει στο θεό του και ζητάει με ύπομονη στην αρχή, με όργή έπειτα, την προστασία, την άνταμοιβή για τη δούλευση του. Και καθως έπεσε ή πεποίθηση στο στήθος του, έτσι πέφτει και ό θεός ματωμένος, χλωμός, άξιολύπητος στα πόδια του και ζητάει βοήθεια. Άγανάκτηση και μίσος κυριέβει τό Νικηφόρο στην αρχή—παιώς τον γελοούσε λοιπόν τόσα χρόνια; Μά ή συμπόνεση για τό αδύνατο αυτό πλάσμα του φουσκώνει την καρδιά από μεγαλοφροσύνη και ήρωισμό. Άν ό θεός είναι αδύνατος, θά τον κάνει αυτός φουσκώντας τη θνητή του πνοή στο άλλο ξεσκίδι που λάτρευε. Και ή φωνή του θεομή τώρα, γενναία και άτρεμη, άντικρίξεται από άλλη φωνή βουερή. Έ

μυστικόπαθη ταύτιση θεοῦ καὶ πιστοῦ ὑψώνεται σὰ φούγκα σφιχτοδεμένη. Αυτό είναι τὸ *intermezzo*, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀγωνίζεται μαζί με τὸ Νικηφόρο νὰ βρεῖ τὸ Θεό, τὸ Θεὸ μας. Γιατὶ θρησκεία δὲν εἶναι μονάχα οἱ πεθαμένοι τύποι ποὺ βγήκαν ἀπὸ τὸ διανοητικὸ σκοτάδι. Γιατὶ θρησκεία δὲν εἶναι μονάχα οἱ πεθαμένοι τύποι ποὺ βγήκαν ἀπὸ τὸ διανοητικὸ σκοτάδι νὰ ἐξυπηρετήσουν ὅσους μισοῦν τὸ φῶς. Ἡ συνείδηση μιᾶς ἄμεσης ἐπαφῆς με κάποια γενικότερη, ἀνώτερη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πνοή, ἢ ἀγωνία νὰ τὴ συλλάβουμε καὶ ἢ ἀγωνία ἴσως νὰ τὴ βοηθήσουμε νὰ νικήσει εἶναι πραγματικότητα ἀπαραγνώριστη. Καὶ μᾶς τὴ δείχνει νὰ τὴ βοηθήσουμε—καὶ στὴν Ἀσκητική—ὄχι κανένας παλαιὸς δραματιστὴς. Ὡς τὴ δείχνει ὁ στὸ Νικηφόρο—καὶ στὴν Ἀσκητική—ὄχι κανένας παλαιὸς δραματιστὴς. Ὡς τὴ δείχνει ὁ Καζαντζάκης, ποὺ τὸ λαγαρό καὶ ἀεικίνητο μυαλό του χώνεψε τὴς περισσότερες, καὶ πῶ ἀγκαθωπὲς σύγχρονες φιλοσοφικὲς ἢ κοινωνικὲς θεωρίες, καὶ δὲν ἐχόρτασε. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ Νικηφόρο μᾶς φωνάζει: Νὰ τραβήξουμε μπρὸς! Νὰ προσπαθήσουμε με ὅλη μας τὴ δύναμη, ἔτσι χωρὶς ἀνταμοιβή καὶ χωρὶς τέλος, νὰ σωθοῦμε ἀπὸ τὸ μοιραῖο βᾶρος ποὺ μᾶς πιέζει πρὸς τὰ κάτω, καὶ νὰ σώσουμε τὴν ἀδύνατη αὐτὴ πνοή ποὺ μᾶς κυριαρχεῖ, τὴ μικρὴ φλόγα ποὺ «λοχίζει τὸ σκοτάδι».

Καὶ ἡ ἐνότητα στὴν ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ—ἕστερ' ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια, γιατί ὁ Νικηφόρος εἶναι νεανικὸ ἔργο—μᾶς γερμίζει με δέος.

Τὶ νὰ πῶ γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ ἔργου; Εἶναι τόσο τέλει καὶ τὴν ξεχνᾷς. Ὁ διάλογος σὲ ἁπλοῦς δεκατριούλλαβο, με πλοῦτο γλωσσικὸ ἀφάνταστο, χωρὶς τὴν ἀπελπιστικὴ καὶ ἀποκειμιστικὴ ὁμοιοκαταληξία ἀνά δυὸ, τρέχει εὐκολα καὶ μεταπηδάει ἀσκόνταρτα, στὰ λωριζότερα μέρη, στὴν ἐλεύθερη στροφὴ. Μὰ ἐκεῖ ποὺ κυλάει σὲ ἀκέρια καὶ καθαρὴ ὁμορφιά, εἶναι τὰ χορικά. Οἱ σκλάβες ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη ἢ Ρούσα Ὀλέσα ἢ Σαρακηνή, ἢ Βουλγάρια, ἢ Κρητικιά, μαζώνονται με τὴ βία νὰ προσκυνήσουν καὶ κρυφολένε τὸ μίσος τους με λόγια ἄγρια καὶ ταιριασμένα. Ἡ καθενιά μισεῖ με τὸ δικὸ της τρόπο, ὅπως ἀγαπᾷ καὶ τὴν πατέρα της, τὸ παιδί, τὴ μητέρα της ἢ τὴ θρησκεία της διαφορετικὰ. Ἡ ἐνότητα τοῦ αἰσθηματός τους διακλαδώνεται σὲ χιλίους τρόπους καὶ χαραχτῆρες. Ποτὲ με τὴν ἀγάπη δὲ μίλησε Ἕλληνας γιὰ τὴν Ἀραβία, τὴν Ἀνατολή, τὸ Χαλέπι. Τὸ πρῶτο χορικὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ωραιότερα πράγματα ποὺ ἔχουν γραφεῖ Ἕλληνικά. Καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία ξαναρχεῖται ἐλευθερότερα ἀπὸ κάθε ἀνάγκη καὶ ξαναφέρει μαζί της ὅλη τὴν ποιητικὴ δροσιά, ὅλο τὸ λυρικὸ τόνο ποὺ ἔχει χάσει ἀπὸ τὴ βιασμένη της ἐπανάληψη. Σὰ γέφυρα νερὸ τρέχει ἀλλοῦ ἀθόρυβη κι ἀλλοῦ ροχθίζει σὲν πάνω σὲ χαλίκια καὶ χάνεται κάποτε σὲ καλαμιές πυκνὲς σὲ ἴσους, ρυθμικοὺς στίχους, γιὰ νὰ ξαναφανεῖ πῶς κάτω γελαστὴ καὶ παντοδύναμη. Καμιά μονοτονία, καμιά βιασμένη πολυτροπία. Τὸ ἴδιο στὸ *intermezzo*, τὸ ἴδιο σὲ ὅλα τὰ πῶ συγκινητικὰ μέρη. Προσπάθησα μάταια νὰ φέρω τὴν πλούσια αὐτὴ ποικιλία σ' ἕναν ἀπλό-στερο τύπο. Μέτρησα στίχους, συλλαβές, λογάρια στροφές, τίποτα. Κι ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ μοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση δεμένου μέτρου.

Εἶναι σχεδὸν γελοῖο σήμερα νὰ πεῖ κανεὶς με λύπη, τὴν ὥρα ποὺ ἑλληνικὴ σκητὴ μόλις ὑπάρχει, πῶς ἕνα τέτιο ἔργο θὰ ἔπρεπε κάπου νὰ παιχτεῖ, σὲ θέατρο λυρικὸ, ὅπου θὰ πῆγαιναν ἄνθρωποι με διάθεση περισσότερο ν' ἀκούσουν παρὰ νὰ γαργαλιστοῦν, νὰπολάψουν καθαρὰ αἰσθητικά, χωρὶς τὴν κατώτερη συγκίνηση τῆς περιπετειώδους δράσης. Κι ὅμως εἶναι κρίμα, σὲν ἐχθετο, νὰ μὴ χαρεῖ ποτὲ τὸ ἔργο τοῦτο τὸ χᾶδι τῆς φωνῆς καὶ τὴ λάμψη τοῦ χρώματος. Ἄν ποτὲ παιζόταν, θὰ μ' ἄρεσε νὰ παίξω τὴ Σαρακηνή, τὴν πῶ ἀγριεμένη σκλάβια εἶναι τὸ πρόσωπο, ποὺ μετὰ τὸ Νικηφόρο, ὁ ποιητὴς ζωντάνεψε περισσότερο. Α.

ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ: Ὁ Σκέλεθρος κι ἄλλα διηγήματα. Κύπρος.

Δίχως ἄλλο, γιὰ νὰ κρίνει κανένας τὸ βιβλίον, χρειάζεται νὰ τὸ ἀπομονώσει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ κ. Νικολαΐδης, ὁ ἄδολος φίλος, ὁ ἀνυπόκριτος, ὁ διαχυτικὸς, ὁ ἐνθουσιαστικὸς, ὁ γεμάτος πίστη γιὰ τὴν τέχνη κι ἀγαθότητα γιὰ τὴ ζωὴ, εἶναι τόσο ἀσυμφίβητος, τόσο ἕνος με τὴν ἐπιφύλαξη καὶ τὴν ψυχρὴ περίσκεψη τῆς Κριτικῆς!

Ὁ «Ἀδέξιος» εἶναι, μέσα στὸν τόμο τῶν διηγημάτων του, τὸ πῶ ποιητικὸ. Ἕνας ἀνθρώπινος τύπος, ἕνας φτωχὸς μελλοθάνατος ἀνάμεσα στὴν ἀπόκρια καὶ στὴν ἀγγόνη. Κι ἕνας κρεμασμένος παλιάτσος, ἀποκριτικὸ ντόμινο, με δυὸ ὕφεις ἀντίστροφες, με δυὸ ἀντίμαζες πλευρές, ποὺ ὁ καθένας παίρνει ὅποια τοῦ ἀξίζει. Ὁ Πιερρότος τοῦ Βερλαίν, συγκρατημένος, σὲ μετριοφροσύνη του κι ἀπαράμιλλα εὐγενικὸς, σὲ θλίψη του, ἐξατμίζει σχεδὸν ὅλοτελα, γιὰ κάθε ἐπιπόλαιο μάτι, κάτω ἀπὸ τὴν πούντρα καὶ τὸ χαμόγελο του, ὅλην τὴν πίκρα καὶ τὸ πάθος τῆς ζωῆς. Μὰ, αὐτὴ, ἐδῶ ἢ ἄσχημη ὑπόσταση, ἢ «πανένια» (γιὰ νὰ θυμηθοῦμε

τὴ φράση τοῦ Ρ. Φιλύρα, ποὺ ἕνας ἄλλος «Πιερρότος» ἦταν τὸ ὑστερο ποιῆμα του) ἢ ὁλοτελα ἄδεια ἀπὸ μέσα, ἐπίπεδη, ἀγέρνη, πιότερο σκιὰ παρὰ σχῆμα, τσακισμένη ἀπὸ τὸν ἄνεμο σ' ὅλες τὴς τὴς γραμμές, εἶναι ἕνας σταθμὸς ἀκόμη μακρύτερα, μὰ τραγικότητα γυμνὰ σαρκαστικὴ. Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὸ «Μυστικὸ» εἶναι τὸ σοβαρὰ χαριτωμένο διήγημα τῆς συλλογῆς. Ἀπὸ μιὰ ζωηρὴ ἡθοιογραφία, ἀνεβαίνει σὲ ἀληθινὴ ψυχολογία. Μπορεῖ ὁ τύπος τοῦ γέρου, νὰ εἶναι κάπως προσχεδιασμένα κομικὸς, —μὰ πάντα ἀρετὰ φυσικὸς—ὅμως ἢ Κερὰ Μαριδίτσα εἶναι ἡ ἴδια ἢ ἕκφραση τοῦ ὑστερισμοῦ, τῆς ἀδημονίας, τοῦ πείσματος, μπροστὰ στὸ ἀπρόσκοφτο, μπροστὰ στὸ ἀνεπανόρθωτο. Ἡ σειρὰ τῶν ἀντιθέσεων, ἀνάμεσα στὸ περιβάλλο τοῦ γόμου καὶ τοῦ θανάτου, θάταν γιὰ κάθε ἄλλο συγγραφέα ἕνας πειρασμὸς. Θὰ τόνιζε γεωμετρικὲς ἀντιστοιχίες, ἀντιποιητικότητες καὶ κουραστικὲς. Ἐδῶ περνᾷ ὁλοτελα πολιτισμένα, ὁμαλά, σχεδὸν ἀνεπαίσθητα.

Οἱ «Αἰδύμες» δὲν εἶναι καθόλου κατώτερες σὲ ψυχολογία ἔχουν ἀκόμη γενικότερα μὰ τόσο γυναικεία αἰσθησιμότητα, μὰ τόσο θηλυκὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ καὶ μιὰ γυναίκα συγγραφέας θὰ ζήλεψε τὴν πιστότητα του. Ὑπάρχει ἐδῶ κάποια ἀσάφεια, ποὺ θολώνει μάλιστα στὸ τέλος τὸν τύπο τῆς Ἀντωνίας, μὰ ἡ φυσιογνωμία τῆς Μαριάννας ἀπομένει ἀκέρια: σκληρὴ, δοσμένη στὸν ἑαυτὸ της, βίαιη στὴν πλάνη της, βίαιη στὴν πάλη της, βίαιη στὴν ἀντόβουλη συντριβὴ της καὶ τὴν αὐτοκαταδίκη της.

Ἡ «περιφάνεια τῆς Ὑγείας» εἶναι ἀποκάλυψη ψυχολογικῆς δημιουργίας, καινούργιας πραγματικῆς ἔννοιας. Ἡ ἐξέγερση τῆς ὑγείας ἐναντία στὴν ἀρρώστια, εἶναι σὰ διαμαρτυρία τῶν παλιῶν ἀξιών τῆς Φύσης, ἐναντία σὲς τεχνητὲς ἀξίες, τὴς θετικῆς πραγματικότητας.

Τέλος, γιὰ τὸ «Σκέλεθρο», θᾶπρεπε ν' ἀφαιρεθοῦν ἀνάλυση ξεχωριστὴ. Συνορῆσει, με τρόπο πρωτότυπο, με τὴ μεταφυσικὴ σφαίρα. Ὁ Σκέλεθρος, ὁ φτωχὸς κοκαλιάρης, πούλησε τὸ θάνατο του, γιὰ νὰ κερδίσει τὴ ζωὴ. Πούλησε τὸ «σκέλεθρο» του στὸ Ἰνστιτούτο. Πούλησε κατὰ τὸ ὁλοτελα δικὸ του, τὸ ἀναπαλλοτριωτο, κατὰ τὸ ὁλοτελα ξένο, τὸ ἀπαραβίαστο. Ἡ καταδίκη ἔρχεται ἀκατόσχετη, ἀντὶς ἢ ἀσφάλεια! Ἄν ὁ καιρὸς ποὺ ζοῦμε,—ὁ καιρὸς ποὺ ζοῦμε!—δὲ ἔχεσε ἀκόμη τί θὰ πεῖ Τύφη, θὰ βρεῖ μιὰ ζωηρότατη, λεπτότατη ἀπεικόνιση τῆς Τυραννικῆς Νέμεσης, ποὺ βρίζεται πάντα καὶ παντοῦ, ἀνακατεμένη μέσα σ' ἄψοχα, καλεσμένη μέσα ἀπὸ τὰ νοήματα κι ἀπὸ τὰ λόγια κι ἀπὸ τὴς πράξεις, κάνει τὰ πάντα σύμβολα της, γιὰ νὰ ξεπροβιάσει. Ὁ παράφορος αὐτὸς ἐκνευρισμὸς καταλήγει στὸ τέλος στὸ πείσιμα. Ὁ Σκέλεθρος ἀπανθρακώνεται μόνος του. Τὸ ἀπάτησε τὸ Ἰνστιτούτο! Ἐδουχισμένος νὰ ταυτιστεῖ με τὸν ἔνστιχτο νόμο τῆς φθορᾶς—ποὺ σὲν ὀργανικὴ ὑπαρξὴ ἔχει κι αὐτὸς τὸ μερίδιό του—παράδινει τὰ κόκαλα του νὰ λυώσουν μαζί με τὸ χῶμα, μέσα σὲ βαθυμαῖα ἐκμηδένιση. Μὴν εἶναι τάχα τὸ σύμβολο τοῦ ἐκπολιτισμοῦ, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει ὡς τὴς ἀκρότητες;

Τὸ διήγημα τοῦ Νικολαΐδη εἶναι ἡ ψυχολογία τῆς μυστικοπάθειας ποὺ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη, μὰ ποὺ ἐξελλίσσεται παράλληλα με τὴν καθημερινή, τὴ γνώριμη ζωὴ.

Σὲν τέτιο, φαντάζομαι πραγματικὰ καλλιτεχνικὸ τὸ διήγημα του. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι ἔννοια με διπλὴ ὑπόσταση. Εἶναι ἐρωστὴς τόσο τοῦ φαινόμενου, ὅσο καὶ τοῦ ἀφαιρεμένου, τῆς φόρμας, ὅσο καὶ τῆς ἰδέας. Εἶναι ἡ γέφυρα ἀνάμεσα στὸν πραγματισμὸ καὶ στὸν ἰδεαλισμὸ. Γιὰ τοῦτο, φαντάζομαι τὸ μυστικισμὸ σὲ φιλολογία ἀναπόσπαστα δεμένο με τὸ ὕψος. Τέτιο τέλει ἀρμονία καὶ ἀνταπόκριση, γνώριμα σὲ πρώτα διηγήματα τοῦ κ. Νικολαΐδη. Ἀκόμη θυμάμαι τοὺς «Υπηρέτες» του στὸ «Λόγος»... Ὅμως ἐδῶ—δὲν ξέρω ἂν γυλιέμαι—θαρρῶ πῶς, ἐχτός ἀπὸ τὸ Σκέλεθρο, τὸ ὕψος ἔχει κάπως παραμεληθεῖ.

ὑποθέτω με ἀνησυχία, μήπως ὁ συγγραφέας καλλιέργησε τὸ ὕψος ἀποκλειστικά, ἀποσπώντας το ἀπὸ τὴν οὐσία, σὲς Ἀνθρώπινες καὶ Ἀνθινὲς ζωές. Θάταν κρίμα. Τὸ ἐξαιρετικὸ φροντισμένο—τυπικὰ, συνταχτικὰ αἰσθητικὰ—ὕψος, ποὺ ἔχουν οἱ μικρὲς ἐκείνες ποιητικὲς πρόζες, τὸ φαντάζομαι δεμένο ἀναπόσπαστα με τὰ διηγήματα του, κι αὐτὰ—κυβερνημένα με τὴν ἰσορροπία του, τὸ ρυθμὸ του, τὴν τάξη του—φιλολογικὰ ἔργα ὁλοτελα ἄρτια!

ΓΕΛΛΟΣ ΑΓΡΑΣ

ΡΟΥΒΛΙΑ. "Όταν οι «λευκοί άνθρωποι» αναλαβαίνουν να εξογιάνουν γύρω τους την ατιμωμένη, τί άρατα έργα δημιουργούνται! Τι τιμωτήτα, τί εδύτητα στα μέσα της πολεμικής τους! Μας χρειάζονται έντυπώσεις χοντρικές για τον «κοσμάκη». Πλαστογραφούμε ένα τηλεγράφημα του κ. Πανουργιά, προσθέτοντας το όνομα του κ. Γληνού, για να ποδαίξουμε, πώς οι μπολσεβίκοι που βάζουν στα ελληνικά σχολεία της Ρωσίας τη δημοτική γλώσσα, βρίζονται σε άμεση συνεννόηση με τους έδω άρχηγούς του μαλλιαρισμού. Άρα ρούβλια, άρα δάχτυλοι, άρα τρέμε λαέ τη γλώσσα σου, τη γλώσσα, που ύστερα από έκατό χρόνια άποφύτισε το κράτος να σου δώσει για όργανο της πνευματικής σου ζωής.

Μά και τί θαυμάσιοι συλλογισμοί για να βγει κάποιο συμπέρασμα από τη χυδαία αυτή ένόργεια των «λευκών ανθρώπων». Ήπειδή στη Ρωσία βρίζουν στα ελληνικά σχολεία τη γλώσσα, που το ελληνικό κράτος έχει βάλει στα δικά του, άρα... βρέχει. Μά την ίδια γλώσσα έχουν οι Έλληνες και στην Αίγυπτο και στην Αμερική, και στην Κύπρο και στα Αιωδεκάνησα. Τότε; Βγάλετε συμπέρασμα, αν θέλετε.

ΕΚΒΙΑΣΜΟΙ. Ο κ. Νικολούδης εκβιάζει τον κ. Μεταξά να ταχθεί αλληλέγγυος με το άρλούμπικο «έκπαιδευτόν του πρόγραμμα». Γιατί αν φύγει ο κ. Νικολούδης, φέβγει και ή μόνη πρωινή έφημερίδα του κόμματος των Ήλευθεροφρόνων. Ο κ. Μεταξάς εκβιάζει τον κ. Καφαντάρη να δεχτεί κατ' άρχήν, πώς ο κ. Νικολούδης χτυπάνευς τη μεταρρύθμιση, που ο κ. Καφαντάρης την πιστέβει για σωστή, σώζει την παιδεία από την κακοδαιμονία της. Γιατί αν φύγει ο κ. Μεταξάς, διαλύεται ή κυβέρνηση συνασπισμού και το πρόγραμμα της «οίκονομικής άνορθώσεως» πάει περίκατο. Ο κ. Καφαντάρης εκβιάζει τον κ. Παπαναστασίου να μην παρατηρήσει τη στιγμή, που οι ύποπτες μανούβρες του κ. Νικολούδη χαντακόνουν το μόνο πραγματικό δώρο της δημοκρατίας στο λαό, τη δημοτική γλώσσα στο λαϊκό σχολείο. Γιατί αν διαλυθεί ή κυβέρνηση συνασπισμού, ή Γεωργική τράπεζα και ή άσφυξία των άργατών προσφύγων πάνε περίκατο. Και έτσι με την άλυσίδα αυτή των εκβιασμών, των συμβιβασμών, των συμφεροντολογισμών, γίνεται άνορθωτής του έθνους ο κ. Νικολούδης και το έκπαιδευτικό πρόγραμμα των δημοκρατικών κομμάτων παίρνει τη μορφή του άντεθνισμού και της άντιλαϊκότητας.

ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΦΟΡΑ; Οι παγκαλικοί συνομηότες στο περίφημο πρωτόκολλο τους έβαζαν ένα από τους σκοπούς της συνομοσίας τους «την άναπόλειπτην των μεγάλων άρετών της κοινότητας των έδραζομένων επί της θρησκείας, της γλώσσας, της κληρονομικής, οικονομικής και άτομικής ήθικης, των έρωτων της φυλής παραδόσεων και των έθνικων ιδανικών, διά της άργίας κατωκαταλήψεως των άνέμων και έθνοκέντρων δοξασμών του νεοδουλατισμού, του μαλλιαρισμού, του άθεϊσμού, του ύλισμού, του έγκρητισμού και της διαφθοράς».

Και ή έφημερίδα «Έστία» τους όνόμασε γι' αυτό «χυδαίους έπιμεταλλευτές». Γιατί; Γιατί είναι χυδαία έπιμετάλλευση να μιλάν γι' αυτά τα πράγματα οι παγκαλικοί συνομηότες και δέν είναι έντελώς το ίδιο πράγμα να μιλάει γι' αυτά ή «Έστία»; Θα μπορούσε ή έφίτιμη αυτή κυρία να μάς δώσει την παραμικρότερη άπόδειξη γι' αυτό;

«Ο ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ» (!) ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ. Ή άντίδραση έχει ώρισμένα στρατηγικά σημεία και τα χρησιμοποιεί κάθε φορά, που θέλει να καταπνίξει την προοδευτική κίνηση και να κρατήσει το λαό στο σκοτάδι.

Το Πανεπιστήμιο, τα θεσηκευτικά σωματεία του κ. Κουρελή, ο Σύλλογος των ζηλιωτών του Χριστού, οι κληρονομητές φασιστές του κ. Εδουρατιάδη, ο έμπορικός Σύλλογος και ο φιλολογικός (!) Σύλλογος Παρνασσός. Άλλοτε έβγαίνε και ή 'Αρχαιολογική Έταιρεία και ο Διδακταλικός Σύλλογος του μακαρίτη Κυπαρίση Στεφάνου. Τώρα έχασαν τους διασκόλους και έχασαν και τους φοιτητές, που τους έβαζαν να σκοτώνονται για τους, «δολιχοδρομούντας άετούς» του μακαρίτη Μίστριώτη.

Ο Παρνασσός ήταν φιλολογικός Σύλλογος πριν πενήντα χρόνια. Τώρα είναι, ως γνωστό, μιά λέσχη, όπου διάφοροι πνευματικοί συνταξιούχοι χαρτοπαιχτούν για να περνούν την ώρα τους. Έχει και μιά αίθουσα, που την κρατάει κλειστή και την άνοίγει, όταν πρόκειται να φλυαρήσει κανένας κρονόληρος. Αυτή είναι ή φιλολογικότητα του Παρνασσού. Αυτό λοιπόν το πνευματικό όστεοφυλάκιο βγήκε να μιλήσει και για το έκπαιδευτικό ζήτημα. Και είπε, πώς δέν υπάρχει καν δημοτική γλώσσα, πώς τα βιβλία πρέπει να γράφονται στην καθαρεύουσα, πώς πρέπει να υπάρχουν τρία έκατομύρια αναλφάβητοι Έλληνες και άλλα τρία έκατομύρια άμόρφωτοι, για να περνάν για σοφά κεφάλια οι νεκροκεφαλές, που τον διευθύνουν. Μά βέβαια, αν δέν υπάρχουν αναλφάβητοι Έλληνες, πώς θα περνάει ο Παρνασσός για σπουδαίο κοινωφέλιμο σωματείο, διατηρώντας μιά νυχτερινή σχολή, όπου ή άρχουσα τάξη να πετάει ένα ψίχουλο σε λίγα από τα άπειρα δυστυχισμένα παιδιά του λαού, που αφήνει μέσα στο πνευματικό σκοτάδι ο ίδιος ο Παρνασσός και οι όμοϊδεάτες του;

«ΚΑΤΩ ΤΟ ΚΕΦΑΛΙ ΔΑΣΚΑΛΕ». Ο κ. Ύπουργός, περίμενε με άνυπομονησία να παρουσιαστούν μπροστά του οι πνευματικοί δουλοπάροχοι με σταυρωτά τα χέρια και σκυμμένη τη ράχη, «Διατάξτε, κ. ύπουργέ. Μάλιστα! έτσι είναι, όπως το λέτε. Τα μέτρα σας είναι θαυμάσια. Έλαθε σωτήρ του έθνους, της παιδείας μέγας ευεργέτης». Και άντίς αυτό βρήκε μπροστά του ανθρώπους, που του είπαν. «Όχι. Τα μέτρα και τα σχέδια σου είναι άντίθετα με το συμφέρο της λαϊκής παιδείας. Έχουμε έντολή από όλους τους συνάδελφους μας να διαφυλάξουμε και να προασπίσουμε ό,τι κατακτήθηκε με έκατόχρονους άγώνες και να ζητήσουμε και άλλα». «Α! έτσι είναι; έχετε και γνώμη και είστε και άντίθετοι στα μέτρα μου; Έ! λοιπόν είστε κομμουνιστές. Ακόμη χειρότερα, είστε κλέφτες. Σας πάύω και διορίζω άλλους τίμιους. Και αυτοί θα έχουν γνώμη, αλλά τη γνώμη τη δική μου». Να όλο το ζήτημα της διδασκαλικής Όμοσπονδίας, τα άλλα όλα, νόμοι, άρθρα, έδάφια είναι το πρόσχημα. Κάτω το κεφάλι, δάσκαλε!

Η ΑΛΑΝΘΑΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟΣ. Ή Ελλάδα είναι κατοικημένη από έξυπνους ανθρώπους, από τετραπέρατους ανθρώπους. Αυτό το ξέρει όλη ή οικουμένη. Μά έξυπνότεροι από τους έξυπνους Έλληνες, άφταστοι σε ευρεσιτεχνία και ύπέροχοι σε δραστηριότητα δέν είναι άλλοι από κείνους που βρίσκονται στη θεία δημιουργική στιγμή, που φτιάχνουν τη θεούλα τους ή που άρνώνονται για τη θεούλα τους. Τότε είναι ή στιγμή, που ο κούνοπος γίνεται βόδι και οι κ. κ. Παναγιωτίδης, Χατζής και Σακελλαρίου άνακηρύχονται από μιά δλόκληρη κοινοβουλευτική έπιτροπή «διακεκριμένοι έπιστήμονες», θύματα διαγίου για χάρη των ιδεών τους, άξιοι για δέκα Πανεπιστήμια. Θύματα, ήρωες πνευματικών άγώνων! Τι έξοχη έφεύρεση! Ο «κομμουνιστικός» Έκπαιδευτικός Όμιλος τους καταδιώχνει, τους έπαψε από καθηγητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου τους άνέβασε ή άρατρίαστη πολιτική και έπιστημονική εδύοκριαία του κ. Πάπ! Αυτός ο Έκπαιδευτικός Όμιλος πόσους μεγάλους άντρες θάναδειξει ακόμη! Κάποτε ένας έπιθεωρητής δημοτικών σχολείων, που παύτηκε, γιατί χαρτόπαιζε στα καφενεία με τους ύφισταμένους του, παίρνοντας τους και δανειζά και άγύριστα τα όσα έχανε στα χαρτιά, βγήκε ήρωας και θύμα των γλωσσικών του ιδεών. Έτσι και οι παραπάνω μεγάλοι και άδικημένοι έπιστήμονες είναι θύματα της «διακεκριμένης» έπιστημονικής τους άξιας. Μά ξεχάσαμε και έναν άλλον ακόμη πύο «διακεκριμένον». Αυτός άνακάλυψε, πώς το γιαούρτι της σακούλας τόλεγαν οι Βυζαντινοί «δρουβανιστόν άθύγαλα». Και ο «κομμουνιστικός» Έκπαιδευτικός Όμιλος δέν έννοει να του συγχωρήσει το άπαράμιλλο έπιστημονικό τρόποιο.

Ο ΟΡΚΟΣ. Να και μιά άλλη άπόδειξη, πώς ή Παιδεία είναι άνεξάρτητη από τις κοινωνικές τάξεις και τους άγώνες τους. Ο πανεπιστημιακός νόμος κάπου έλεγε, πώς οι φοιτητές δίνουν όρκο ή άπόσχεση στον Πρύτανη, πώς θα τηρούν τις διατάξεις του Πανεπιστημίου, έννοώντας μ' αυτό φυσικά, πώς θα συμμορφώνονται με όσα λέει ο νόμος; θα συμπεριφέρονται, όπως ταιριάζει σε άκαδημαϊκούς πολίτες, θα φοιτούν στις παραδόσεις και στα φροντιστήρια, θα σέβονται τους καθηγητές και τις πανεπιστημιακές άρχές και τα τέτια. Και πώς έρμήνευσε το νόμο αυτό ή σεβάσνια Σύγκλητος; Έβαλε τα παιδιά να όρκιστούν, πώς δέν θα γίνουν κομμουνιστές, δέν θα πιστέβουν δηλαδή στο ιδανικό μιάς νέας κοινωνικής τάξης καλύτερης από τη σημερινή ή αν θέλετε ακόμη δέν θα παραδεχτούν ώρισμένες κοινωνιολογικές θεωρίες. Μά αν ή έπιστημονική τους έρευνα τους οδηγήσει σ' αυτό; Όσπε ή

ἐπιστήμη είναι ἐλεύθερη ἔρευνα, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ μὴν καταλήγει σὲ ὁρισμένους θεωρίες δηλαδή νὰ μὴν εἶναι ἐλεύθερη. Καμαρώστε τα κύριοι ὀμφαλοσκοποὶ τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος.

ΕΥΑ. Στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἔστια» (τομ. Α', σελ. 596—599) δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο αὐτὸν ἕνα σύντομο ὄνειρόδραμα τοῦ Ψυχάρη, ἕνα παιχνιδάκι τῆς πένας χωρὶς ἀξιῶσεις βέβαια. Μὰ ἡ «Νέα Ἔστια» βιάστηκε νὰ τὸ ἀνακηρύξει «ὕπεροχο» καὶ νὰ πεῖ ἀκόμη, πῶς εἶναι «μὴ λογικὴ ἀνασκευή» τοῦ κομμουνισμοῦ. Καὶ ἕνας Ὑπουργός, μὲ ἀξιῶσεις διανοούμενου, εἶπε, πῶς ὁ Ψυχάρης ἀπόδειξε τρανὰ πράγματα μὲ τὸ παιχνίδι αὐτὸ τῆς πένας του. Ὅχι δὲ! Ὅτι ὅλοι οἱ δημοτικιστὲς δὲν εἶναι κομμουνιστὲς δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ τὰποδείξει ὁ κ. Ψυχάρης, οὔτε ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶναι κομμουνιστὴς. Ἀπὸ καιρὸ μᾶς ἔχει πεῖ, πῶς δὲν εἶναι πιά οὔτε δημοκρατικὸς. Καὶ εἶναι γνωστὸ, πῶς πρὶν ἕνα δυὸ μῆνες φίλησε τὸ χεῖρ ἑνὸς πρίγκιπα τῆς ξεπεσμένης δυναστείας τῶν Γαλιζμπουργκ. Μὰ νὰ πιστέβει ἄρα γε καὶ ὁ ἴδιος πῶς εἶπε τίποτα σοβαρὸ ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν; Οἱ κομμουνιστὲς στὴ Γαλλία δειξάνε πῶς ἔχουνε γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς καὶ τῆ μορφωτικῆς ἀξίας τῆς πολὺ διαφορετικῆς ἀντίληψης ἀπὸ κείνη, ποὺ τοὺς παρουσιάζει νᾶχουν ὁ κ. Ψυχάρης, μὲ τὸ νὰ τοὺς βιάζει νὰ καταστρέφουν τὸν Παρθενῶνα καὶ στὴ θέσῃ του νὰ στήνουν κανόνια. Δὲν κοιτάζει καλύτερα τί ἔγινε στὸ μεγαλοαστικὸ πόλεμο μὲ τὴ μητρόπολιν τῆς Ρώμης καὶ τὴ βιβλιοθήκην τῆς Μονναίν; Καὶ γιὰ τὴ γυναῖκα ὁ κομμουνισμὸς ἔχει πολὺ διαφορετικὴ σημασία ἀπὸ τὸ ἀναγκαστικὸ μοῖρασμα τῆς ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄντρες. Δὲν κοιτάζουμε καλύτερα τί γίνεται μέσα στὰ ἀστικά, τὰ «πατρισταχιά» σπίτια καὶ στοὺς δρόμους, καὶ στὰ κλειστὰ καὶ τὰ καρπαρὲ τῆς ἀστικῆς μας κοινωνίας; Μήπως τὰ περίφημα οἰκογενειακὰ τρίγωνα, ἢ πληρωμένη καὶ ἢ ἀπλήρωτη πορνεία τῆς σύγχρονης ἀστικῆς γυναῖκας εἶναι ἐφεύρεση τῶν Μικολσεβίχων; Ὁ κ. Ψυχάρης ἀπόδειξε, πῶς γιὰ τὸν κομμουνισμὸ στοχάζεται χειρότερα καὶ ἀπὸ κείνους, ποὺ ἐδῶ πίστεψαν, πῶς δημοτικισμὸς εἶναι νὰ λάβει τὴν «Ἠλέκτρα» Κεχρμπάρν καὶ τὸν «Παλαιολόγο» Παλιοκουβέντα. Μὲ τέτοια ἐπιχειρήματα ἀναιρεῖται λογικὰ ὁ κομμουνισμὸς; Πόσο ἀφελεῖς εἴμαστε!

Ἡ «ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ». Στις 20 Ἰουνίου ἡ διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου δημοσίευσεν τὴ διακήρυξιν καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου. Ἀμέσως σηκώθηκε γύρω βῆθ ἀπὸ βριστές. Ὅλες οἱ ἡμερησίδες τῆς Ἀθήνας καὶ τῶν ἐπαρχικῶν θεώρησαν καλὸ νὰ πετιέθουν τὴ σχετικὴ βρισιὰ τους. Μὰ κριτικὴ καμιά, συζήτησις καμιά, ἀνατροπὴ καμιά, κατανόησις καμιά. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τρία ἄρθρα, ποὺ γράφτηκαν στὸν «Ἐλεύθερο Λόγον» καὶ ζητούσαν νὰ ἀντιταχθῆ ἰσὺν ἐπαναστατικὸν δημοτικισμὸν ὁ συντηρητικὸς δημοτικισμὸς, κανεὶς δημοσιογράφος, δημοσιολόγος ἢ διανοούμενος δὲν καταπίστηκε μὲ τὸ θέμα. Καὶ ἀκόμη παρατηρήθη ἕνα καὶ ἡλιθερὸ καὶ πολὺ χαρακτηριστικὸν φαινόμενον. Ἡ «Ἔστια», ἡμερησίδα ποὺ κάποτε εἶχε παράδοσιν σοβαρότητας καὶ ἐντιμότητος, δὲ σεβάστηκε μιὰ βασικὴ ἀρχὴ καλῆς συμπεριφορᾶς στοὺς πνευματικὰς ἀγῶνας. Ὅσες φορὲς στὰ ἄρθρα τῆς ἔβρισε μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ κομμάτια ἀπὸ τὴ διακήρυξιν, ἦσαν πάντα παραμορφωμένα, ποτὲ δὲν ἔλεγαν ἐκεῖνα, ποὺ λέει τὸ κείμενον τῆς διακήρυξης. Γιατὶ αὐτό; Μὰ εἶναι φανερό, πῶς οἱ ἀλήθειες, ποὺ λέει ἡ διακήρυξις εἶναι τῆσιν ἀκλόνητες, ὅστε δὲν τολμᾶνε νὰ τὶς παραθέσουν αὐτοῦτες καὶ ἡμῶν πρόκειται νὰ τὶς ἀναιρέσουν.

» ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ «

Ἡ «Ἀναγέννησις» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλον τὸ μορφωμένον κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, ποὺ τῆς στέλνεται ἕνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνσιν: Κον. Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 24 Μέγαρον Ἐφεσίου, Δωμ. ἀριθ. 59. Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννησις» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.

Α'. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

Δ. Σ. ΒΕΖΑΝΗ: Ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὸν F r a n z O p p e n h e i m e r. Ἀθήναι (Τυπ. Ν. Τίλπερόγλου) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 40 (Κ).

D. VESANIS: Dietzels Individualismus und Sozialismus. Berlin (Ἐκδ. Carl Heymanns Verlag) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 60.

Β'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

Κ. ΒΑΡΝΑΛΗ: Σκλάβοι πολιορκημένοι (ποιήματα). Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Στοχαστής») 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 92. (Δ).

ΓΡΗΓ. Ν. ΘΕΟΧΑΡΗ: Φωνὲς χωρὶς ἦχο (ποιήματα). Πειραιῶς. (Τυπ. Σωμοῦ καὶ Καλλίνην) 1927. Σχ. 80 Μ. (Δ).

ΙΣ. ΚΑΡΑΛΗ: Τὸ κήρυγμα τῆς Τρουμπέτας. (Διηγήματα) Ἀθήνα. (Τυπ. Α. Τσιγαρίδα) 1927. Σχ. 160 Σελ. 107. δρ. 20. (Δ).

ΙΟΥΛΙΑΣ ΠΕΡΣΑΚΗ: Διηγήματα. Παρίσι. (Ἐκδ. Οἶκος «Ἀγών») 1927 σχ. 80 Σελ. 186. Δρ. 30.

Γ'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

PIERRE BOVET: Τὸ μαθητικὸν ἔνστιχον (Μετάφρ. Γιάννη Ἰμβριώτη). Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Ἀθηνᾶ») 1927. Σχ. 80 Μ. 237. δρ. 50 (Δ).

JAN LIGHTHART: Ἐλευθερία καὶ Πειθαρχία. Ἀθήνα (Ἐκδ. Α, Ι. Ράλλης) 1927 σχ. 80 μ. Σελ. 117 Δρ. 25.

Δ'. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ

N. I. ΛΟΥΒΑΡΙ: Ἐκπαιδευσις καὶ ἀνθρωπισμὸς κλπ. κλπ. Ἀλεξάνδρεια (Ἐκδ. Α Κασσιγόνη) 1927 (Ἔρευνα: Ὀκτώβριος) Σχ. 80 μ. Σελ. 61. Δρ. 14 (Κ).

Ε. ΚΡΙΤΙΚΑ

Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ: Ὁ ἄγνωστος Σολωμός. Ἀθήνα. (Ἐκδ. Στοχαστής) 1927 Σχ. 80 μ. σελ. 214.

ΠΑΛΑΜΑ, ΨΥΧΑΡΗ κλπ.: Γύρω στὸ Σολωμό (Τόμος Βος) Ἀθήνα. (Ἐκδ. Στοχαστής) 1927 Σχ. 80 μ. Σελ. 203.

ΣΤ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (Μηνιαῖο ἱστορικὸν, φιλολογικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν περιοδικὸν Διευθύντρια Μαριέτα Μινώτου. Ἔτος Δ'. ἀρ. φύλ. 7-8. Ὀκτώβριος-Νοέμβριος 1927. Ζάκυνθος. Σχ. 80 Μ. σελ. 24. Συνδρ. δρ. 35 (Δ. καὶ Κ.)

ΝΕΑ ἜΣΤΙΑ (Δεκαπενθήμερον λογοτεχνικὸν περιοδικὸν) Διευθυντὴς Γρ. Ξενοπούλος.

- Τεύχος 18-19. 15 Νοεμβρίου 1927. Ἀθήναι. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 62. Συνδρ. δρ. 140. Ἐκδ. Ι. Κολλάρος. (Δ).
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ (Μηνιαίο Λογοτεχνικό περιοδικό). Διευθυντής Γιάννης Μουρέλλος. Βιβλίο δωδέκατο. Σεπτέμβριος 1927. Ἡράκλεια Κρήτης. Σχ. 8ο μ. Σελ. 48. Συνδρομή δρ. 120 (Δ).
- Ἡ ΝΕΑ ΛΓΩΓΗ (Μηνιαίο Παιδαγωγικό δελτίο) Χρ. Α'. ἀρ. 9-10. Ἀθήνα. Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1927 (Ἐκδίδεται ἀπὸ συνταχτικὴ ἐπιτροπή). Σχ. 8ο Σελ. 16. Συνδρομὴ χρονιάτικη δρ. 25. (Δ).
- ΛΓΩΓΗ (Δεκαπενθήμερο παιδαγωγικὸ περιοδικό) Διευθυντής Χαράλαμπος Παπαδόπουλος. Χρ. Γ'. Τεύχ. 1ο. 15 Ὀκτωβρίου 1927. Λευκωσία Κύπρου. Σχ. 8ο μ. Σελ. 16. (Κ).
- ΠΑΙΔΙΚΗ ΧΑΡΑ (Παιδικὸ εἰκονογραφημένο περιοδικό) Διευθυντής-Ἰδιοκτήτης Ἀ. Ράλλης. Ἔτος Ζ'. ἀρ. 1 10 Ὀκτωβρίου 1927. Ἀθήνα. Σχ. 4ο Σελ. 14 (Δ).
- ΠΑΝΑΙΓΥΠΤΙΑ: (Ἑβδομαδιαῖο εἰκονογραφημένο περιοδικό). Τόμ. 1ος ἀρ. φυλ. 50. Ὀκτώβριος 1927. Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 4ο Σελ. 8. (Κ).
- ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ (Μηνιαῖον περιοδικόν). Σεπτέμβριος 1927. Νέα Ὑόρκη. Σχ. 4ο Σελ. 31. Συνδρ. δολ. 3.00. (Κ).
- ΟΥΡΑΝΙΑ (Μηνιαῖον Δελτίον τῆς ἀστρονομικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος) ἔτος Α'. ἀριθ. φύλ. 1. Νοέμβριος 1927. Κέρκυρα. Σχ. 8ο μ. Σελ. 42.
- LIBRE: (μηνιαῖο περιοδικό) Διευθυντής ὁ καθηγητὴς κ. Louis Roussel Montpellier, Herault France. No 60-61. Octobre-Novembre 1927. Τιμὴ φύλ. φρ. γαλλ. 1,60.
- L'EUROPA ORIENTALE (Rivista Storica e politica) Anno VII. Settembre-Ottobre 1927. N. 9-10. Roma 1927.
- ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: (Δεκαπενθήμερο περιοδικό) Διευθυντὸς Κ. Μπατσιᾶς, Β. Μαλατάκης. Ἀθήνα. 1927. Φύλ. 11ο. σχ. 8ο Μ. Σελ. 32. Συνδρ. δρ. 120 (Δ).

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτικὴ, Μ=Μικτὴ. Σχ. 8ο Μ=Σχῆμα ὄγδοο μέγα. Σ. 8ο μ=Σχῆμα 8ο μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐκδόσεως].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννησις» προσπαθεῖ νὰ τηρεῖ ὁμοιόμορφη ὀρθογραφία, περὶ τὴν ὀρθογραφία τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνῃ ἕνας ἐπίσημος κανονισμὸς, ποὺ θὰ ἀπλοποιήσῃ, καθὼς ἐλπίζουμε, πολὺ τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπὸν, ὅσους γράφουν, νὰ συμμορφώνονται, ὅσο μποροῦν, μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ περιοδικοῦ.

"ANAGHENNISSI,"

(RENAISSANCE)

REVUE MENSUELLE

PHILOSOPHIE — SCIENCE — ART — ÉDUCATION

"LA PRATIQUE SCOLAIRE,"

SUPPLÉMENT MENSUEL

DIRECTEUR

DR D. A. GLINOS

RÉDACTEUR

DR C. D. SOTIRIOU

ATHÈNES. RUE DE STADE 24

2ME ANNÉE. N⁰ 2 OCTOBRE 1927

SOMMAIRE DE L' "ANAGHENNISSI,"

ÉDUCATION ET RÉACTION

HENRI BARBUSSI: Pol et raison.

ARISTOTE, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Théorie de la relativité. (fin)

SEMNI PAPASPYRIDIS: Les idées de Beloch sur la personnalité dans l'histoire. (fin)

M. PHILINTAS: Questions d'orthographe

COSTAS SOTIRIOU: Psychanalyse (suite)

CHR. KAROUSOS: La «Samothrace» de Jean Dragoumis

ÉLISÉE JANIDIS: La réforme de l'accent

Critiques—Remarques—Bulletin Bibliographique

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ»	Γιὰ ἕνα χρόνον	Δογ.	120.—
	Γιὰ ἄξι μῆνες	>	65.—
ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΗΝ «ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ»	Γιὰ ἕνα χρόνον	>	130.—
	Γιὰ ἄξι μῆνες	>	70.—
ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ		>	12.—

Γιὰ τὰ μέλη τοῦ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ» καὶ τὰ ἄλλα περιοδικὰ μαζί 100 δρ. τὸ χρόνο.

Ἡ «Σχολικὴ Πράξις» δὲν πουλιέται χωριστά.

Οἱ συνδρομὲς, τὰ γράμματα, τὰ χειρόγραφα στέλνονται πρὸς κ. Δημ. Γληνὸν,

Ἀθήνα, Ὀδὸς Σταδίου 24 (Μέγαρο Ἐπιείκου. Λογμ. ἀρ. 59)

Συνδρομητὲς γράφονται ἀκόμη στὸ Γενικὸ Βιβλιοπωλεῖο, Ὀδὸς Πανεπιστημίου 22, ἀπέναντι τῆς νέας Λαϊκῆς Τράπεζας καὶ στὸ βιβλιοπωλεῖο

Ἄτλας, κάτω ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Θέατρο, ἀπέναντι τὸ Ταχυδρομεῖο.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,

ΟΛΟΚΛΗΡΗ Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ—ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ—ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ—ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.

1. Ν. ΜΠΟΥΧΑΡΙΝ: Θεωρία του Ιστορικού Υλισμού. Μετάφρ. Φ. Ορφανού. τόμ. Β Δρ. 31
2. Κ. ΚΑΟΥΤΣΚΙ: Οικονομικές θεωρίες του Κ. Μάρξ. Μετάφρ. Π. Πουλιόπουλου > 40
3. Κ. ΜΑΡΞ: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Μετάφρ. Γ. Δούμα και Π. Πουλιόπουλου > 60
4. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Λουδοβίκος Φέιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Με δύο προσθήκες από τον Κ. Μάρξ, και με πρόλογο και σημειώσεις του Γ. Πλεχάνοφ. Μετάφραση Κ. Ζαχαριάδη > 30
5. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Η φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Κασσιρίτη. (Τυπώνεται).
6. ΚΟΡΣ: Μαρξισμός και φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Κασσιρίτη. (Τυπώνεται).
7. Γ. ΠΑΕΧΑΝΟΦ: Αναρχισμός και Σοσιαλισμός. Μετάφραση Ν. Νικολαΐδη > 20

8. «ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ» ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Μετάφραση: Π. ΠΟΥΛΙΟΠΟΥΛΟΥ και Γ. ΔΟΥΜΑ

Βασικό κείμενο της μετάφρασης: η λατινή έκδοση του Κάουτσκι. Επισημηθητικά κείμενα: η γαλλική έκδοση του Α. Costes 1924, η δ' γερμανική έκδοση του Ένγκελς, η ρωσική κρατική έκδοση και η αγγλική του C. Kerr.

Περιεχόμενα του Α' τόμου: Πρόλογος του Μάρξ στην Α' και Β' γερμανική έκδοση.— Πρόλογος και επίλογος του Μάρξ στην Α' γαλλική έκδοση Lachâtre.— Πρόλογος του Ένγκελς στην Γ' και Δ' γερμανική έκδοση.— Μεγάλος εισαγωγικός πρόλογος του Κάουτσκι για τη φιλολογική ιστορία του «Κεφαλαίου», για όλες τις μεταφράσεις και τις συμπληρώσεις που έκανε αυτός, ο Ένγκελς και η κόρη του Μάρξ Ελεονώρα Έφελινγκ, καθώς και για τη φιλολογική αξία του «Κεφαλαίου» και για τον τρόπο που πρέπει να διαβάζεται από τους εργατές.— Οι νέες ύποσημειώσεις του Ένγκελς στην Γ' και Δ' γερμανική έκδοση, καθώς και όλες οι συμπληρωματικές ύποσημειώσεις του Κάουτσκι.— Κεφάλαιο Α': Το εμπόρευμα.— Κεφάλαιο Β': Η ανταλλαγή.— Κεφάλαιο Γ': Το χονδρέο ή η κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ «ΑΘΗΝΑ» Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & ΣΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ, ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6

Σημ. Οι εκδόσεις της «Σοσιαλιστικής Βιβλιοθήκης» πωλούνται στην Αθήνα και στις επαρχίες σ' όλα τα κεντρικά βιβλιοπωλεία.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΗ
ΠΑΙΔΕΙΑ

Β
③

ΑΘΗΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. ΓΛΗΝΟΣ